ISSN 0130-7037

Наука і суспільство

6'91

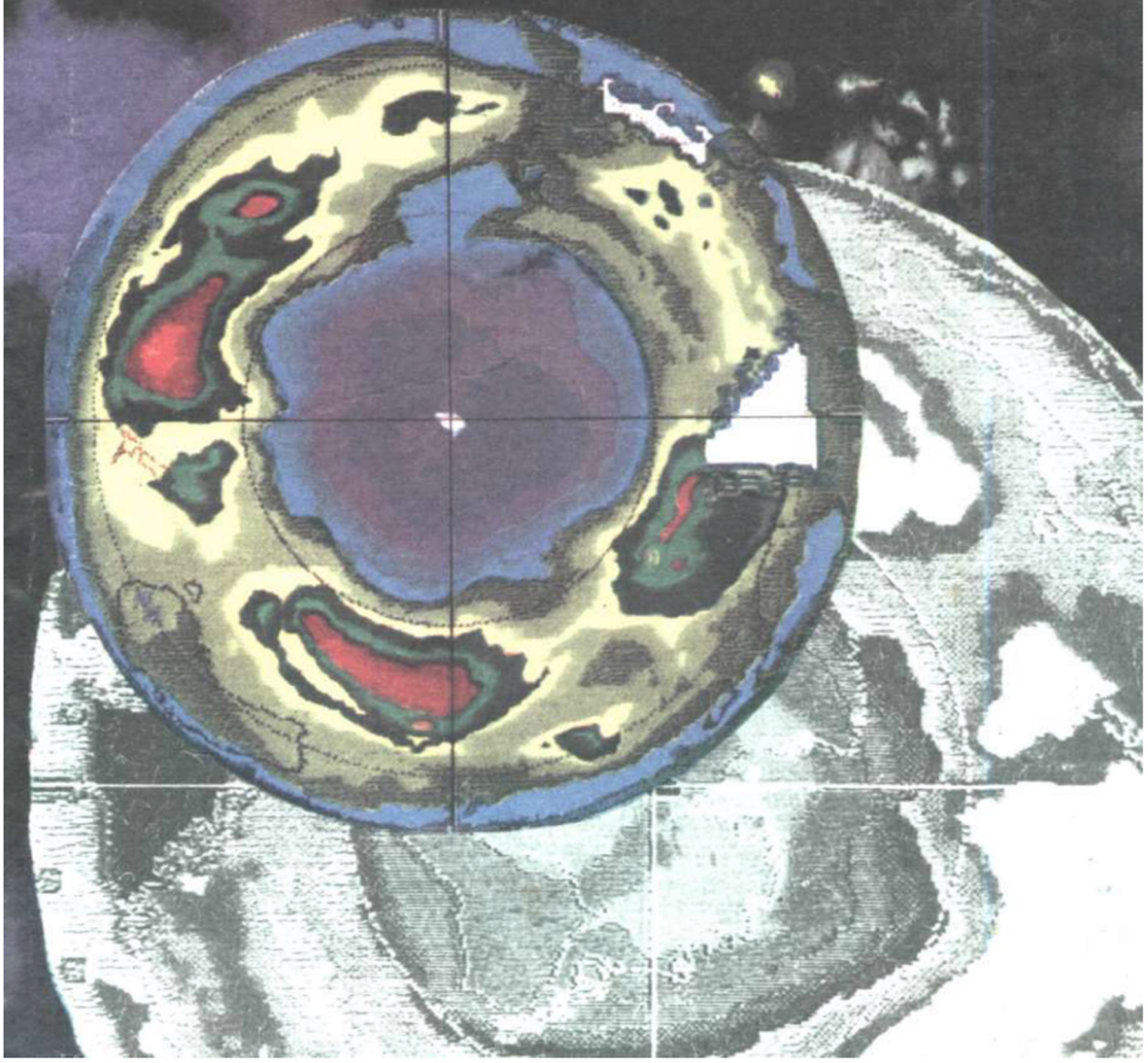

Анатолій ПОНОМАРЬОВ:

— Національну культуру може мати не кожна нація. Більше того, будь-яка нація, який би глибинний шар етнічної культури не мала, ризикує втратити національну культуру, якщо втратить свої національні символи, гасла, загальнонаціональні інтереси. І навпаки — з формуванням національної ідеї національна культура здатна відтворитись, відроджуючи і етнос (націю)...

Національне життя в Україні нині на піднесенні. А, отже, є передумови для творення національної культури. Чим ми її наповнимо,— якими гаслами та символами, якою духовністю? Чи вдасться нам відтворити її глибинну сутність? Якщо зуміємо, це стане запорукою існування української нації як цілісної соціальної і культурної системи.

Пономарьов Анатолій Петрович, 1940 року народження. Закінчив юридичний факультет Київського державного університету. Вчителював. З 1970 року працює в Інституті мистецтвознавства, фольклору і етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР. Очолює відділ етнографії. Автор понад ста наукових праць з питань етнічної історії, національної культури та міжнаціональних відносин.

Статтю доктора історичних наук А. П. Пономарьова «Національна культура. [Версія етнографа]» читайте на стор. 24.

Щомісячний
науково-популярний
і літературно-художній
ілюстрований журнал

Заснований у серпні 1923 року

Засновник: правління
товариства «Знання» України

Наука і суспільство

ЧЕРВЕНЬ 1991

Видавець:
видавництво «Радянська Україна»

© журнал «Наука і суспільство», 1991

У номері:

2 ЗАРИЦЬКИЙ О. ЗОЛОТО НА УКРАЇНІ. Чи багата наша республіка на корисні копалини?

5 ІВАНЕНКО Л. КОМП'ЮТЕРИ Й УКРАЇНСЬКА МОВА

8 ПРАВДА ПРО ГОЛОД 1932 — 1933 РОКІВ

10 ПІВСТОЛІТТЯ ТОМУ...

12 ЮХНОВСЬКИЙ І. «НЕ МАЙДАНИ КИНУЛИ МЕНЕ У ПОЛІТИКУ»

13 **На нашій обкладинці**

14 **Техніка і ми**
ЯНКО С. «ГОВОРИТЬ І ПОКАЗУЄ...» Як електромагнітні поля впливають на наш організм?

18 СИДОРЕНКО О. НЕПРАВЕДНИЙ ВИРОК. Про один судовий процес 30-х років

22 **Мозаїка планети**

24 **Україна і українці**
ПОНОМАРЬОВ А. НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА. Свою версію до осмислення цього феномена пропонує вчений.

28 СОКУР А. ЯК КАЗАЛИ КОЗАКИ...

30 **З роду-віку**
БОРИСЕНКО В. ПОХОВАННЯ

32 БІБЛІЯ. НОВИЙ ЗАВІТ.

38 СУПРУНЕНКО О. ЗАБУТА КОЛЕКЦІЯ

40 **«Гіперболоїд».** 154-те засідання клубу для юнацтва

44 **Проекти. Загадки. Гіпотези**
ЛУЦЮК В. ЯК ЗАПОБІГТИ ЗЕМЛЕТРУСУ. Автор пропонує нову систему захисту від стихії.

48 **Біля домашнього вогнища**

51 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ. Закінчення публікації.

71 ІВЛЄВА В. ГОРОСКОП ДОПОМАГАЄ ЗЦІЛЮВАТИ. Про нову, вдосконалену, методику лікування.

73 **Банк ідей**

74 **У лабораторіях учених**
ІВАНЧЕНКО В. МОДУЛЬНИЙ ПРИНЦИП покладено в основу побудови нервової системи.

76 **Доброго вам здоров'я**

78 ІНШИН М. ЗАНЕДБАНА ГРЕЧКА

80 СЕМЕНОВА Н. НЕВІДОМЕ ПРО ЗВИЧАЙНИЙ ХЛІБ. Рекомендації народної цілительки.

Золото на Україні

Республіка оголосила суверенітет.
І одразу почалися дискусії: можливий він чи ні?
Ми не торкаємося політичних аспектів
цієї проблеми.
Наша мета інша — матеріальні
засади суверенності.
А точніше — геологічні.
Чи багата Україна на корисні копалини?
Редакція вирішила з'ясувати це
на науковому рівні —
звернутися до геологів, аби ті
професійно відповіли на запитання.
Планується кілька матеріалів на цю тему.
А починаємо розмову, ясна річ, з тієї копалини,
яка викликала сенсацію,— з золота.
Наш кореспондент розмовляє із заступником
начальника Головного
координаційно-геологічного
управління «Укргеологія»,
кандидатом геолого-мінералогічних наук
Олександром ЗАРИЦЬКИМ.

— Олександре Іллічу, нині скрізь, куди не підеш, тільки й розмов, що про золото на Україні. Так є воно у нас! І якщо є, то скільки!

— Я б не так поставив запитання — «чи є золото?» Воно не точне. Адже йдеться про одне з родовищ, яке вже готове для розробки, детальну розвідку якого ми закінчили минулого року на Закарпатті. Його запаси вже затверджені у Державній комісії при Раді Міністрів СРСР, що дає право замовнику одержувати кошти на проектування та будівництво видобувного підприємства.

— Ви сказали: «одне з родовищ». А хіба є ще!

— Так. Попередньо розвідано ще одне — з промисловими запасами золота. Але й цим не вичерпуються перспективи Закарпаття. Існує кілька надзвичайно цікавих ділянок, де треба якнайшвидше розпочинати або вести далі геолого-розвідувальні роботи.

— Чому ж раптом почали шукати золото саме на Закарпатті!

— Його в цьому районі знаходили давно. І не лише у радянській частині Закарпаття, а й у сусідніх країнах — Румунії, Чехо-Словаччині. Тобто в Карпатському регіоні золото — не дивина. Інша справа, що раніше ставку робили на пошуки комплексних поліметалічних руд з попутною оцінкою вмісту цього металу. А власне золото почали шукати недавно, коли з'ясували закономірності його залягання.

Україна досі не мала своєї золотовидобувної промисловості. Звертали увагу на інші регіони країни, де є діючі підприємства. Їм і виділяли кошти на пошуки та розвідку золотоносних родовищ. Ми ж одержували їх обмаль.

— Останнім часом з'явилися повідомлення, що золото у нас є не тільки на Закарпатті. Це так!

— Справді, у кількох районах України, зокрема в центральній частині, Придніпров'ї та Донбасі, в зовсім інших геологічних формаціях, ніж на Закарпатті, вдалося знайти руди, де вміст золота сягає промислового рівня.

— Що таке промисловий рівень! Якими цифрами він вимірюється!

— Універсальних цифр немає. У кожному конкретному випадку треба робити спеціальні підрахунки. Бо все залежить від того, на якій глибині залягає руда, яка потужність жили та ін. Коли, скажімо, родовище велике, його загалом вигідно розробляти, навіть якщо там вміст металів не дуже значний. І, нарешті, має значення така спеціальна проблема, як ступінь вилучення золота із руд. Якщо, приміром, його можна одержати технологічно легко, тоді є сенс розробляти родовище й за низьких концентрацій.

Тобто сказати взагалі щось про родовище важко. Існує спеціальний механізм дослідження кожного з них. Обгрунтовують всі техніко-економічні параметри, включаючи можливий вплив розробки копалин на навколишнє середовище. Тут

же й закладається мінімальний рівень промислового вмісту золота або інших компонентів у рудах.

Слід зважити, що інші регіони України, де знайшли золото, вивчені набагато менше у геологічному відношенні, ніж Закарпаття. По суті, це перші ластівки, які, можливо, провіщатимуть весну, але тут ще дуже багато роботи. Вже складено плани науково-дослідних та геологорозвідувальних робіт. До речі, наголос робимо не тільки на виробничі, а й на фундаментальні наукові дослідження Академії наук УРСР. Крім того, у нас є галузевий Інститут мінеральних ресурсів, який розробляє технологію збагачення руд, працює над локальним прогнозуванням. Вже визначили пріоритетні наукові проблеми. Бо пошуки без серйозної науково-методичної підготовки неможливі.

І для науки у кожному районі окреслилися свої завдання. Десь треба з'ясувати, скажімо, структурну будову родовища чи розподіл золота в межах великих рудоносних зон. І тоді стає зрозумілим, як підійти до пошуків та розвідки, відпрацювати оптимальні методи робіт.

До речі, перше геологічне порівняння знахідок в межах Українського щита з деякими золотовидобувними регіонами світу, скажімо, з Африкою, Канадою, де критерії пошуків та оцінок родовищ відпрацьовані, вселяють впевненість і у наші прогнози.

Ми маємо прискорити темпи пошуково-розвідувальних робіт на нових ділянках, оптимізувати методики досліджень. Яка тут складність? Об'єкти, що ми їх шукаємо, лежать, як правило, на значній глибині, перекриті наносами порід і, образно кажучи, добре заховані природою.

— А в Карпатах!

— Теж, але там до золотих руд дістатися все-таки простіше. Бо Карпати — гірська система, тут молоді геологічні структури, де внаслідок складчастості й тектонічних рухів те, що ми шукаємо, нерідко витиснуте ближче до поверхні. Що ж до Центральної України, то тут, аби розібратися в ситуації, потрібна не лише фундаментальна наука, а й спеціальні методи пошуків, зокрема геофізичні. Вивчаючи геофізичні параметри територій, ми складаємо геологічні карти, що становлять основу пошуків. Широко використовуємо також геохімію, вивчаючи не лише золото, а й різні супутні елементи, які можуть вказувати на його наявність. Мало сказати, приміром, що геологічна ситуація схожа на ту, що в Африці. Треба довести схожість по факторах і тоді вже переходити до локального прогнозу, який дасть змогу конкретно дістати уявлення про можливі родовища. Але розпочинається все це із загального або регіонального наукового прогнозу, розробка якого являє собою комплексну проблему.

У геологів є такий девіз: «розумом і молотком». Тобто спершу треба всього дійти глибоким аналізом проблеми, а тоді вже братися за техніку. Цей девіз особливо доречний при розв'язанні проблеми золотоносності України.

Особливості геологічної будови республіки полягають ще й у тому, що частина золота внаслідок різних геологічних процесів розсіяна. Його знаходять і в молодих осадочних породах, що свідчить про ерозію золотоносних структур. І в цьому треба глибоко розібратися, з'ясувати, що ми маємо: «вершки» чи «корінці». Для українського кристалічного щита характерна блокова мозаїчна будова, що нагадує клавіші. Залежно від того, у якому місці ми дістанемося золота, можемо мати різні родовища.

— Золото шукають так само, як й інші корисні копалини! Чи є якісь особливості!

— Так само за допомогою геофізичних, геохімічних методів, свердловин та гірничих виробок. Але воно, скажімо, на відміну від заліза, розподіляється у руді нерівномірно. Приміром, в якомусь місці рудного тіла вміст його може становити десятки грамів на тонну, а вже через метр занурюємося у порожню породу. Це характерно також для багатьох рідкісних металів. Тому треба досконально вивчати закономірності розподілу корисних елементів у рудах.

Що ж до відкритих у древньому цоколі України так званих гранітно-зеленокам'яних комплексів порід, то їх спеціалізація на золото — явище планетарного масштабу. Подібні родовища відомі в Африці, Канаді, Австралії.

А от донецькі родовища мають аналоги у нашій країні — в Сибіру та Середній Азії. Вони теж можуть бути перспективними для видобутку. Щоправда, за попередніми оцінками, родовища з високим вмістом золота тут навряд чи вдасться знайти.

— Якими цифрами вимірюється високий вміст золота у рудах!

— Десятками грамів на тонну. Середній — від п'яти-семи до десяти грамів.

— Як ви оцінюєте закарпатські родовища загалом!

— Вони, як кажуть спеціалісти, доступні для економічно доцільної розробки.

— Яким способом тут видобуватимуть золото!

— Підземним, з шахт глибиною 150—200 метрів. Там, де дозволяє гірський рельєф,— зі штолень. Причому видобування золота буде екологічно чистим: виробки засипатимуть відходами збагачення руд та іншими породами, які можна одержати на сусідніх кар'єрах.

— І яке підприємство освоюватиме родовище!

— Оптимальний варіант, на нашу думку, це Східний гірничо-збагачувальний комбінат Мінатоменергопрому СРСР.

— А чому союзне підприємство, а не українське!

— Бо в нас, як я вже говорив, золотовидобувної промисловості немає. Названий вище комбінат має для такої роботи і потужності, і певний досвід.

— А чи не виникає при цьому небезпека, що Україна того золота не побачить! І знову, наче бідна родичка, виступатиме у ролі прохача. Не можемо ж ми сьогодні, приміром, допроситися потрібної кількості бензину.

— Мені важко однозначно відповісти на це запитання. Все залежить від того, як поєднуватимуться далі інтереси України і Центру. Декларація про державний суверенітет України, вважаю, дасть змогу по-новому розв'язувати такі проблеми на користь нашого народу.

— Отже, не виключено, що навіть маючи золото, Україна лишиться бідною на корисні копалини!

— Хто вам сказав, що Україна бідна на корисні копалини? Вона має унікальний мінерально-сировинний комплекс, посідає за цим показником одне з провідних місць не тільки в Союзі, але й у світі.

— А нафта!

— Справді, її ресурси обмежені. Але багатство визначається не лише вуглеводневою сировиною. У нас величезні поклади кам'яного і бурого вугілля, залізних руд. Причому й таких, що з них можна одержувати залізорудні концентрати супервисокої якості. Є унікальні за якістю родовища каолінів. На жаль, далеко не всі вони розробляються. Тим часом деякі іноземні фірми проявляють до цієї проблеми інтерес.

Є у нас унікальні декоративно-облицювальні матеріали — лабрадорити, ціла гама гранітів, якими оздоблено багато споруд у Москві та й по всьому Союзу. (З них роблять також пам'ятники). Куди б ви не поїхали, неодмінно побачите в оздобленні великих міст граніт або габро чи то з Житомирщини, чи то з Дніпропетровщини. Причому, практично можна говорити про невичерпність деяких різновидів цих корисних копалин.

Є на Україні багато родовищ неметалевих корисних копалин: флюсова сировина, вогнетривка, палегорскітові глини тощо. У нас існує майже вся гама мінеральних вод — десятки різновидів. Деякі з них, такі, як «Нафтуся», справді унікальні. Недавно ми відкрили на Поділлі цілу область з водою типу «Нафтуся», яку, до речі, освоюють неприпустимо погано. А це величезний потенціал лікувальних засобів! Так що в республіці для видобутку мінеральної сировини необмежене поле діяльності.

Щоправда, дальша робота гірничовидобувних галузей має добре узгоджуватись з екологічним станом конкретних регіонів.

— Гадаю, золото прикрасить цю палітру корисних копалин.

— Безумовно. Але якщо говорити про велике золото, то треба вкласти у цю проблему багато праці і виробничників, і вчених. До речі, є надія, що фундаментальна наука найближчим часом серйозно допоможе нам.

Відділення металогенії Інституту геохімії та фізики мінералів АН УРСР рішенням Президії АН УРСР перепрофільовано саме на дослідження золота та рідкісних металів. Проводяться також роботи в Інституті геологічних наук АН УРСР. Є наукові сили в галузі досліджень древніх товщ у Львівському університеті, там же досить сильний мінералогічний напрям.

Одне слово, потрібна ціла серія комплексних наукових досліджень, тісно узгоджених з інтересами практичної геології. Бо одному, навіть великому науковому закладу, з цим не впоратися.

Збільшуються й обсяги пошуково-розвідувальних робіт, що дасть можливість розширити сировинну базу на Закарпатті, оцінити на стадії пошуків найбільш перспективні ділянки Кіровоградщини, Придніпров'я та Донбасу, тобто підготувати для розвідки нові родовища золота. На найбільш перспективних з них терміново вестимуться розвідувальні роботи.

Проблема ця складна, і лише комплексний підхід до її розробки із залученням багатьох методів дослідження і фахівців різного геологічного профілю стане гарантом успішного її розв'язання.

Комп'ютери й українська мова

Віддамо належне нашій гуманітарній інтелігенції, на чолі з українськими письменниками, які повернули громадськість лицем до проблем охорони й розвитку нашої мови, а, відтак, і культури. Вони виконали свою місію. Це ж стосується наших правознавців і політиків. Але справа, де-факто, не зрушить з місця, якщо її не визнають за свою кровну ширші кола науково-технічної інтелігенції. Це ж стосується викладачів, медиків, урядовців і т. д. Поки що, як підмітив Іван Дзюба: «Ще не так давно народжена на хвилі могутнього культурного піднесення народу Українська Академія наук була мозковим центром, генеральним штабом української національної культури, а її керівники — від Вернадського до Богомольця — не тільки відчували свою особисту причетність до української культури, а й були генераторами ідей її розвитку, уособлювали національну культурну свідомість. Нині цю належну їй роль Академія наук втратила і навіть не помітила цього». То чи свідомі своєї місії щодо національної культури вчені та інженери? А може, як той Карась, насвистують: «Тепер я турок, не козак!»?

Адже в добу науково-технічної революції, яка у багатьох країнах світу вже переросла в технологічну, що призвело до формування інформатизованого суспільства, нам, щоб надолужити, треба опановувати, омислювати, обговорювати новітні здобутки людства, всі ці явища, процеси, вироби, пристрої. А для цього їх спершу треба якось назвати. Потрібна питома українська термінологія, щоб спілкуватися саме українською мовою, а не якимось варіантом воляпюку. Найпримітивніший підхід, то калька — прямий, буквальний переклад понять. Але, здебільшого, і до того не доходить. Просто беруть слово з англійської, неправильно його прочитують й транскрибують (записують) українськими літерами.

Мені, як членові правління Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Просвіта», довірили ділянку науково-технічної підтримки мовних справ. Можу свідчити, що робота з добору й систематизації термінології окремими осередками ентузіастів ведеться. Але треба думати про систему обміну думками і досвідом, про сталу базу і державну підтримку такої роботи. Поки в нас виникнуть загальнодоступні мережі ЕОМ і банки даних, слід вдаватися до традиційних методів і засобів. Цього разу хочу ознайомити вас із досвідом діяльності наших колег і земляків з-за кордону. Втішно, що тамтешні українці не забувають своєї мови, дбають про її розвиток. Але, поклавши руку на серце, то й докір всім нам в Україні сущим, хто забуває про свої синівські обов'язки.

І от я перечитую листи й придивляюся до варіанту словника термінів з комп'ютерознавства, який надіслав на моє ім'я професор Любомир Онишкевич з Дослідницького центру Давида Сарнова, що у Прінстоні (США). Процитую дещо: «...хотів би порушити проблему комп'ютерної термінології. Здається мені, що нація, яка сьогодні не має такої, належить хіба до так званих «недорозвинутих», як якась там собі Уганда чи Бутан. Якщо Україна хоче бути технічно дозрілою нацією, якою наша молодь могла б пишатися, то має говорити про такі важливі речі, як комп'ютери, своєю мовою». В іншому листі проф. Онишкевич пише: «Академія (певно, АН УРСР. — Л. І.) може собі радитися і може колись словник в цій ділянці видасть*, напевно про поняття, які вже технічно застаріють, бо галузь міняється дуже швидко, з'являються нові речі, до яких треба назв. Якщо ми тої термінології не дамо молодим людям сьогодні, то вони говоритимуть про них російською (там у вас) чи англійською (тут у нас) мовами, а на українську вже ніколи не повернуться. Тому треба творити термінологію безперервно і пускати її в обіг».

Згода, що ми таки нечупари. Спочиваємо на лаврах «Енциклопедії кібернетики», виданої 1973 року, а світ тим часом ген-ген пішов уперед. Змінилися дві генерації ЕОМ, персональні комп'ютери подекуди стали такою ж банальністю, як у нас телефони. Бува, хтось підкине, що й вони у нас не в кожній оселі, ну а все ж досить поширені.

---

* Дійсно, не Академія, а група ентузіастів під егідою НТШ (Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові) вже підготувала й видала такий. Дивись: Коссак О. М., Маньковський С. Л. «Англо-українсько-російський словник з інформатики та обчислювальної техніки» — Львів, «Світ», 1991.

Гляньмо на матеріали до словника. Передусім впадає в око, що вони надруковані лазерним принтером. Отже, сам текст «сидить» у пам'яті ЕОМ. Працювати над словниками без комп'ютерів,— то значить витрачати в десятки разів більше часу.

Ще деякі зауваження. Наші земляки — українці з діаспори, з якими мені доводилося спілкуватися особисто і шляхом листування, справді зберегли материну мову (у чому не поталанило деяким нашим співгромадянам тут!). Загалом, вони володіють здебільшого кількома мовами, але базою, через яку їм відкривається і змальовується світ, для них стала англійська. Певно завдяки школі, вузам, мас медіа, поточному життю. Тому, коли їм треба швидко поміж собою порозумітися, вони хутенько перескакують на англійську. То й глибинне відчуття української мови, яке загалом, найбільш притаманне майстрам красного письменства, вони втратили. Це відбилося в словнику. За формою подачі, він орієнтований на людей, обізнаних в галузі інформатики, але на англомовному грунті. Їм не треба пояснювати значень слів у вихідній мові, а лиш подавати українські відповідники. Учням же наших шкіл, студентам більше підійшов би тлумачний словник основних понять як додаток до систематичних посібників. За приклад може правити книга: А. Б. Борковський «Англо-русский словарь по программированию и информатике (с толкованиями)». — «Русский язык», 1989.

Тепер власне про терміни. Ми часто ремствуємо на переважне запозичення іноземних слів для їх творення. Але це заняття не позбавлене сенсу. Іноземні слова для нас не мають смаку, запаху, нічого не навіюють. Так собі послідовності звуків, якими пропонується щось позначати. Скажімо, дисплей (display) для англійського вуха має багато значень: показ, виставка, парад, хвалькуватість і т. п. А для нас це просто назва приладу типу телевізора, на екран якого комп'ютер виводить тексти, схеми, малюнки. Себто, слово зрозуміле однозначно без контексту.

Так само «супутник» для іноземців стало поняттям космічним, а для нас воно і «супутник життя», і «супутник вологості...». Зверніть увагу на елемент пріоритету. Хто винайшов, запровадив, той і називає. Так, наше «вареник» увійшло до англійської мови.

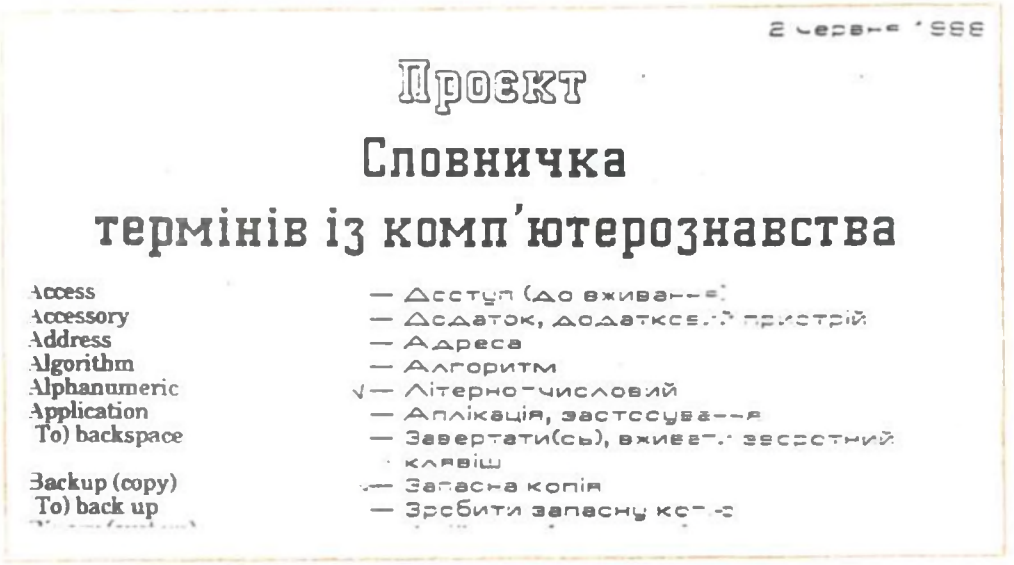

Усі сучасні мови як ареал для творення термінів використовують слова давніх, «мертвих» на сьогодні мов,— латину, старогрецьку саме через їх нічийність. Проте колись ті слова вимовлялися мільйонами людей, вони вже відшліфовані, як галька на березі моря, на відміну від кострубатих уламків каменів у кар'єрі або неоковирних абревіатур, які ми часом надибуємо на вивісках.

Але у словнику, про який ідеться, ми стикаємося з труднощами взаємодії двох живих мов. Ну от, soft ware — «м'який крам». То зразок прямого перекладу, кальки. Як на мене,— невдалий. У нас повелося просто казати: «софтвер» — розумій, як знаєш, або перекладають — «м'яка начинка», або узагальнено — «програмове забезпечення». Слово «крам» вживається зараз рідко, більше у похідному слові — «крамниця». Ставши на гумористичний шлях творення термінів, що, загалом, властиве нашому

2 червня 1988

Проєкт

Словничка термінів із комп'ютерознавства

Access	— Доступ (до вживання)
Accessory	— Додаток, додатковий пристрій
Address	— Адреса
Algorithm	— Алгоритм
Alphanumeric	— Літерно-числовий
Application	— Аплікація, застосування
To) backspace	— Завертати(сь), вживати зворотний клявіш
Backup (copy)	— Запасна копія
To) back up	— Зробити запасну копію

народові, пригадайте прізвиська, які давали один одному козаки, студенти: «барахло», «бебехи», «шмотки». Але чуттєво все це поняття ніби фізичного плану. Те, що можна помацати. Але ware в англійській мові має ширше значення, зокрема те, яке пасує тут, бо йдеться про щось нематеріальне — інформацію у двійкових кодах. «Начинка» і то ліпше, бо вона може бути наповненням до пирогів чи вареників, але й інформацією до учнівських голів. Тоді частіше кажуть «знання» (в інформативному плані). Запропонований термін «м'який крам» саме свідчить про втрату відчуття мови. Не багато вправніше чинимо ми, встромляючи раз у раз у свою мову англійські слова. Тому часом американські українці перепитують, який зміст ми вкладаємо в те чи інше слово. Так, скажімо, «банда» від a band сприймається англомовним вухом насамперед як «естрадний оркестр». А те, що ми під ним розуміємо, позначається скорше словом «ганг» (a gang), звідси «гангстер». Існують різномовні «Словники зрадливих друзів перекладача», у котрих систематизовані такі колізії.

Гадаю, наші колеги з-за океану не образяться на цю дружню критику. Гідне подиву те, що вони взялися до тої справи і непогано дають собі з нею раду. А все ж, висловлю думку, що терміни, які приживуться, увійдуть до народної мови, мають творитися в ареалі її побутування. Це маємо робити ми тут! Деяка не метушня, а так, вовтузіння помічається у надрах Мінвузу УРСР, Президії АН УРСР, а більше по громадським утворенням, але... але треба братися до діла всерйоз!

Від американських учених варто запозичити ту невимушеність, неформальність, я б сказав, людяність, з якою вони підходять до добору термінів. Проф. Онишкевич пише: «терміни видумуються «на коліні»... Ми ж здебільшого полюбляємо невимовні, «слоноподібні» новотвори, які чомусь здаються «солідними» й «науковими», щось несмачне як целюлоза і тому нежиттєве.

Що ж, коло проблем окреслене. І ми — науковий актив Товариства української мови і проф. Онишкевич, про що він пише в листах, а також Товариство українських інженерів Америки, яке стоїть за ним, а точніше, до якого він належить, були б раді і вдячні, почувши ваші думки, пропозиції з порушених тут питань.

Леонід ІВАНЕНКО,
старший науковий співробітник
Інституту кібернетики
імені В. М. Глушкова,
кандидат фізико-математичних наук.

Спасибі вам, друзі!

У квітневому номері ми відверто розповіли читачам про фінансову скруту, в яку потрапив журнал у зв'язку з нечуваним подорожчанням паперу, поліграфії та поштових послуг. І ось — конкретна підтримка, благодійні пожертвування:

О. О. Білонога (с. Лисиничі Львівської області) — 20 крб.

А. В. Кротік (с. Ульянівка на Хмельниччині) — 10 крб.

До слова, Анатолій Васильович пише: «Прийміть скромний внесок вашого шанувальника з двадцятип'ятирічним стажем».

Г. І. Решетар з Мукачевого — 25 крб. Ганна Іванівна — викладач ПТУ № 15. Має сім'ю з п'яти осіб.

О. Є. Гужва (с. Вишневе Полтавської області) — 20 крб.

Г. М. Герасименко (с. Зелене на Кіровоградщині) — 15 крб.

У поштовому переказі Григорій Миколайович зазначає: «Одержую 75 крб. пенсії. Хочу читати якнайбільше «мозаїки» і сучасної наукової інформації. Передплачую ваш журнал 15 років».

О. П. Єрема (смт. Дністровськ у республіці Молдові) — 20 крб.

Р. І. Цап (смт. Перегінське Івано-Франківської області) — 10 крб.

А. А. Косинський (смт. Квасилів на Ровенщині) — 10 крб.

«Дорога редакція! — принагідно звертається до нас Андрій Андрійович.— Прошу прийняти і мою лепту, тільки нехай живе журнал під такою назвою, як є». До речі, він — пенсіонер, учасник Вітчизняної війни.

Як бачимо, люди діляться з журналом останньою копійкою. Допомагають навіть з інших республік. Низький уклін вам, дорогі друзі, велике, сердечне спасибі!

Про нові надходження повідомимо в наступних номерах.

А тим, хто, можливо, не читав квітневого номера, називаємо адресу, за якою можна зробити благодійний внесок:

Київ р/р 004700614 у Київській міській дирекції Укрсоцбанку МФО 322012, товариство «Знання» України (для журналу «Наука і суспільство»).

Правда про голод 1932—1933 років

Книга, яку давно чекали,— «Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів» (Керівник колективу упорядників Р. Я. Пиріг). — К., Політвидав України, 1990. — 605 с.,— з'явилася друком. Це фундаментальне наукове видання швидко стало рідкістю.

Праця складається з двох частин: перша — статті провідних істориків М. Панчука, С. Кульчицького, С. Діброви, В. Савельєва під назвою «Очима істориків», друга, озаглавлена «Мовою документів» — архівні матеріали. Статті приводять читача до логічного висновку: надмірне форсування колективізації і пов'язані з цим насильницькі методи, штучне загострення класової боротьби і масове «розкуркулювання», хибна система хлібозаготівель 1931—1933 років стали причиною кризи на селі, голоду.

Твердження, що голод 1932—1933 років — страшний злочин Сталіна та його оточення, на думку авторів,— то далеко не вся правда. Та все й не може бути з'ясоване без вивчення дій керівництва України у тій екстремальній ситуації. А статті і документи саме й висвітлюють це. Автори аналізують дії С. Косіора, П. Постишева, В. Чубаря, Г. Петровського та ін. людей, які стали слухняним знаряддям у руках Сталіна. Разом з тим, у книзі наведено чимало свідчень про спроби керівництва республіки протистояти антиселянському курсу, аргументовано спростовуються огульні звинувачення на адресу всієї Комуністичної партії.

Цікава стаття по визначенню демографічних наслідків голоду. На основі новітніх наукових розробок, нещодавно виявлених статистичних та демографічних матеріалів, аналізу інших джерел робиться спроба осягнути масштаби реальних людських втрат. Зазначається, що для встановлення кількості померлих голодною смертю надзвичайно важливе значення мали б матеріали Всесоюзного перепису населення у січні 1937 року. Але Сталін, добре розуміючи це, застосував свою необмежену владу, замів сліди злочину, стер цей перепис з людської пам'яті.

Чільне місце відведено аналізові зарубіжної історіографії, оскільки саме її представникам належить пріоритет у розробці цієї проблеми. З одного боку це публікації американських, англійських, німецьких радянологів, з іншого — праці представників української еміграції («українська нерадянська» історіографія). У книзі наголошується на необхідності критичного і водночас неупередженого ставлення до наукових досліджень радянологів. Саме з таких позицій проаналізовано праці А. Улама, Дж. Мейса, Р. Конквеста, А. Далліна, Дж. Коплона, В. Гришка, М. Левіна, розглядаються результати роботи «Комісії Конгресу США у справі голоду на Україні».

Особливу цінність збірки становлять вперше обнародувані численні архівні документи про голод 1932—1933 років. Діставши доступ до унікальних, закритих досі матеріалів, дослідники мають можливість використати ці багатющі джерела. Викладачі, вчителі історії, лектори одержать матеріал для аргументованого роз'яснення сталінської політики щодо селянства. Рядові ж читачі, особливо молодь, відкриють для себе нові страхіття, які випали на долю трудящих України.

Звичайно, статті й документи збірки не вичерпують всієї проблематики голоду на початку 30-х років. Обнародувані матеріали — лише частина документальних свідчень про трагедію народу. Напружена робота в архівах триває.

Видання названої праці, як визначено у передмові редакційної колегії,— виконання святого обов'язку вченими-істориками, архівними працівниками перед пам'яттю мільйонів безвинних жертв голоду, спокута гріхів нашого історичного безпам'ятства.

Борис ХОРОШУН,
кандидат історичних наук, доцент.

Кілька документів з книги.

№ 68
ПОСТАНОВА
ПОЛІТБЮРО ЦК ВКП(б)
ПРО ПРОДОВОЛЬЧУ ДОПОМОГУ УКРАЇНІ*
22 червня 1932 р.

Ограничиться уже принятыми решениями

* Постанова прийнята на телеграму С. В. Косіора.

ЦК и дополнительного завоза хлеба на Украину не производить.

№ 95

ТЕЛЕГРАМА
ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ
РАДИ ПРАЦІ
І ОБОРОНИ
В. В. КУЙБИШЕВА
В ЦК КП(б)У
ПРО НЕОБХІДНІСТЬ
ПРИСКОРЕННЯ ВІДВАНТАЖЕННЯ
ЗЕРНА
З УКРАЇНИ НА ЕКСПОРТ

27 серпня /1932 р./

Вместо установленного Вам правительством плана отгрузок августе порты 190 тыс. т Вами отгружено только 20 тыс. Таковое положение приводит большим валютным потерям, связанным невыполнением контрактов, простоем тоннажа, также подрыву авторитета рынках. Предлагаю немедленно усилить первую очередь отправку порты, отгрузить до конца месяца тоннах пшеницы 30 тыс., ячменя — 20 тыс., ржи — 10 тыс., не считая уже отгруженного. Примите как боевое задание ежедневных отгрузках, телеграфируйте комзагсто. Куйбышев.

№ 223

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА
ОБЛАСНОЇ
ОЗДОРОВЧОЇ КОМІСІЇ
ПРО СТАН
ПРОДОВОЛЬЧИХ ТРУДНОЩІВ
У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

17 травня 1933 р.

I. Общая характеристика

По области охвачено продтрудностями 38 районов 431 сельсовета с общим количеством 26 тыс. 895 хозяйств, из них 12 тыс. 885 колхозных, 11 тыс. 770 единоличных (некоторые районы сообщают об общем количестве хозяйств, не разделяя по секторам) — с количеством лиц 120 тыс. 903 человека.

Если сравнить вышеуказанные цифры с теми данными, которые были даны на 30 апреля (33 района было охвачено продтрудностями, 385 сел, 24 тыс. 690 хозяйств, 103 тыс. 698 человек), то отмечаем дальнейший рост охвата продовольственными трудностями районов области.

II. Распределение районов по степени пораженности

Районы по степени пораженности распределяются на такие группы: 1-я группа районов, в которых омечается массовая пораженность недоедания: Калиновка, Немиров, Брацлав, Литин, Вороновица, Махновка, Ильинцы, Теплик и Липовец;

2-я группа — районы, где продтрудности охватили значительную часть сел: Жмеринка, Любар, Казятин, Гайсин, Станиславчик, Бердичев, Копайгород, Тульчин, Хмельник, Тростянец;

3-я группа с охватом незначительного количества сел: Дзержинск, Уланов, Черновцы, Чуднов, Тыбров и Джулинка, Янушполь;

4-я группа районов с охватом продтрудностями в незначительном количестве хозяйств в отдельных селах: Деражня, Грыцив, Меджибож, Полонное, Летичев, Могилев, Винницкий.

III. Состояние отдельных погранрайонов

За последнее время получены сведения о случаях голодания части погранрайонов области, а именно: Мур-Куриловецкий — с охватом 7-ми сел с общим количеством голодающих 450 человек, из них 300 детей, Проскуровский район — охвачено продтрудностями 21 сельсовет (из общего количества 57 сельсоветов) — 90 хозяйств, 755 человек, из них большинство детей, Славутский район — 4 села, 117 семейств, Ново-Ушицкий район — 11 сельсоветов (количество хозяйств и лиц районом не указано), Каменецкий — 11 сел 50 хозяйств, 170 человек.

IV. Людоедство и трупоедство

На почве голодания в некоторых районах отмечены случаи людоедства и трупоедства — общее количество по области 71 случай людоедства и 9 случаев трупоедства, особенно выделяются такие районы: Липовецкий — 16 случаев людоедства, Немировский — 9, Калиновский — 7, Махновский — 6.

V. Смертность

На 15 мая зарегистрировано 8 тыс. 985 случаев смертности по области (по данным 10 районов). Наибольшее количество смертностей дают следующие районы: Станиславчикский — 2 тыс., Липовецкий — 1 тыс. 659, Махновский — 1 тыс. 280, Ильинецкий — 1 тыс. 238, Немировский — 1 тыс. 080 человек и т. д.

VI. Детская беспризорность

По неполным сведениям (облздравотдела и облнаробраза) насчитывается до 4-х лет — 1 тыс. 338 детей, от 4-х и выше — 3 тыс. 500.

В целях борьбы с беспризорностью расширяется существующая сеть детдомов и открывается 4 новых детдома.

Секретарь областной оздоровительной комиссии Гуревич

Півстоліття тому...

Вдивіться у ці знімки воєнних років. Вони — ніби сполохи пам'яті, маленькі штришки з неосяжної панорами подій, що вогненним смерчем впали на нашу землю 22 червня 1941 року.

Воїни тих далеких років. Спокійні, відкриті обличчя. Але в них, здається, вже ледь вловимою тінню проступає тривога близького бою. Артилеристи. Боги війни. А за плечима — зброя ще минулого століття, звичайні «трьохлінійки». Яка доля судилася цим двом рядовим війни?

А хто скаже, яка доля спіткала згорьовану дівчинку, котра у відчаї завмерла над тілом найріднішої у світі людини? Розбиті життя, розбиті долі, втрачені надії. Війна обпалила пекельним вогнем сотні мільйонів людей, принесла

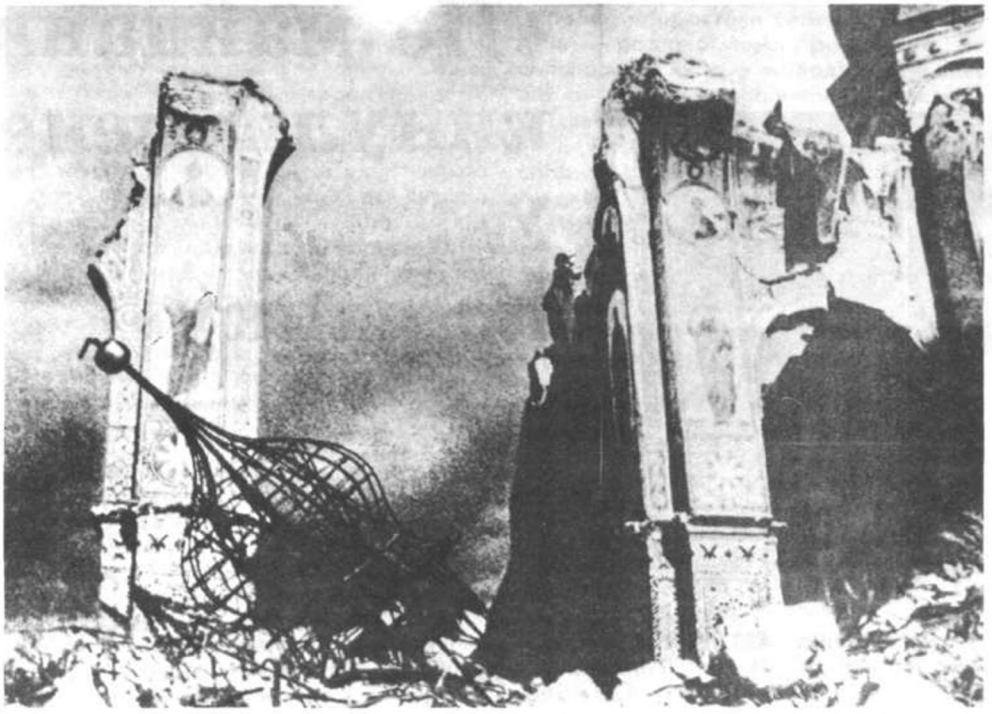

найбільше жертв з усіх воєн, які знало до того людство. А ще — страшні руїни, спустошені міста і села. Війна не щадить навіть найсвятіших місць. Ось, скажімо, що залишилось від Успенського собору Києво-Печерської лаври — гордості слов'янської культури XI століття. І таких знищених пам'яток тисячі.

Трагедії, трагедії... І кожна з них ще має множинне значення. Важко навіть

уявити нам, яке то велике горе пережили наші діди, батьки, рідні, близькі. Яких неймовірних зусиль довелось докласти людям, щоб у жорстокому двобої з сильним ворогом здобути Перемогу. Вона буде потім, через 1418 днів і ночей. І цей патруль — солдати чотирьох союзних держав антигітлерівської коаліції із задоволенням позують фотокореспондентові біля комендатури Берліна у травні 1945 року. Такою, мабуть,— втомленою і щасливою,— і була Перемога тих травневих днів.

Іноді запитують: чому День Перемоги на Заході святкують 8-го, а в нас 9-го травня? Все дуже просто. Оскільки підписання Акту про капітуляцію фашистської Німеччини затягнулося далеко за північ, доба за середньоєвропейським часом ще продовжувалася, а за московським — почався вже новий день — 9 Травня. Наше найдорожче свято.

«Не майдани кинули мене у політику»

На фото: І. Р. Юхновський.

Ігор Рафаїлович ***ЮХНОВСЬКИЙ****. Наші читачі знайомі з ним не від дня перших бур у новій Верховній Раді України, а значно раніше. Талановитий фізик-теоретик розповідав на сторінках журналу про свої унікальні роботи. Юхновський-учений. Юхновський-політичний діяч. Лідер у царині природознавства і лідер на парламентській трибуні. Поєднання непересічне. У зв'язку з цим ми й задали академіку, Голові Комісії Верховної Ради з питань народної освіти та науки кілька запитань.*

— Що кинуло вас, Ігоре Рафаїловичу, у герць політичних пристрастей і політичного діяння! Стан науки і збиткування тоталітарної держави над ученими людьми! Стан суспільства! Темперамент, приспаний тишею дослідницької лабораторії у Львові, а відтак пробуджений перебудовою! Матеріальний інтерес!

— Найперше, щодо інтересу матеріального. Очевидно, академік Юхновський на посадах директора Інституту фізики конденсованих систем, Голови Західного наукового центру і члена Президії АН УРСР заробляв би немало, користуючись, звичайно, шкалою оцінки інтелектуальної праці у нашій країні. Більше, ніж керівник парламентської комісії. Отже, справа у іншому. У житті бувають випадки, коли завдання суспільні беруть гору над завданнями професійними. І якщо ти людина, часточка свого народу, то у ситуації, що склалася, мусиш залишити навіть улюблену справу заради чогось вищого, вже не твого, а загальнонаціонального, вселюдського. Нині почався катастрофічний розпад унітарної імперії. І ось творення незалежної Української держави мені видалося набагато важливішим, ніж творення нових ідей у галузі статистичної фізики. Ні, не видалося, не зблиснуло враз наче світло далекої зірки. Я йшов до цього суспільного ідеалу все свідоме життя.

— І закони розвитку природознавства зіграли якусь роль у вашому баченні суспільних проблем...

— Думка про неминучий розпад імперських структур навіяна мені і самим життям, і законами термодинаміки. Знаєте, дуже цікаво спостерігати, як фізичні процеси часто віддзеркалюють процеси суспільні. Попри суттєві відмінності, єдність світових законів заперечити важко.

— Чи можемо ми у зв'язку з цим твердити, що наші негаразди у розбудові життя йдуть від незнання державними керівниками фундаментальних законів, від їх професійного невігластва!

— Не лише керівник, але й кожна людина повинна мати, як кажуть, щось за душею перш ніж радити іншим. Політик мусить мати певні доконані речі. Тобто, стаючи на дорогу політичного діяння, він має сказати: «Я беруся за цю справу, бо вмію добре робити конкретні речі. Я вже щось зробив. Ось воно! Ось моя доконана річ!»

Відсутність професіоналізму колишніх лідерів різного рівня, духовна убогість, невміння самостійно приймати рішення — наслідок того, що всі ми борсалися у замкнутій системі. До слова, згідно з другим принципом термодинаміки замкнута система прямує до безладдя спонтанно, і ніяка сила не може перешко-

дити цій руйнації. Ми мали ізольовану касту правителів, яка створила ізольовану систему і управляла нею. Отже, безпорядок наростав і в середині касти, і в замкнутій системі. Каста не допускала у своєму середовищі конкуренції, тому ми нині такі бідні на інтелектуально і духовно багатих лідерів. Усяка спроба мати свою думку, бути мудрішим від вищого за посадою жорстоко переслідувалася. Скажіть, чи може вчений виконати оригінальну і вагому роботу, не конкуруючи з іншими вченими? Безумовно, ні. Не може. Суспільство, яке перешкоджає відкритим інтелектуальним та професійним змаганням,— вмиратимете.

— Хтось з мислителів сказав: характер формується у світовому потоці, а талант — у тиші. Ви виростали як людина великої науки, а не людина майданів. У такім разі чим можна пояснити ваш дуже успішний перехід до політичної діяльності?

— Так, я досяг певних успіхів як дослідник. Але стіни моєї лабораторії не були звуконепроникними, хоч я ніколи не ходив на мітинги. Річ у тому, що мені пощастило виростати у мудрій родині, у колі мудрих друзів. Ярослав Підстригач, Володимир Панасюк, Роман Гайда і багато інших... Ми ніколи не підхвалювали один одного. Сперечалися, відстоювали своє бачення життя, але з розумінням і повагою ставилися до думки іншого. Ми разом шукаємо істину і в науці, і у світовому потоці. На жаль, уже без Ярослава Степановича, від котрого ми всі грілися добрим гумором, цікавістю до життя і закоханістю у його рідне село Самострільці. Політика і політики досягають успіхів також на грунті мудрості. Одного характеру для громадського діяча замало. Земля наповнена мудрими людьми. Я спізнав це і у фронтових окопах, і в колі простих робітників, селян — маю й серед них багато друзів. І тим щасливий як учений і як людина, котра волею своїх виборців здійснює громадянський обов'язок. Отже, не майдани кинули мене у політику. І не характер.

— У своєму наступному запитанні хочу продовжити ваші цікаві роздуми щодо мудрості, але дещо у іншому напрямку. Хвалити Бога, ми в Україні уникаємо гострих міжнаціональних конфліктів. У чому тут причина? У мудрості нашого народу! Але ж кожний народ є мудрим. Можливо, в особливостях національного характеру українців! Якщо так, то що є основою цього характеру? І чи існують ці поняття взагалі і чи треба їх враховувати?

— Знаєте, не можна відділити народ від природи, серед якої він живе. Українці проростали серед багатої природи — родючої землі, розкішних лісів, синіх озер... Якось у молоді роки я вперше зі своїми підопічними студентами поїхав на Кіровоградщину збирати врожай. Як там, у балках чудово пахне спориш! І які там гарні, спокійні і розумні люди!

Ми є народом дуже витривалим і дуже терпеливим. З цієї точки зору ми є великим народом. Дійсно, упродовж віків сформувався своєрідний характер українця. Його заклало селянство. Україна — країна селянська. Дві речі завжди цінував і відстоював наш трудівник — можливість добре працювати та відпочити. Отже, хліб і сон він щедро дарував усім, хто з добром приходив у його не дуже заможну оселю.

І ще. Наш народ дуже натерпівся від пришельців. Хто тільки не зазіхав на природні багатства, мудрість і працьовитість українського селянина! Це сформувало в його душі неприязнь до чужої влади. І не лише до чужої, але, на лихо, й до своєї. Нині народ сам не хоче брати владу в свої руки. Брати ж владу означає стати на шлях підкорення нижчого рівня вищому. Нині маємо унікальну можливість утворити суверенну державу, але цю справу гальмує, зокрема, й названа характерна риса нижчого рівня. Ми мусимо її подолати і не втратити історичний шанс.

До слова, ми, науковці, мало займаємося дослідженням свого народу. І тому я вітаю змагання вашого журналу на терені народознавства. Ви робите дуже потрібну справу.

— Не втратити історичний шанс... Цю думку нині висловлюють чимало народних депутатів, інших громадян. Одне слово, вона швидко визріває і, сподіваємося, незабаром дасть урожай. Отож, як би ви, Ігоре Рафаїловичу, відповіли читачам розділу у нашому журналі «Українська держава. Якою їй бути!»

— Союз у тому вигляді, у якому він існував, має розпастися на союз незалежних держав. Мені незручно щось радити Горбачову, і все ж він має зробити для кожної республіки мічені гроші. І кожна республіка повинна утворити свою митну службу. Усі, хто складав Союз, виходитимуть з кризи самостійно. Для цього потрібно значно менших затрат енергії, ніж за умов диктату центру. Цілком зрозуміло, що республіки не повинні ізолюватися, а постійно погоджувати свої дії, свої курси.

Далі. Горбачов мусить вирішити проблему військову. Кожна суверенна держава матиме свою армію і є об'єднані стратегічні війська всієї співдружності.

По-третє. Діятиме спільний союзний

ринок. Я за те, щоб ми не руйнували єдиний економічний простір, котрий склався.

Усе, що є на території України, має належати Україні. Деякі обслуговуючі чи інші функції вона може делегувати штабові співдружності.

Повинна існувати лише конституція республіки, але не Союзу.

Кожному народу і нації в Україні має житися вільно і добре. А це забезпечить держава без усяких «ізмів». Держава з «ізмами» загине. Крім усього, їй ніхто не простягне руку допомоги.

Якщо ми започаткуємо суверенну Україну, нам піде назустріч увесь світ. Я глибоко переконаний, що без підтримки іззовні ми свою державу не розбудуємо. І ось тут я дуже хочу, щоб читачі журналу мене вірно зрозуміли. Маємо всю власну роботу покласти на ті напрями, на яких ми сильні або швидко можемо бути такими. Не розпорошувати енергію! Не латати ті дірки, які самі нині не залатаємо! Світ, побачивши нашу силу в одному, допоможе нам позбутися слабкості у іншому. Зарубіжжя повірить нам і упевниться, що матимемо чим повертати борг. Розгублених, метушливих, безпорадних і плаксивих не любить ніхто. Запам'ятаймо це.

Хочу додати, що і сама Україна не повинна бути аж надто зацентралізованою і управлятися лише залізною рукою з Києва. Окремі регіони мають право на свої місцеві форми господарської діяльності, громадського життя і навіть форми влади.

— Ви обстоюєте думку про федерацію, про виникнення у майбутньому в межах України автономних утворень!

— Я не знаю. Ще не знаю. Життя покаже, якими ми будемо. Наш багатомільйонний народ піде по тому шляху, який прокладе собі сам.

— Наука — то мозок республіки, а мозок вмирає останнім. Нещодавно в одному з виступів ви вжили ці слова. То чи є надія на те, що наші інтелектуальні сили візьмуться за розбудову Української держави!

— Якщо вони не зосередять свою енергію на цьому єдино можливому нині шляху, то наша наука потрапить у смугу безладдя, хаосу, а за ним — смерть. Тільки тяжка, чорна праця на суверенітет народу забезпечить розквіт і природничим, і технічним, і гуманітарним наукам. Це — істина. Але її, на жаль, так важко проводити у життя. Якщо ваш шанований в Україні науково-популярний журнал, його автори і читачі енергійніше обстоюватимуть цю єдино вірну дорогу, ми всі швидше досягнемо бажаного успіху.

Розмову вів
Юрій РОМАНЮК.

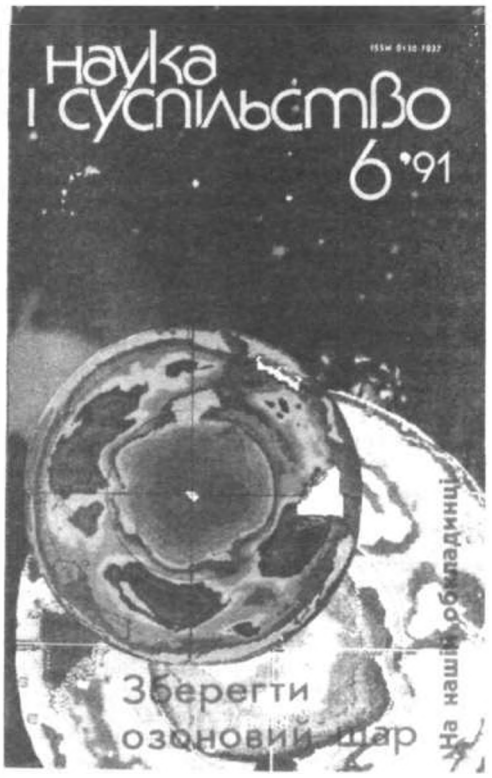

Руйнування озонового шару в земній атмосфері невидиме й невідчутне на дотик. Але це — найболючіша глобальна проблема нашого часу. Загроза, яка нависла над нашим земним домом, неабияк посилилась останніми роками. Вчені б'ють на сполох — озоновий шар деделі виснажується, а антарктична «озонова діра» з'являтиметься щороку доти, поки рівні стратосферного хлору не знизяться до тих, які спостерігалися в середині 70-их років. Але цей процес триватиме не один десяток років, навіть якщо вже сьогодні в атмосферу не надходитиме хлор. Але ж від випуску хлорфторвуглецевих сполук не відмовились і досі у багатьох країнах світу. На думку і за підрахунками вчених, для відшкодування втрат, завданих людством, атмосфері знадобиться близько 100 років! Отже, єдиний спосіб запобігти подальшому руйнуванню озонового шару — це повністю припинити випуск сполук, які містять хлор, фтор, вуглець. Підраховано: один-єдиний атом хлору здатен зруйнувати не одну тисячу молекул озону!

І те, що людство дозволяє собі легковажити цим, не зважати на могутні сили природи, від яких, зрештою, залежить і клімат, і здоров'я кожного землянина, і екологічна рівновага у світовому океані, і благополуччя у сільському господарстві і багато іншого, пов'язаного з майбутнім усієї планети — ще більше посилює стурбованість учених.

Створено екологічну програму ООН, яка передбачає фінансову допомогу країнам, що розвиваються, для поліпшення їх екологічної ситуації. Світовий науковий потенціал об'єднує зусилля для розв'язання проблеми, яка під силу сучасній науці лише за однієї умови — якщо кожен житель планети не залишиться осторонь. Адже концентрація шкідливих сполук у нижніх шарах атмосфери зростає щороку приблизно на шість процентів, і наш святий обов'язок — забезпечити своїм далеким нащадкам законне право на життя.

«Говорить і показує»...

Ми багато чим завдячуємо телебаченню, хоча й розуміємо, що це — один із забруднювачів навколишнього середовища: радіо і телестанції генерують електромагнітні поля (ЕМП) ультрависоких частот, найбільш згубні для організму. Вмикаючи телевізор, ми й себе мимоволі підключаємо до колообігу енергії, споживаючи не тільки інформацію, а й «продукти» перетворення електромагнітних полів — частоти, напруженість, слабке неіонізоване випромінювання та інше «сміття». Якби електромагнітні поля були видимими, то їх джерела постали б перед нами в густій запоні «електронного туману». Де вихід?

Бажання розібратися знову привело мене в НДІ загальної і комунальної гігієни ім. О. М. Марзеєва, бо саме тут вивчають, як ЕМП впливає на наш організм, користуючись при цьому об'єктивною, вивіреною для всіх ситуацій одиницею вимірювання — В/м (вольти на метр).

Перші роботи, пов'язані з вивченням біологічного впливу електромагнітного поля, генерованого телецентром, проводилися в інституті ще у 1965—66 роках під керівництвом Ю. Д. Думанського, нині доктора медичних наук, професора, а виконавцем був нинішній директор цього інституту — Андрій Михайлович Сердюк. Ще тих років обчислили небезпечний для населення рівень ЕМП — три вольти на метр, затверджений також і МОЗ СРСР.

Але вироблення гігієнічної норми — лише початок справи. Стояло серйозне завдання реалізувати її в умовах густонаселених і щільно забудованих великих міст з їх потужними телецентрами і менш потужними ретрансляторами телевізійних програм. Уже тих, доволі віддалених років, перед проектувальниками засобів зв'язку, зокрема і телецентрів, були поставлені досить жорсткі вимоги. Основна з них — обирати місце для спорудження телецентру на певній віддалі від житлових забудов. Радіус першого кордону між споживачем і виробником — санітарно-захисної зони — передбачали не менш, як у 200—250 метрів. До слова, обіч київської телевежі він дорівнює 250 метрам, і, за винятком деяких міст, зокрема Дніпропетровська, цієї вимоги в основному дотримувалися. Таким чином, електромагнітне забруднення життєвого простору блокували, послаблюючи його дію, а коли цього було недостатньо, додатково вводили зони обмеженої забудови. Вони були продовженням санітарної, але охоплювали більшу відстань. Строго обмежували й висоту будівель поблизу телевеж, забороняючи будівництво багатоповерхових споруд. Чому? Відповідь — у самій природі електромагнітного поля, генерованого передавачами телецентру: воно поширюється у вигляді прямих променів, і, отже, що вищі поблизу будинки, то більша й вірогідність влучання в них електромагнітних хвиль.

Але все це — загальні вимоги. В кожному конкретному випадку спорудження телецентру потребує окремого підходу — враховується рельєф, розміщення довколишніх житлових масивів, потужність телетранслятора, кількість передавальних антен і таке інше. Вже сама конструкція телевеж та їх антен зменшує дію електромагнетизму. Найперше — високі опори. Бо ж відомо: що вища телевежа, то більший радіус дії телецентру, більша й відстань між землею та ЕМП, з одного боку, отже, нижчі його рівні на прилеглій території — з другого. Висота, приміром, тої-таки київської телевежі 300 метрів. Її спорудили тоді, коли надзвичайно зросла потужність передавачів. Але не кожне велике місто, як відомо, удостоюється такої вартісної

речі, як телецентр. Найчастіше встановлюють менш потужні ретранслятори. Але й на них поширюються ті самі вимоги і норми, що й для телецентрів.

— Як же ці норми обчислюють і де той поріг чутливості, за яким починається згубна дія на організм? — звертаюся із запитанням до Ю. Д. Думанського, який саме очолює лабораторію електромагнітних впливів.

— Перш за все, ці норми — не догма. Динаміка поширення і вдосконалення телебачення та радіомовлення вимагає відповідної динаміки гігієнічних норм. Коли ми дивилися телепередачі лише по двох каналах, то ще могли дозволити собі таку розкіш, як телевежа в центрі міста. Пригадуєте, перша вежа у Києві вгризалася в землю своїми металевими опорами у самісінькій гущині жилих будинків? Хіба це когось хвилювало чи наштовхувало на роздуми про екологію? Ейфорія, спричинена телебаченням, яке увійшло в кожний дім, не залишила тоді місця для занепокоєння. Більше того, кияни навіть пишалися своєю телевежею і вбачали в ній мало не окрасу міста, не те що його забруднювача. Та рано чи пізно проблема мала постати. Одержані в 1965 році результати вимагали встановлення гранично припустимих для населення нормативів, котрі б забезпечували його захист від «електромагнітного смогу», бо потужність телетрансляторів увесь час зростала, додавалися нові канали, запроваджувалося кольорове телебачення...

— Це — щодо передумов нормування. А як усе-таки виникли ці три вольти на метр?

— Норму затвердило в 1984 році МОЗ СРСР, нею зараз керуються всі проектні, будівельні організації, експлуатаційники. Як обчислювали безпечні для здоров'я вольти на метр? Цьому передував цілий комплекс обов'язкових інженерних досліджень із залученням різноманітної вимірювальної апаратури. Тобто перевіряли приладами, чи відповідають математичні рівняння, котрі описують розподіл мікрохвильової енергії у середовищі, реальній обстановці. Маючи характеристики випромінюваної енергії, її параметри, розробляємо на їх основі лабораторну модель експерименту, вже по тому розпочинаємо медико-біологічний експеримент на тваринах (переважно на білих пацюках, мишах). Тварин приміщуємо в обладнану відповідним чином камеру, і через певні проміжки часу обстежуємо по багатьох медичних параметрах їх нервову, ендокринну системи, кров, серцево-судинну систему, імунну, репродуктивну функцію.

Останнім часом ми включили до спектра досліджень генетичні наслідки впливу ЕМП. Мета експерименту — перевірити дію опромінення на живий організм за різних умов — від дуже високих доз, до найнижчих рівнів, де й виявляємо безпечний поріг біологічного впливу поля. Крім потужності, перевіряємо ще й такий важливий фактор впливу, як час перебування під дією електричних і магнітних явищ. Тримаємо тварин у камері по 14 годин на добу (приблизно стільки працюють телепрограми). Загальна тривалість дослідження кожної групи тварин — шість місяців. Чому саме цей, а не інший термін? Це — приблизно одна третина життя тварини. Нагромадивши дані за півроку, беремося за нормативи. Потім наші результати передаємо до секції гігієни фізичних факторів, а вже звідти, доповнені й опрацьовані, вони потрапляють до МОЗу, де їх остаточно затверджують.

— Відомості, які ви одержуєте на тваринах, не можна автоматично перенести на людину, хоч якою близькою є фізіологія ссавця і людини. Чи існує коефіцієнт, який уможливлює пристосування даних до людини? Чи все тут з'ясоване?

— Коефіцієнт екстраполяції на людину, звичайно, є. До того ж, критерієм якості нормативів ЕМП є стан здоров'я населення. Обираємо район для спостережень. З'ясовуємо, як часто його жителі звертаються до лікарів, характер їхніх скарг. Допомагають прояснити картину і поглиблені медичні обстеження, спеціальне вивчення стану нервової, ендокринної, імунної систем, крові. Але щоб віднайти статистичний зв'язок між сукупністю факторів зовнішнього середовища, параметрами організму та захворюваністю, широко послуговуємось математичним моделюванням ситуації.

Врахуйте те, що поява нових технічних засобів породжує й нові проблеми. З'являються нові передавачі, збільшується їх кількість, кількість програм та антен, змінюється режим роботи, отже змінюється напруженість ЕМП. Сьогодні телецентри працюють не тільки на метровому, а й дециметровому діапазоні, а можливості передавачів такі, що не сьогодні-завтра вони перейдуть на інші частоти. А ми, в свою чергу, теж повинні технічно переоснащуватись, щоб зустрічати ці нововведення, як-то кажуть, у всеозброєнні, інакше про оперативність вироблення нових норм годі й мріяти.

— Чи не піддаємо себе день у день

небезпеці, годинами просиджуючи перед екранами?

— Телевізор, як приймач, є джерелом кількох видів випромінювань. По-перше — м'якого рентгенівського. Його рівень знижується завдяки тому, що кожен кінескоп обладнано спеціальним склом, до складу якого входить свинець, котрий і поглинає рентгенівські промені.

Друге. Телевізор є джерелом змінних електромагнітних полів ультрависоких частот. Тому всі його деталі, котрі хоч якоюсь мірою випромінюють високі чи ультрависокі частоти, мають спеціальне екрануюче покриття, яке не випускає їх за межі дерев'яного ящика.

Третє. Якщо вже й говорити про реальну небезпеку, то її джерелом є статичне електричне поле. В його наявності ви й самі, мабуть, переконувалися, торкнувшись працюючого телевізора,— одразу ж чулося потріскування, чи не так? Статичне поле випромінює сам кінескоп. Радіус його дії — до двох метрів. З огляду на це і з'явилася рекомендація дивитися телевізор з відстані не менш як два метри. Враховуючи це, і меблі, особливо дитяче ліжко, і письмовий чи обідній стіл у кімнаті не ставте поруч з телевізором. Дітям же взагалі краще гратися у сусідній кімнаті, бо надійною перепоною для статичного електричного поля є стіна. Звертаю вашу увагу: кольоровий телевізор є більш потужним джерелом статичного поля порівняно з чорно-білим.

— У зв'язку з цим запитання: чи правду кажуть, що позбутися цього поля допомагає кактус чи інша рослина, поставлена поруч з телевізором?

— Поглинає поле будь-яка рослина чи предмет, якщо він, звичайно, не металевий.

— Як досягають безпечності телевеж за кордоном, наприклад, в Америці, де хмарочоси не поступаються висотою антенам, де щільність забудов практично виключає навіть мінімальні санітарно-захисні зони? Невже там не вдаються до засобів безпеки?

— Звичайно, вдаються, тільки не за рахунок санітарних зон, як у нас, бо концепція захисту від ЕМП там інша: від згуби високих рівнів ЕМП вони захищають самі житлові й адміністративні будинки, насамперед хмарочоси. І знаєте як? Склять величезні вікна спеціальним склом, яке відбиває електромагнітне та інше небезпечне випромінювання. Так що їм байдуже, чи є санітарна зона, тим більше, зона обмеженої забудови навколо вежі, чи ні. Ну, а скло... Такі вікна у Києві ви, мабуть, бачили в новому готелі на Хрещатику, збудованому з нагоди тисячоліття хрещення Русі, а ще — в колишньому музеї В. І. Леніна на площі Ленінського комсомолу...

— Незважаючи на дотримання гігієнічних нормативів, наявність телевеж, і особливо ретрансляторів, все-таки дається взнаки: населення скаржиться на погіршення загального стану здоров'я, головні болі, підвищену дратівливість і таке інше.

— Самі по собі ретрансляційні антени, як ми вже говорили, гострої небезпеки для населення не становлять, якщо їх розміщено відповідно до нормативів. Крім того, за їх потужністю і режимом роботи повинна наглядати санітарно-гігієнічна служба. Але, трапляється, зв'язківці, прагнучи зекономити кошти на спорудження антен (а справа ця недешева), намагаються «навісити» на телеретранслятори додаткові передавачі. Одразу скажу — така ситуація неприпустима, і наш інститут, і МОЗ УРСР категорично заперечують проти таких дій. Додаткові джерела випромінювання генерують додаткові, а отже, наднормові електромагнітні поля. Їх випромінювання накладаються на вже існуючі, через що рівень поля зростає до небезпечного для здоров'я. Якщо уникнути додаткових антен немає змоги, то служби санітарного нагляду, які є в будь-якому населеному пункті, повинні провести контрольні вимірювання напруженості ЕМП на місцевості і вжити заходи щодо зниження його рівнів: розширити межі санітарно-захисної зони і т. ін. Зрештою, санітарно-гігієнічна служба має першою реагувати на тривоги і скарги населення, бо несе відповідальність за прийом в експлуатацію нового радіотехнічного об'єкта або його реконструкцію.

— Ну, а з яким еталоном звіряє вона свої вимірювання?

— Вся проектна документація по вибору місця для об'єкта містить відомості й про розподіл його електромагнітного поля на поблизькій території: санітарна служба звіряє існуючі ЕМП з параметрами, зазначеними у санітарному паспорті діючого об'єкта.

— Виходить, і паспорт — річ не зайва, якщо так вагомо обгрунтовує місце «прописки» телецентру, який не тільки говорить і показує, а певною мірою ще й гарантує!

Розмову вела
Світлана ЯНКО.

Неправедний вирок

Широкого розголосу у 30-ті роки набув судовий процес у справі так званої «Спілки визволення України» (СВУ). Втім, інакше й бути не могло. Ця сфальсифікована трагікомедія розігрувалася свідомо, її сценарій ретельно розробляли і погоджували на найвищих державних рівнях, отож, що гучнішою вона була б, то вірогідніший мала б вигляд. Неправедний вирок «найвищого суду УРСР» позначив кожного засудженого тавром «ворога народу» і не тільки на шість десятиліть наклав табу на їхні імена, а й вилучив з обігу все, створене ними.

А засуджено було двох дійсних членів Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), 15 професорів вищих шкіл, трьох письменників, теолога, двох правників... Усього — 45 чоловік. Перегодом у «злочинній діяльності СВУ» побіжно звинуватили ще кілька тисяч чоловік...

Верховним Судом УРСР у 1989 році вирок скасовано за браком складу злочину. Проведене співробітниками КДБ додаткове розслідування показало: всі звинувачення безпідставні. Нарешті перестали поливати брудом тих, хто спростовував фальсифікацію — як от скажімо, видавців «Енциклопедії українознавства» (видавництво «Молоде життя», Париж — Нью-Йорк), які ще 1976 року писали про процес СВУ (том 8): «Процес СВУ мав політичне завдання обгрунтувати переслідування потенційної національно-політичної опозиції і підготувати грунт для подальших нападів на ВУАН та УАПЦ (Українська автокефальна православна церква — О. С.) і для переслідування інших нібито існуючих політичних угруповань, поглибити ворожнечу між прихильниками українізації (комуністами і некомуністами) і скомпрометувати саму політику українізації, пов'язуючи українське відродження з діяльністю УНР в екзилі (еміграції — О. С.), і з агресивним спрямуванням закордонної політики Польщі. Справа СВУ була початком розгрому українського культурного процесу, що інтенсивно почав розвиватися в УРСР по визвольничих змаганнях».

На весь голос 1977 року талановитий український кінорежисер і письменник Гелій Снєгірьов заявив світові: процес СВУ — це фальшивка. Його книжка «Набої для розстрілу», адресована читачеві на батьківщині, вийшла за кордоном, бо в Союзі все одно не побачила б світу... «Я переслав на Захід рукопис свого твору тому, що коли літератор твір напише, він хоче (і мусить) виплекану працю свою тримати в руках книжечкою, виданою багатьма примірниками, які потрапили до багатьох читачів. У себе на батьківщині я цього не міг — видати й тримати в руках книжечку. А я її писав і вважаю потрібною людям, бо в книжці моїй — правда, сама тільки правда. Тому й передав я рукопис туди — для видання»,— писав, немов сповідуючись перед читачем, Снєгірьов у передмові до «Набоїв для розстрілу». Нагадаю — то був 1977 рік...

А у нашій «Українській радянській енциклопедії», яку, між іншим, почали видавати тому, що «там» з'явилися перші томи «Енциклопедії українознавства», все одно твердили: «Спілка визволення України (СВУ) — контрреволюційна українська буржуазно-націоналістична організація... ставила своєю метою повалення Радянської влади і реставрацію на Україні капіталістичного ладу...» Це вичитано у другому виданні УРЕ — том 10 (1983). Ідеологічна машина, в пащу якої 1930 року було кинуто ганебне звинувачення, продовжувала тиражувати брехню...

Отож, наприкінці 20-х в уяві якогось абстрактного ДПУшника (а, може, й цілком реального, серед тих, що були причетні до фальсифікації, а це, зокрема, М. Скрипник, В. Балицький, П. Любченко) вимальовувалась чудова, як здавалося, ідея — викриття контрреволюційної організації, очолюваної, звісно, президією, голова якої — не хто інший, як запеклий ворог наркома освіти (а до цього — наркома внутрішніх справ і юстиції) М. Скрипника — віце-президент ВУАН Сергій Єфремов. До членів «президії» зарахували священнослужителя Володимира Чехівського, завідуючого 1-шою київською трудовою школою Володимира Дурдуківського, професора Київського інституту народної освіти Йосипа Гермайзе, наукового співробітника ВУАН Андрія Ніковського, письменницю Людмилу Старицьку-Черняхівську, вчителя трудшколи Олександра Гребенецького.

Ця організація, у складі якої головним чином були науковці і вчителі, готувала — не більше, не менше — збройне повстання, аби повалити існуючий на Україні державний лад. Воно «призначалося» на 1930—1931 роки.

Однією з секцій, яка вже встигла розгорнути роботу, була медична. Вона,

як і слід було сподіватися, базувалася у ВУАН. Скількох осіб звинувачували у «медичному терорі», встановити важко, адже всі пізніші репресії, які мов снігова лавина посунулися і на вчених-медиків, як правило, пов'язували з співпрацею із СВУ. Проте на судовому процесі медичну секцію «представляли» лише п'ятеро: О. Черняхівський (як керівник секції), А. Барбар, М. Кудрицький, В. Підгаєцький, В. Удовенко.

Ці прізвища на довгі десятиліття було викреслено з історії української медицини. Вважаю, отже, за доцільне подати бодай коротенькі біографічні відомості про цих безневинно засуджених людей.

Олександр Григорович Черняхівський (чоловік письменниці Людмили Старицької-Черняхівської, також засудженої у цій справі) народився 1869 року на Київщині. Відомий у світі фахівець з діагностики пухлин, якого неодноразово запрошували для консультацій до Німеччини та Іспанії. Був професором медичного і ветеринарно-зоологічного інститутів, членом президії медичної секції ВУАН, дійсним членом Наукового товариства імені Т. Шевченка.

Аркадій Олексійович Барбар народився 1879 року на Полтавщині — лікар-науковець. За гетьманату — віце-директор департаменту міністерства здоров'я, за денікінщини — голова товариства Червоного Хреста. На час арешту обіймав посаду старшого асистента Київського медичного інституту, був науковим співробітником ВУАН.

Микола Антонович Кудрицький народився 1883 року в Київській губернії, до арешту — професор Київського медичного інституту, науковий співробітник ВУАН, член медичної секції ВУАН.

Володимир Якович Підгаєцький народився 1889 року у Подільській губернії — відомий учений-гігієніст, у 1921—1930 рр. — професор професійної гігієни Київського медичного інституту, директор Інституту фізичної культури, старший науковий співробітник ВУАН, свого часу — член Центральної Ради.

Володимир Васильович Удовенко
народився 1881 року
в Києві — лікар-гігієніст. Напередодні революції
працював земським лікарем, за часів гетьмана —
завідував санітарним відділом санітарної ради,
за часів Центральної Ради — помічник директора
санітарного департаменту,
за Радянської влади — в Наркомздоров'ї,
а в 1923 році
дістав кафедру експериментальної гігієни
у Київському мединституті.
Був науковим співробітником ВУАН,

Їх арештовували різного часу: певно, ніяк не могли вибудувати структуру медичної секції СВУ. Спершу на її керівника «висували» А. Барбара — голову медичної секції ВУАН, старого досвідченого лікаря, який лікував, між іншим, багатьох керівників партії і уряду України, зокрема, був особистим лікарем П. Любченка, а в знаменитого кардіолога М. Стражеска — асистентом. А. Барбара, як члена «медичної секції», арештували першим — 18 серпня 1929 року. 15 вересня був арештований М. Кудрицький, 19 жовтня — В. Підгаєцький, 22 листопада — В. Удовенко, 27 грудня — О. Черняхівський.

Очевидно, саме кандидатуру О. Черняхівського вважали найбільш годящою для керівника медичної секції СВУ. Адже він виїжджав як лікар до Німеччини і там мав змогу зустрічатися з українцями-емігрантами, відтак його можна було б звинуватити й у виконанні «доручень президії СВУ «щодо об'єднання з емігрантським фронтом». Отож, звітуючи про судовий процес «Вісті ВУЦВК» писали: «Черняхівський зустрівся з підсудним Єфремовим, і той йому сказав, що на Україні засновують об'єднання різних антирадянських груп для боротьби з радвладою і що це об'єднання мусить об'єднатися з закордонною еміграцією. Черняхівський скликав засідання президії медсекції, де й ухвалили приєднатися до цієї організації». Бачите, як усе просто...

Членів медичної секції СВУ звинуватили у тому, що вони, мовляв, виховували молодих лікарів для контрреволюційної роботи в народі, закликали їх до медичного терору: не лікувати хворих комуністів, а вбивати їх.

У цій багатотомній справі, як стало відомо, зберігся один із документів, що вражає нечуваним психологічним і фізичним пресингом, який справляли на обвинувачених. Маю на увазі заяву до ДПУ В. Атамановського, який написав: «Щоб припинити ці моральні муки, я готовий вам підписати «карт бланш» або навіть написати свідчення, вигідні вам, щоб у такий спосіб пришвидшити моє засудження, позаяк далі терпіти не можу і жадаю смерті... Не припиню повторювати до своєї загибелі, що всі пред'явлені мені звинувачення... є неправильними, а я невинно й несправедливо замучений».

Зізнаватися треба було, але не було в чому, тому обвинувачені здебільшого каялися. От і О. Черняхівський зробив на суді таку заяву: «Я відчуваю за собою вину, що полягає у шкідливій політичній роботі. Я визнаю, що був контрреволюціонером до останнього часу. Тепер я засуджую мою політичну діяльність. Я цілком усвідомлюю всю ту шкоду, що я зробив, і особливо мене мучить нині те, що я був зв'язком з закордонною еміграцією. Я опинився в лавах ворогів трудящих України тому, що в мене націоналістичний елемент відігравав переважну роль над політичним». В. Підгаєцький твердив: «У радянському оточенні я міг би бути корисною радянською людиною».

Про інших годі й говорити, бо С. Єфремов у своєму останньому слові сказав: «Не маю на думці ні оборонити себе, ні тим більше виправдати... Під час суду для мене цілком зрозуміла стала моя вина. Більше того, навіть без мене й самої справи не було б. Судове слідство остаточно показало мені, що більшість підсудних, добрих у своїй сфері працівників, малосвідомі люди — обиватели в політиці. Визнаючи цілком свою провину, я прохаю найвищий суд одважити мені повною мірою, але прошу взяти за увагу те, що мої товариші тут прилюдно обіцяли дальшою своєю роботою на користь трудящих виправити свої помилки». І навіть письменник М. Івченко, який, попри старання карального апарату, так до кінця і не зміг зрозуміти і сформулювати своєї вини, сказав коротко і категорично: «Я щиро засуджую свої контрреволюційні вчинки з тим, щоб ніколи більше до них не повертатися».

Найвищому суду України», склад якого затвердила спеціальна постанова ЦВК України (цим підкреслювалося виняткове значення, якого уряд надавав процесові),— а до нього увійшли один працівник судових інстанцій (голова суду А. Приходько), двоє робітників, двоє селян та два представники інтелігенції,— й не треба наводити конкретні докази вини. Не названо жодної жертви медичного терору. Хоча «знайти» такі факти було не так уже важко: хіба не вмирали у клініках інституту люди, а будь-яку смерть можна було видати за справу рук лікаря. Та — повторююся — докази були непотрібні: певно, за покірливість і потвердження усіх висунутих звинувачень підсудним було обіцяно збереження життя і звільнення з-під варти безпосередньо у залі суду. Звісно, все це здогади, але дуже ймовірно: обвинуваченим обіцяли, що врешті «пролетарський суд», як найгуманніший суд, помилує всіх, хто покаявся. Професор Підгаєцький, принаймні, був певен цього, і на останньому засіданні суду, коли оголошували вирок, взяв із камери всі свої речі — зубну щітку, носовичок. Гадав, що в залі суду його, як і решту обвинувачених, звільнять, і він ночуватиме у своїх харківських друзів.

Та коли Підгаєцький почув, що його засуджено до восьми років позбавлення волі, знепритомнів... До такої ж міри покарання було засуджено й А. Барбара та В. Удовенка. О. Черняхівського — до п'яти, М. Кудрицького — до трьох років позбавлення волі умовно.

Та це був перший етап покарання... Усіх, причетних до судового фарсу, тобто усіх свідків і учасників фальсифікації, знищували: і слідчих, і суддів, і керівників уряду... Не проминули й самих підсудних. 25 листопада 1937 року через три дні після повного відбуття В. Удовенком покарання замість звільнення «трійкою» УНКВС Ленінградської області його засуджено до смертної кари — вирок виконано 8 грудня 1937 року. Так само 9 жовтня 1937 року засуджено до смертної кари А. Барбара і В. Підгаєцького. О. Черняхівський знаходився у місцях ув'язнення недовго — влітку 1930 року його звільнили, але тавро засудженого у ганебній справі не давало йому змоги влаштуватися на роботу в Києві, тому він переїхав до міста Сталіно (нині Донецьк). Помер своєю смертю у 1939 році після арешту доньки Вероніки й засудження її за «шпигунство». Подальша доля М. Кудрицького невідома.

Ганебна справа «Спілки визволення України» датована 1929—1930 роками. Попереду ще був 1933 рік, коли почалися масові арешти письменників, акторів, критиків, учених. Рік, «ознаменований» мільйонами загиблих від голоду селян, а ще — ліквідацією знову-таки неіснуючого «нового націоналістичного ухилу», про що переможно доповідав XII з'їздові КП(б)У П. Постишев: «1933 рік був роком розгрому української націоналістичної контрреволюції». Попереду ще були окаянні 1937 та 1938 роки... І на Постишева чекало те, що він готував іншим.

Цей процес став первістком наступних масових репресій з метою фізичного і морального винищення української людності. На XX з'їзді партії М. Хрущов обнародував плани Сталіна щодо виселення українців за межі України, які вражали своєю цинічністю: «Українці уникнули цієї долі тільки тому, що їх було надто багато і не було місця, в яке їх можна було б вивезти. У противному разі він (Сталін. — О. С.) депортував б і їх теж».

А ось телеграма, надіслана з Нью-Йорка об'єднанням українських письменників «Слово» 20 грудня 1954 року на адресу II Всесоюзного з'їзду письменників: «Українські письменники — політичні емігранти — вітають з'їзд і висловлюють співчуття письменникам усіх поневолених народів СРСР. 1930 року друкувалося 259 українських письменників. Після 1938 року з них друкувалося тільки 36. Просимо вияснити в МДБ, куди і чому зникли з української літератури 223 письменники?» У пояснення президія «Слова» писала: «За приблизними (бо точні поки що неможливі) підрахунками, цифра 223 щезлих у СРСР українських письменників розшифровується так: розстріляно — 17, покінчили самогубством — 8, арештовані, заслані в табори й іншими поліцейськими заходами вилучені з літератури (серед них можуть бути розстріляні й померлі в концтаборах) — 175, зникли безвісти — 16, померли своєю смертю — 7».

Не менше за письменників постраждали й діячі української науки, зокрема, медицини, українського театру, українського мистецтва. Що не кажіть, а це було таки свідоме винищення українських національних коренів.

Олександр СИДОРЕНКО.

СУЧАСНИЙ РОБІНЗОН

На відлюдному острові на північ від узбережжя кубинської провінції Пінар-дель-Ріо живе справжній сучасний Робінзон. Це — Вісенте Ернандес. Його робінзонада триває вже піввіку. Таким чином він побив рекорд самотності героя Даніеля Дефо.

...Злидні закинули Ернандеса сюди 50 років тому, коли роздавали землю. Скромні врожаї давали бідняку змогу прогодувати сім'ю. Та по деякім часі люди почали залишати цю місцевість. Виїхали всі, за винятком Ернандеса. Колишній селянин почав порядкувати біля свого господарства — вирощувати свиней, овець, свійську птицю, а також рис і квасолю (основний харчовий продукт кубинців). Біля невеликої його хатини з'явилися грядки з маніоком (сировина для борошна), юкою та гарбузами. Гордістю Ернандеса став невеличкий садочок з апельсиновими та грейпфрутовими деревами.

Час від часу дружина і діти відвідували самітника, а після революції просили його повернутись додому. Та ніякі вмовляння не відірвали Ернандеса від улюбленого місця. Недавно 80-літньому старому довелося побувати на «Великій землі», бо його очі потребували серйозного лікування.

Та погостювавши у дітей, сучасний Робінзон повернувся на свій острів, щоб дожити там решту свого життя. Перебуваючи на Кубі, він повсякчас скаржився, що не може звикнути до гуркоту автомобілів, телевізорів та інших атрибутів цивілізації.

ЩЕ ОДИН СНІД?

В Африці реєструють дедалі сильніший наступ червоноголової м'ясоїдної мухи, яка, на думку фахівців, може перетворитися на справжній бич для людей і тварин, небезпечніший, ніж СНІД. На чорному континенті цю комаху вперше помітили 1988 року в Лівії — до цього вона лютувала у США і Південній Америці.

Червоноголова м'ясоїдка не відрізняється на вигляд від звичайної мухи, крім яскраво забарвленої голови. Але вона смертоносна. З її яєчок, відкладених навіть у подряпину на тілі людини або тварини, вилуплюються личинки, котрі живляться живими тканинами. Заглиблюючись у рану, личинки буквально з'їдають живцем свого «господаря», прирікаючи його на страшенні муки.

Дуже обгрунтовану тривогу викликає швидке поширення м'ясоїдки. За офіційними даними, захоплений нею район має територію в 20 000 квадратних кілометрів біля Тріполі. Та в 1989 році з Алжіру і Єгипту надійшли повідомлення про вторгнення мухи у сусідні з Лівією країни. Тепер м'ясоїдна муха загрожує південній частині Європи, Близькому Сходу та Азії.

ОСТРІВ СКАРБІВ

Ерозія зруйнувала вапняк від обрію до обрію. Залишилися тільки дивні скелясті «голки». Місцеві жителі стверджують, що на їх вершинах (тсінгі) ледве вміщуються дві ноги людини.

Мало кому з учених пощастило проникнути в екзотичний район тсінгів у західній частині острова. Тут налічується 21 вид лемурів — типового представника унікальної фауни на четвертому за величиною острові Землі. Оскільки щонайменше 65 мільйонів років тому Мадагаскар відокремили від африканського континенту 400 кілометрів моря, він перетворився на своєрідну «еволюційну лабораторію», в якій з'явилося безліч рослин і тварин.

Лемури — схожі на мавп істоти — в стародавньому Римі мали назву «душі небіжчиків». Тоді вважалося, що ці духи витають вночі. Лемури — найближчі живі нащадки істот, які передували мавпам і людям,— скидалися на білок і населяли субтропічні ліси 50 мільйонів років тому. Переслідувані мавпами, вцілілі особини перетворилися на нічних тварин.

Більш як половина всіх видів хамелеонів живе виключно на Мадагаскарі: їх шкіра міниться всіма кольорами, які тільки здатна уявити людина. За розмірами вони різні — від кількох сантиметрів до півметра.

На знімках: Цей хамелеон, розміром з кішку, живиться комахами та дрібними пташками.

Лемур.

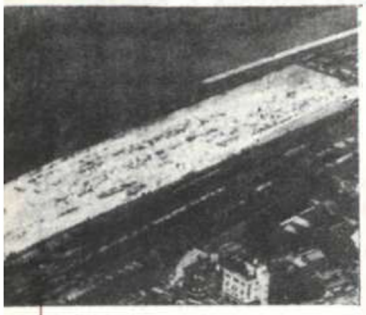

СУПЕРКАРТИНА

До «Книги рекордів Гіннеса» занесено новий «експонат»: найбільша у світі картина, намальована 30 тисячами дітлахів з префектури Міядзакі (Японія). Розміри картини — 250×50 метрів, складається з 12 500 аркушів паперу по одному квадратному метру кожний. Знімок, який ви бачите, зроблений з висоти пташиного польоту.

УМІННЯ СПАТИ

На запитання «для чого ми спимо», кожен відповість: організм цього потребує. Тим часом, мало хто знає, що саме потрібно організмові від сну, яким повинен бути цей процес і скільки часу він має тривати. Доктор медицини Оділ Бенуа, співробітник Національного центру наукових досліджень Франції, недавно ознайомив телеглядачів з наслідками своїх експериментів. Його досліди показали, що двогодинне недосипання так само шкідливе, як і сон тривалістю на дві години більшою, ніж це потрібно. А скільки ж треба спати? Доктор Бенуа відповів так: «Усе залежить від окремої людини, але «часова шкала» сну коливається від шести з половиною до дев'яти годин. Причому бажано не виходити за ці межі ні в той, ні в інший бік. Людині належить обрати час для засинання і визначити тривалість свого сну так, щоб почуватися при цьому добре і бадьоро. І якщо не відступати від особистого свого режиму, то відпаде потреба у снотворних засобах».

НАЙДОВШУ КРАВАТКУ

виготовили на текстильній фабриці у французькому місті Труа. Вона жовтого кольору, довжина її — 61 метр. Робітниці фабрики, демонструючи свій шедевр, оперезали нею будинок міського профспілкового центру. Старий рекорд належав італійцям — «тільки» 44 метри. Але цього було досить, аби прикрасити краваткою вежу в Пізі.

НЕПЕРЕМОЖНИЙ РЕГЗ

Вид спорту, про який піде мова, може розвиватися лише в Австралії: бокс за участю кенгуру. Болільники стежать за ним дуже уважно, але бувають часто розчаровані надміру короткими матчами: Регз завжди перемагає. Фріц Матен вигодував свого улюбленця з допомогою соски і вміло видресував з нього боксера.

В кінці матчу переможець звичайно облизує свого приятеля, а після цього за традицією з'їдає його шапку.

ФАЛЬШИВІ КРАСУНІ

Американський часопис для чоловіків «Плейбой», що виходить тиражем близько п'яти мільйонів примірників, приваблює читачів досить пікантними фотографіями найкрасивіших жінок. Але, як заявив Девід Чен, що майже чверть віку працює фотографом у цьому журналі, він ніколи не бачив жінку, котру б можна було оцінити десятьма балами за десятибальною системою. Вони часто мають негарні ноги, надмірну вагу та інші вади. Щоб приховати їх, Чен буквально чаклує з гримом, освітленням і різноманітними об'єктивами... «Жінки, що на сторінках «Плейбоя» мають вигляд справжніх красунь, по суті заслуговують 9, 8, а то й 7 балів»,— стверджує фотограф.

РОБОТ, ЩО ЛІТАЄ

На замовлення управління з морської безпеки японські фахівці працюють над створенням робота-вертольота. Він має подавати всебічну допомогу морським рятувальним службам. На борту машини будуть змонтовані системи управління польотами, спостереження і фотографування об'єктів уночі. Довжина робота — три метри, а його маса — 60 кілограмів. Управління польотом машини здійснюватиметься з головного рятувального судна на відстані до 18 кілометрів. Час безперервного перебування робота у повітрі — дві години, швидкість — до 70 кілометрів на годину. Його використовуватимуть у важкодоступних і небезпечних районах для ліквідації пожеж на суднах з хімікатами та вибухонебезпечними вантажами.

Національна культура

(версія етнографа)

Минулого року в Києві відбулося кілька знаменних науково-культурних подій: симпозіум «Фольклор і сучасний світ», конгрес україністів, установчі збори РАУ. Всі вони зосереджували свою роботу насамперед навколо проблем духовного відродження української нації. В ході дискусій виявилось, однак, що ключове питання цієї проблеми — національна культура — зовсім не вивчене, а поняття не визначене. Не можна сказати, що тепер усе стало ясним. А проте з'явилися цікаві підходи до осмислення феномену «національна культура». Один з них запропонував завідуючий відділом етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР доктор історичних наук Анатолій Петрович ПОНОМАРЬОВ.

Наукові підходи до проблеми національної культури довгий час були однобічними. Вони здійснювалися в прокрустових рамках ідеологізованої концепції, яка обстоювала такі постулати: 1) культура будь-якого етносу є лише складовою загальнорадянської культури; 2) культура населення республіки, яким би багатонаціональним воно не було, є однотипною; 3) національна культура може розвиватися тільки в напрямі її уніфікації і стандартизації.

Ця концепція була, по суті, одним з численних міфів нашого життя. А саме — міфом про єдину загальнорадянську культуру, соціалістичну за змістом і національну за формою. Беручи його за основу, дослідники

відповідно вибудовували майбутнє національних культур: оскільки інтернаціоналізація як об'єктивний процес веде до зближення національних культур, тобто до стирання їх відмінностей, то з часом вони закономірно повинні зникнути. А коли так, то логічно додержувати гасла: чим швидше завершиться всесвітня інтеграція культур, тим краще. У наукових дослідженнях реалізація цього гасла здійснювалась шляхом вивчення насамперед загальнорадянських, інтеретнічних основ культури та нехтування її національними чинниками. Про національну культуру як про наукову проблему взагалі не йшлося. Це, власне, й зумовило нечіткість у визначенні її критеріїв, механізм функціонування тощо. Врешті, не маємо навіть чіткого визначення: що ж таке національна культура. Науковці ще й дотепер намагаються уникнути цього терміну (отже, й самого явища, яке ним позначається), користуючись більш нейтральним — *традиційно-побутова культура*, хоча він більше стосується суспільства, етнонаціональні процеси в якому ще не пробуджені.

Нинішній спалах національної самосвідомості українців дав поштовх до деідеологізованого осмислення феномену національної культури. На практиці це означає перегляд усталених концепцій національного буття, застарілих уявлень про етнос, національний характер і національну культуру.

Етнос ще й дотепер розуміють здебільшого як відкриту систему — утворення, яке грунтується на інтеретнічній, загальноприйнятній для всіх народів основі і постійно вбирає іноетнічні компоненти за рахунок компонентів власних. З цих позицій неважко уявити перспективу етносу: втрачаючи своєрідність, зокрема культуру, він рано чи пізно має злитись з іншими етносами, тобто зникнути. На практиці ж національні процеси такого типу зустрічаються вкрай рідко. Це дозволяє обстоювати іншу концепцію розвитку етносів і національних культур. Етнос, за нашими уявленнями,— це відносно закрита соціальна система, самодостатня для свого розвитку і відтворення. Відтак визначальними для нього є не спільні з іншими етносами риси, а передовсім своєрідні, характерні лише для нього. Поки вони існують, існуватиме й етнос. Відповідно і національна культура визначається не уніфікацією, а самобутністю.

Логічно виникає запитання: чи не означає це, що будь-яке зближення національних культур веде до їх руйнації, а, отже, і до руйнації етносу (нації)? Питання не риторичне. На практиці справді відбувається зближення національних культур, зокрема шляхом запозичення іноетнічних елементів, стандартизації багатьох їх компонентів. Інтеграцію культур посилюють історичні процеси — традиційна взаємодія етносів, їх часткове фізичне взаємопроникнення, а до певної міри й асиміляція.

Найбільш рельєфно ці процеси простежуються на Україні. На культурному тлі народу лишили слід племена степових кочівників, булгари, угро-фінни; татари і турки несли мусульманство, польська шляхта — католицизм; на протослов'янську та давньоукраїнську культури віками нашаровували свою, дещо уніфіковану культуру росіяни. Етнографи небезпідставно твердять, що «чистих» етносів немає: кожен з них увібрав (і продовжує вбирати) іноетнічні компоненти. У цьому, до речі, легко переконатись на прикладі мови — своєрідного дзеркала етнокультурних нашарувань.

Здавалося б, маємо серйозні докази на користь твердження про руйнацію етносів та обмеженість етнонаціональних процесів.

Але перш ніж зробити остаточний висновок, спробуймо проникнути у внутрішню логіку етнокультурних процесів. Тут криється справжній механізм їх функціонування і розвитку — механізм, спрямований на збереження етнічного ядра культури, навіть у несприятливих для його розвитку умовах. Такою стабілізуючою для етносу і його культури основою є с и с т е м а т р а д и ц і й — своєрідна колективна пам'ять, яка акумулює етнокультурну інформацію поколінь. Вона виконує подвійну функцію, з одного боку, оберігаючи «банк» інформації, необхідний для відтворення етносу, а з іншого — регулюючи рівень іноетнічних запозичень. Інакше кажучи, цей механізм діє так, щоб не допустити у структурі етносу переважання сторонніх компонентів.

Регулювання інформації відбувається за допомогою етнічних с т е р е о т и п і в — своєрідних цеглин етнокультури. Це — усталені форми етнічної поведінки, так би мовити, її шаблони, зразки, вироблені багатовіковим досвідом народу. Вони є визначальною ланкою механізму традицій, без якої, власне, не може існувати кожна культура, в тому числі й сучасна.

Палітра етнічних стереотипів надзвичайно різноманітна. Ними насичене все національне життя, зокрема такі його складові, як поведінка, спілкування, норми моралі, етикет. За свідченням етнографів, навіть такі, здавалося б суто біологічні явища, як статевий акт або пологи здійснюються в різних етнічних середовищах по-різному. Етнічні відмінності виявляються також у тому, як люди вдягаються, їдять, в улюблених

позах стояння або сидіння, прийомах вітання, знайомства, залицяння, дякування, жестикулюванні, мімічних рухах тощо.

Росіяни, скажімо, зустрічаючись, вітаються за руку і говорять «Драстуйте». Українці, залежно від ситуації, кажуть «Доброго ранку», «Доброго дня», або «Доброго вечора»; причому українці Лівобережжя подають для вітання руку, подоляни — підносять її до капелюха, підгоряни обов'язково поцілують у жінки руку. У народів Кавказу існує ціла система спеціалізованих вітань, окремих для гостя, подорожнього, сусіда, чоловіка, жінки, дитини, старших. Для американців «Добрий день» означає і вітання, і прощання; як і слово «спасибі» для азербайджанців. Похитування з боку на бік головою для болгарина означає згоду, для українців і росіян — заперечення; висунутий язик для українця (як і багатьох інших національностей) — знак того, що його дражнять, а для китайця — знак подиву.

Знакові системи етнічних культур мали різнорівневу структуру: одні стереотипи підкреслювали етнічну приналежність, інші — регіональну, ще інші — конфесійну. Характерною щодо цього є традиція ходити у парі: серед українців було прийнято, щоб дружина йшла поруч із чоловіком, не тримаючись за нього; полька обов'язково йшла з ним попід руку, гагаузка ж мала йти трохи позаду, разом з тим, українці Лівобережжя вважали, що жінка повинна йти праворуч від чоловіка («бо вона права його рука»), а на Прикарпатті, навпаки,— ліворуч («чоловік правий, а дружина має йому підкорятись»). Відрізнявся також порядок розміщення членів родини за столом. Так, в українців у «червоному» кутку сидить чоловік, поруч з ним дружина (зліва на Прикарпатті, справа — на Лівобережжі), а далі діти. В гагаузькій родині дружина, за звичаєм, мала стояти під час обіду позаду чоловіка.

Перелік етнічних стереотипів можна продовжувати й далі, проте й наведених прикладів досить, щоб зрозуміти, що саме вони є кодом етнічної культури.

Етнічне кодування характерне не лише для традиційної, а й для сучасної культури, хоч тепер воно зовні не так чітко виражене. Це пояснюється ускладненням нашого соціального буття, яке відповідно впливає і на систему кодування: вона все більше занурюється в область психології та духовної культури і, природно, виявляється не так у зовнішніх ознаках, як у внутрішніх,— емоційних, підсвідомих. Яким би не був, скажімо, одяг сучасної людини, але по тому, як він носиться, у яких комбінаціях, які кольорові сполучення обираються, можна завжди визначити, звідки вона — з якого краю, якої національності.

Маркування етнічних ознак культури — важлива, але не єдина функція її внутрішнього механізму. Головне його призначення — визначати соціальні цінності. Природно, що будь-яке порушення системи етнокультурного коду обов'язково позначається на цінностях етносу, держави або й суспільства. Скажімо, послаблення системи міжпоколінних зв'язків призводить до дезорганізації сім'ї, дестабілізації родини, а підсилене втратою мовних компонентів культури,— й до знецінення духовності. Відтак — втрачається й вага державної атрибутики: прапора, гімну, герба. А значить, збереження етнокультурних традицій, зокрема системи етнічних стереотипів, має непересічне значення: від цього залежить не тільки доля етнічної культури, а й цілісність етносу, стабільність суспільства, держави.

Знакова система лежить і в основі національної культури, хоча роль етнічних стереотипів в ній дещо інша, ніж у культурі етнічній. Пробудити національну культуру етнічні стереотипи можуть, на наш погляд, лише тоді, коли вони набувають значення національного с и м в о л у, а то й національного гасла, що, зрозуміло, пов'язано вже з певними національними інтересами. Таке трапляється лише за умови загального піднесення, особливого стану духовності нації. Каталізатором при цьому виступає національна самосвідомість, тобто, усвідомлення причетності до рідної культури і, більше того,— розуміння її особливого значення у консолідації нації, формуванні національних інтересів. Без чітко вираженої національної самосвідомості національна культура взагалі неможлива.

Аналіз показує, що, на відміну від етнічних стереотипів (зразків поведінки), механізм виявлення національних символів (гасел) дещо інший. Система етнічних стереотипів формується поступово, шляхом накопичення і відбору певного соціального досвіду. Причому в канву етнічного життя вони вписуються настільки органічно, що люди виконують їх автоматично, не замислюючись над смислом і природою своїх дій. Натомість щонайменше їх порушення одразу ж видає чужинця. Недарма у традиційному суспільстві за допомогою певних стереотипів намагалися підкреслити причетність до свого роду-племені, нації, краю,. села. Скажімо, своєрідним «паспортом» колись був одяг: якщо в ньому переважали білі кольори, всі знали, що людина з Полісся, червоний, синій і чорний — з Полтавщини, багатобарв'я — з Карпат. Яскраві тони свідчили про юний вік, темні носили літні люди. Жінка

прикрашена стрічками, означало,— не заміжня, під очіпком — одружена... Етнокультурним «паспортом» була й мова, а також пісні, обряди. Усе те свідчило про причетність до певного етносу або окремих його етнокультурних груп. Наприклад, бойки, як етнографічна група карпатських українців, відрізнялися передусім тільки тим, що, спілкуючись, вживали характерне «йой».

Щодо національного символу, то він виникає, як правило, спонтанно: як бурхлива реакція на конкретну етносоціальну ситуацію. Скажімо, для українців усталеним символом національної культури традиційно був Тарас Шевченко, котрий уособлював духовність народу, його соціальні сподівання; символом історичної долі виступав Богдан Хмельницький, з яким пов'язувались велич і трагізм національно-визвольної боротьби. Тепер акцент змістився у більш сучасні і дещо інші сфери. Гаслом національних сподівань нині, крім Шевченка, став Василь Стус; символом державності — Українська Народна Республіка з її національнодержавним атрибутом — синьо-жовтим стягом. Зауважимо, що про Стуса донедавна мало хто з українців знав, синьо-жовтий прапор мав досить локальне поширення. А, отже, можна припустити, що національний символ формується не за логікою накопичення і відбору віковічної культурної інформації (як це характерно для етнічних стереотипів), а за законом відбору тих етнічних стереотипів, котрі найбільш суголосні з сучасним національним настроєм та національним інтересом. Уже ця особливість механізму творення національної культури докорінно трощить сконструйовану за радянських часів модель — однотипності національних культур, тотожності етнічної і національної культури.

Тут ми підходимо до дещо парадоксального висновку: національну культуру може мати не кожна нація. Більше того, будь-яка нація, який би глибинний шар етнічної культури не мала, ризикує втратити національну культуру, якщо втратить свої національні символи, гасла, загальнонаціональні інтереси. І навпаки — з формуванням національної ідеї національна культура здатна відтворитись, відроджуючи і етнос (націю). Пригадаймо хоча б євреїв: здавалося б, втратили все — державність, національну культуру, мову, понад тисячу років навіть територіально були роз'єднані. Але закріплена в системі національних символів ідея відродження буквально з попелу відродила націю, а відтак і державу — Ізраїль.

Українська нація також втрачала і державність, і мову, і національну культуру, не втративши однак національної ідеї — ідеї суверенності, яка, власне, й була запорукою національно-культурного відродження. Цей висновок стане зрозумілим, коли виходити з нетрадиційного розуміння національної культури та механізму її творення. Суть його в тім, що національна культура — категорія не етнічна, а етносоціальна. Під нею ми розуміємо систему національних символів, в яких у концентрованому вигляді виражені гасла, етносоціальні сподівання та національні інтереси. Вона пов'язана лише з певним станом національного розвитку, зокрема із загальним національним піднесенням, спалахом національної самосвідомості. Саме у такі історичні моменти й формується національна культура. Це своєрідний вибух духовності нації, який не лише концентрує сплеск національного життя, а й тривалий час служить взірцем для функціонування нації у періоди сповільнення або й спаду її розвитку.

Національне життя в Україні нині на піднесенні. А, отже, є передумови для творення національної культури. Чим ми її наповнимо,— якими гаслами та символами, якою духовністю? Чи вдасться нам відтворити її глибинну сутність? Якщо зуміємо, це стане запорукою існування української нації як цілісної соціальної і культурної системи.

Анатолій СОКУР

Як козаки казали

ПАЛІЙ, ВАРЕНИК, ПІВТОРАК... Чимало сучасних українських прізвищ, беруть початок від часів козаччини. На Січі зазвичай було наділяти новоприбулих прізвиськами. Якоюсь мірою те зумовлювали суворі реалії життя. На Запорожжі здавен знаходили притулок втікачі з панської неволі. Аби їх не розшукали, селяни змінювали свої справжні імена на козацькі прізвиська.

Запорожці, як відомо, були люди не позбавлені гумору й мастаки покепкувати. Миршавого, невисокого на зріст козака величали Махиня, здорованя — Манюній. Валькуватого флегматика прозивали Вареником або Черепахою, череваня — Лантухом, кволого — Гнидою. Сутулиться людина, значить,— Горбань; відзначається неабиякою силою чи зростом — Півторак (тобто півтора чоловіка).

Інколи прізвисько з'являлося за випадкових обставин. Спалив, скажімо, котрийсь із козаків через необачність свого куреня чи зимівника,— до скону ходитиме Палієм.

Одного разу (було це неподалік козацьких сіл Капулівки та Покровського) їхали запорожці повз високу могилу та й зупинились, щоб роздивитися степове розбіжжя: чи, бува, не шугає десь татарська зграя.

Піднялись на могилу. Аж раптом хтось із братчиків ненароком посковзнувся й покотився донизу. Та так проворно, що товариство від реготу за животи схопилось: «Покотився з гори, як корж!» Отак і став козак Микита Таран Коржем...

Прізвиська, до речі, мали не тільки рядові козаки, а й старшина, кошові. Князя Вишневецького на Січі прозивали Байдою, князя Рожинського — Богданком Ружним, Григорія Федорова — Лантухом, Петра Калнишевського — Калнишем...

«ІДИ, СКУРВИЙ СИНУ...» Кошовий був на Січі головною фігурою і мав велику владу.

Але запорожці не надто схилялися перед своїми ватажками — старшину шанували, однак ставилися до неї стримано,— щоб, бува, не зазналася. Коли ж помічали погордливість, пиху,— дошкульно висміювали. Козак-сірома — і той міг привселюдно кинути отаманові у вічі: «Зазнався, сину собачий!»

Якщо кошовий погано дбав про січове товариство або в чомусь серйозно завинив перед ним, запорожці не церемонились,— могли навіть скарати на смерть, як трапилося у 1739 році з Яковом Тукалом. Здебільшого ж ватажка, який

Продовження. Початок див. у № 5 ц. р.

не виправдав довіри, позбавляли булави — символа влади. Відтак доводилося учорашньому верховоді вертатися назад до свого куреня.

Коли ж кошового поважали і любили, його на козацькій раді обирали ще на рік. «Іди, скурвий сину! Нам-бо тебе треба, ти наш батько, будь нам паном»,— промовляли козаки. За звичаєм треба було тричі відмовитись: мовляв, не справлюсь, старий уже і таке інше. Але козаки надають дружніх тумаків, виведуть «скурвого сина» на очі всього товариства та й довірять булаву...

«ПОБРАТАВСЯ З ГАРМАТОЮ». Були серед запорожців молодці-братчики, котрі надміру кохались у гамірних шинках. За кухлем оковитої, у веселому товаристві,— та ще й на очах у вродливої шинкарочки,— козакові море ставало по коліна. Червінці без ліку текли з кишень козацьких шароварів. Коли ж у гульвіси не залишалось анічогісінько, крім хіба що очкура, позичався у братчиків...

Отак, було, напозичається козак, а борг віддати — ніяк. Тоді кредитори чинили над боржником ганебну розправу: прив'язували до гармати на глум товариству. У такому кумедному становищі горе-гуляка перебував доти, поки не знаходився благодійник, згодний поручитися за нього.

«Побратався з гарматою»,— кепкували з боржника запорожці.

«ПО-МОНАСТИРСЬКИ». Урочиста обіцянка козака не одружуватись істотно впливала на його подальше життя. За зраду слову він міг розпрощатися й з головою. Отож, коли кохання брало гору над козацькою дружбою, доводилося розлучатися з бойовим товариством.

Звісно, козакові було нелегко без дружини, домашнього затишку. Проте більшість братчиків ревно дотримувала січової традиції. Запорожець швидше «проміняє жінку на тютюн та люльку», як кошовий Грицько Сагайдачний, аніж порушить обітницю.

Отже, жили козаки, за їхнім улюбленим висловом, «по-монастирськи». Уся рідня — «шабля-сестриця», яку ще називали «ненькою рідненькою». Відтак кожен на Січі, до певної міри, був самотньою людиною.

Для декого життя «по-монастирськи» тривало не рік, не два — десятиліттями. Наставала старість, і врешті смерть дарувала козакові «в дружиночку високу могилочку»...

Іноді старий шанований запорожець зникав з Січі — ніхто не знав, де й подівся. А він, відчувши неміч, ішов у лісову гущавину, або знаходив балку біля степової річки, будував сяку-таку хижку і самотньо доживав віку. Знаходили відлюдника випадково, і, траплялося, вже мертвого. Поруч як свідоцтво беззастережної вірності козацькому братству лежала «ненька-рідненька». Вшановуючи степового лицаря, козаки, за звичаєм, промовляли: «Ну-мо, браття, поставимо йому пляшку горілки в голови, бо покійничок любив-таки її». А поховавши, насипали високу могилу.

«ПРОЩАННЯ КОЗАКА ІЗ СВІТОМ». Деякі запорожці, живучи довго по-монастирськи, врешті-решт і справді опинялися в монастирі. Проводжали таких гучною гулянкою. Майбутній схимник, урочисто вдягнений, набивав кишені грішми і щедро пригощав товариство. По тому його юрбою — з піснями, танцями — супроводжували до святої обителі. Біля монастирських мурів слізно прощалися. Козак ішов за ворота і перевдягався у чернече вбрання. Привільне життя для нього закінчувалось.

Коли отак полишали Січ, це називали «прощанням козака із світом».

На старості, щоб не бути тягарем для товариства, «попрощався зі світом» не один славний козак. Так, зокрема, зробив колишній кошовий Пилип Федоров: «подякував Січ за панство» та й пішов у 1754 році до Самарсько-Микільського монастиря, де й помер наприкінці століття, на сто першому році життя.

«НА ТАКІЙ ЖЕНИТИСЯ...» Як уже згадувалося, за тяжку провину на Січі страчували. Проте був виняток: злодія могли помилувати, коли яка-небудь жінка зголошувалася вийти за нього заміж. Таке інколи траплялося. Але, як свідчать перекази, запорожці не завжди послуговувались рятівною нагодою.

Розповідають, вели якось козака на страту, аж раптом одна дівчина побажала з ним одружитися. Привели її до засудженого під білим покривалом,— отож, яка вона, не було видно.

Як водиться, добродійка прилюдно оголосила про свій намір. А потому, на вимогу козака, зняла покривало. Глянув той на неї, та й занудьгував. «На такій,— каже,— женитися, то краще вмерти».

Так і пропав козарлюга. А невмирущий його вислів донині живе!

Поховання

У традиційній культурі українців, як і в багатьох народів, побутувало стійке уявлення про смерть, як про перехід з одного світу в інший. Тому обряд поховання передбачав елементи, спрямовані на забезпечення небіжчику умов існування в потойбічному світі. Про це свідчить, зокрема, звичай класти в труну речі, необхідні для життя. А ще предки вважали, що від вшанування померлих залежить і буття живих.

Намагалися бути біля померлого, щоб одразу засвітити свічку і закрити йому очі мідною копійкою. Якщо око в мерця залишалося напіввідкритим, це вважалося недоброю ознакою, котра віщувала ще одну смерть у домі. «За кимось наглядає»,— казали у народі.

Коли в хаті небіжчик, всі, хто приходить, вітаються не як звичай — «Добрий день», а неодмінно «Здорові будьте», що мало посприяти здоров'ю рідних померлого.

Покійника обмивали (цей ритуал виконували старі люди, здебільшого жінки), причісували, обрізували нігті, чоловікам підбривали бороду. У більшості районів на Україні вважалося, що близьким родичам не годиться виряджати небіжчика. Старших людей одягали у завчасно заготовлене темне вбрання. Молодих дівчат — у спідницю синього або жовтого кольору, що їх вважали траурними («жалобними»); голову уквітчували вінком з квітів та стрічок, косу розплітали, як на весілля. Не забували і про прикраси — дукачі, намисто. Неодруженому хлопцеві пришивали до шапки вінок з барвінка. Коли вмирала неодружена людина, незалежно від віку, використовували також іншу весільну атрибутику: вдягали у весільне вбрання, прикрашали весільне деревце — гільце, пекли коровай і роздавали його на цвинтарі. У багатьох регіонах України цього звичаю дотримуються й тепер.

Небіжчика клали на лаві — на полотно чи біле рядно — ногами до дверей. Під голову підмощували подушку з сіна, васильків пахучих, але ні в якому разі не пір'яну. У складені на грудях руки ставили хреста, а поруч — ікону Богородиці. В узголів'ї померлого ставили глечик з зерном, яке символізувало колообіг життя.

Подекуди на Поділлі померлих не взували, а лиш одягали панчохи чи шкарпетки. Побутувало навіть прислів'я: «Кільо не роби, то все одно босого поховають». Але в західних областях, Карпатському регіоні небіжчик мав бути взутий у жовті або чорні чоботи, бо, згідно з віруваннями, попече ноги, як перелітатиме потойбічну вогненну річку.

Чоловікам голову не вкривали, але обов'язково ладнали поруч шапку чи капелюха. Жінкам пов'язували хустину та ще одну або дві клали біля голови.

Споряджали також хустку з грошима, яку клали в руку покійного або прив'язували збоку до кишені,— «щоб мав за що відкупитися на тому світі».

За звичаєм, небіжчика ховали на третій день після смерті. Винісши домовину з хати, хутко зачиняли двері, ворота — аби смерть «не верталася». А ще в народі вірили, що покійний впливає на справи живих. Отож, коли в селі хтось умирав,

до похорону ніхто не підсипав квочці (бо курчата «замруть»), не солили, не квасили нічого (бо матиме неприємний смак).

Однією із складових поховального обряду було голосіння за померлим. Плачі матері за дітьми, чоловіком, дітей — за батьками є різновидом народної творчості, оскільки творилися в умовах глибоких душевних переживань. Існували різні варіанти голосіння. Ось плач дочки-сироти за батьками, записаний наприкінці XIX століття в Ушицькому повіти на Поділлі.

Татку мій, мамко моя,
Відки я буду вас виглядати?
Чи із-за гори високої,
Чи із долини глибокої?

Прийде весна,
Весела та красна.
Буде зозуленька кувати,
А я буду іти та й питати,
Чи не виділось мого тата,
Чи не виділось моєї мами?

Здебільшого на Україні проводили померлого на цвинтар, не закриваючи труну. Дорогою кілька разів зупинялись і оплакували небіжчика. Попереду процесії двоє чи четверо дітей несли кошики з квітами і зеленню — ялиновим гіллям, барвінком,— устеляючи ними дорогу до могили.

Як у давнину, так і нині, тих, хто несе труну, віко (кришку), вінки, перев'язують: чоловіків — рушниками, жінок — хустками.

На віко домовини клали хліб, який на цвинтарі віддавали копачам.

За звичаєм, члени родини померлого та його рідня не несуть труни, а йдуть за нею.

На кладовищі, біля ями, відбувається останнє прощання. Померлого цілують у чоло і руки й відходять.

Священик чи хтось із старших тричі звертається до присутніх з проханням забути гріхи покійного, образи. Усі — теж тричі відповідають: «Хай Бог простить».

Потім труну закривали, забивали гвіздками й опускали в яму на довгих, для цього призначених рушниках, які разом з іншими атрибутами поховального обряду зберігалися у церкві. По тому родичі (але не рідні) кидали в яму кілька грудочок землі, монети, примовляючи: «Хай йому земля буде пухом».

Всі, хто був на похоронах, поверталися до хати, обов'язково мили руки, витираючи чистим рушником, і сідали до поминального обіду. Напочатку присутнім давали по три ложки «колива» — обрядової поховальної пшеничної каші з медом і цукром. Коливо готували на Україні повсюдно. Інші обрядові страви мали свої, регіональні, відмінності. У більшості районів обов'язково готували капусняк, борщ, горох, гречану кашу. Поминальну їжу не присмачували часником та іншими прянощами, а в піст готували виключно пісні страви.

Другого дня рідні померлого йшли на цвинтар і поминали його біля могили.

Поховавши, в хаті покійного — на покуті чи на вікні — ставили склянку води і зверху цілушку хліба. Все це мало стояти дев'ять днів, бо, за народними віруваннями, душа померлого ще живе у хаті і потребує їжі. Після поминок (дев'ятин) воду виливали, а цілушку хліба закопували або спалювали. Померлих здебільшого поминали через дев'ять і сорок днів та в роковини смерті. Але в окремих районах Лівобережжя поминки влаштовували і через півроку. Це називалося «світити» по небіжчику. Після поминального обіду, який розпочинався молитвою і співами «Вічна пам'ять», несли поминальну «миску» (калачі, яблука, цукерки) до церкви і правили парастас.

З-поміж слов'янських народів українці чи не найбільше зберегли вірність культу предків та обрядовим поминальним дням (післявеликоднім, на Трійцю, на Кузьми й Дем'яна, Спаса тощо). Поминали також у дні сімейних і календарних свят. Вважали, що вшанування померлих благодатно впливає на врожай, добробут і здоров'я живих, а також забезпечує регулярне повернення пір року, тож і поминали: взимку, навесні, влітку та восени.

Найповніше обряд поминання виявляється під час весняного пробудження. Через тиждень після Великодня сім'ями йдуть на кладовище; застеливши могилу скатертиною, розкладають поминальне пригощення, запалюють свічки і згадують тих, хто відійшов за вічну межу. В деяких селах Поділля і Волині поминають на Зелені свята. А в давнину на цвинтарях або біля церков на «проводи» чи «могилки» влаштовували колективні обіди.

Валентина БОРИСЕНКО,
завідуюча сектором рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР.

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Іоанна святе благовіствування

Глава 13

1. Перед святом Пасхи Ісус, знаючи, що прийшов Його час перейти з цього світу до Отця, показав на ділі, що, полюбивши Своїх, які були в світі, до кінця полюбив їх.

2 І під час вечері, коли диявол уже вклав у серце Іуді Симонову Іскаріотові видати Його,

3 Ісус, знаючи, що Отець усе віддав до рук Його і що Він від Бога вийшов і до Бога відходить,

4 встав з вечері, зняв з Себе верхню одежу і, взявши рушник, підперезався.

5 Потім налив води в умивальницю і почав умивати ноги ученикам і обтирати рушником, яким був підперезаний.

6 Підходить до Симона Петра, і той говорить Йому: Господи! чи Тобі умивати мої ноги?

7 Ісус сказав йому у відповідь: що Я роблю, ти тепер не знаєш, а зрозумієш потім.

8 Петро каже Йому: не вмиєш ніг моїх довіку. Ісус відповів йому: якщо не вмию тебе, не матимеш частини зі Мною.

9 Симон Петро каже Йому: Господи! не тільки ноги мої, але й руки і голову.

10 Ісус говорить йому: вмитому треба тільки ноги вмити, бо ввесь чистий; і ви чисті, але не всі.

11 Бо знав Він зрадника Свого, тому і сказав: не всі ви чисті.

12 Коли ж умив їм ноги і надів одежу Свою, то знову возліг і сказав їм: чи знаєте, що Я зробив вам?

13 Ви називаєте Мене Учителем і Господом, і добре кажете, бо я Той і є.

14 Отже, якщо Я, Господь і Учитель, умив вам ноги, то і ви повинні вмивати ноги один одному.

15 Бо Я дав вам приклад, щоб і ви робили так само, як Я зробив вам.

16 Істинно, істинно кажу вам: раб не більший за господаря свого, і посланець не більший від того, хто послав його.

17 Якщо це знаєте, блаженні ви, коли виконуєте.

18 Не про всіх вас кажу; Я знаю тих, кого обрав. Але нехай здійсниться Писання: той, хто їсть зі Мною хліб, підняв на Мене п'яту свою (Пс. 40, 10).

19 Тепер кажу вам, перше ніж те збудеться, щоб як станеться, ви повірили, що це Я.

20 Істинно, істинно кажу вам: хто приймає того, кого Я пошлю, Мене приймає; а хто Мене приймає, приймає Того, Хто послав Мене.

21 Сказавши це, Ісус стривожився духом, і засвідчив, і сказав: істинно, істинно кажу вам, що один з вас видасть Мене.

22 Тоді Ученики озирались один на одного, не розуміючи про кого Він говорить.

23 Один же з учеників Його, якого любив Ісус, возлежав при лоні Ісусовому.

24 Йому Симон Петро зробив знак, щоб запитав: хто це, про котрого Він говорить.

25 Він, припавши до грудей Ісуса, сказав Йому: Господи! хто це?

26 Ісус відповів: той, кому Я, вмочивши, подам кусок хліба. І, вмочивши кусок, подав Іуді Симонову Іскаріотові.

27 І після цього куска увійшов у нього сатана. І сказав йому Ісус: що робиш, роби швидше.

28 Але ніхто з тих, що возлежали, не зрозумів, до чого Він це сказав йому.

29 А тому, що в Іуди була грошова скринька, то деякі гадали, що Ісус говорить йому: купи що нам треба до свята, або щоб дав що-небудь убогим.

30 Він, взявши кусок хліба, зразу ж вийшов: а була ніч.

31 Коли він вийшов, Ісус промовив: нині прославився Син Чоловіческий, і Бог прославився в Ньому.

32 Якщо Бог прославився в Ньому, то і Бог прославить Його в Собі, і скоро прославить Його

33 Діти! Недовго вже бути Мені з вами. Будете шукати Мене, і як Я сказав іудеям, що, куди Я йду, ви не можете прийти, так і вам кажу тепер.

34 Заповідь нову даю вам; щоб ви любили один одного; як Я полюбив вас, так і ви щоб любили один одного.

35 По тому знатимуть усі, що ви Мої ученики, якщо будете мати любов між собою.

36 Симон Петро сказав Йому: Господи! куди Ти йдеш? Ісус відповів йому: куди Я йду, ти не можеш тепер іти за Мною, а згодом підеш за Мною.

37 Петро сказав йому: Господи! Чому я не можу йти за Тобою тепер? Я душу мою покладу за Тебе.

38 Ісус відповів йому: душу твою покладеш за Мене? істинно, істинно кажу тобі: не проспіває півень, як тричі зречешся Мене.

Глава 14

1 Нехай не тривожиться серце ваше, віруйте в Бога і в Мене віруйте.

2 В домі Отця Мого осель багато. А якби не

Нікола Пуссен. «Знищення малят»

так, Я сказав би вам: Я йду приготувати місце вам.

3 І коли піду і приготую вам місце, прийду знову і візьму вас до Себе, щоб і ви були там, де Я.

4 А куди Я йду, ви знаєте, і путь знаєте.

5 Фома сказав Йому: Господи! Не знаємо куди йдеш; і як можемо знати путь?

6 Ісус сказав йому: Я є путь і істина, і життя; ніхто не приходить до Отця, як тільки через Мене.

7 Коли б ви знали Мене, то знали б і Отця Мого. І віднині знаєте Його і бачили Його.

8 Филип сказав Йому: Господи! покажи нам Отця і досить нам.

9 Ісус сказав йому: стільки часу Я з вами, і ти не знаєш Мене, Филипе? Хто бачив Мене, той і Отця бачив; як же ти говориш: покажи нам Отця?

10 Хіба ти не віриш, що Я в Отці і Отець у Мені? Слова, які Я кажу, не від Себе кажу; Отець, Який в Мені перебуває, Він творить діла.

11 Вірте Мені, що Я в Отці і Отець у Мені; а якщо не так, то вірте Мені за самими ділами.

12 Істинно, істинно кажу вам: хто вірує в Мене, діла, котрі творю Я, і він створить, і більше цих створить; тому що Я до Отця Мого іду.

13 І коли чого попросите у Отця в ім'я Моє, те зроблю, щоб Отець прославився в Сині.

14 І коли чого попросите в ім'я Моє, Я те зроблю.

15 Якщо любите Мене, то додержуйтесь Моїх заповідей.

16 І я ублагаю Отця, і дасть вам іншого Утішителя, щоб був з вами повік.

17 Духа правди, Якого світ не може прийняти, бо не бачить Його і не знає Його; а ви знаєте Його, бо Він з вами перебуває і у вас буде.

18 Не залишу вас сиротами; прийду до вас.

19 Ще трохи, і світ уже не побачить Мене; а ви побачите Мене, бо Я живу, і ви будете жити.

20 У той день дізнаєтесь ви, що Я в Отці Моєму, і ви в Мені, і Я в вас.

21 Хто має заповіді Мої і дотримується їх, той любить Мене; а хто любить Мене, той улюбленим буде Отцем Моїм; і Я полюблю його і з'явлюся йому Сам.

22 Іуда, не Іскаріот, говорить Йому: Господи! що це, що Ти хочеш явити Себе нам, а не світові?

23 Ісус сказав йому у відповідь: хто любить Мене, той слово Моє держатиме; і Отець Мій полюбить його, і Ми прийдемо до нього і оселю сотворимо у нього.

24 А хто не любить Мене, слів Моїх не додержується; слово ж, яке ви чуєте, не Моє, а Отця, Який послав Мене.

25 Це сказав Я вам, перебуваючи з вами.

26 Утішитель же, Дух Святий, Якого пошле Отець в ім'я Моє, навчить вас усього і нагадає вам усе, що Я говорив вам.

27 Мир залишаю вам, мир Мій даю вам; не так, як світ дає, Я даю вам. Нехай не триво-

житься серце ваше і нехай не страхається.

28 Ви чули, що Я сказав вам: іду від вас і прийду до вас. Коли б ви любили Мене, то зраділи б, що Я сказав: іду до Отця; бо Отець Мій більший за Мене.

29 І ось Я сказав вам про те, перше ніж збулося, щоб ви повірили, коли збудеться.

30 Вже небагато Мені говорити з вами; бо йде князь світу цього, і в Мені немає нічого.

31. Та щоб світ знав, що Я люблю Отця і, як заповів Мені Отець, так і творю. Встаньте, підемо звідси.

Глава 15

1 Я є істинна виноградна лоза, А Отець Мій — виноградар.

2 Всяку гілку в Мене Він відсікає, що не плодоносить, і всяку, що плодоносить, очищає, щоб більше принесла плоду.

3 Ви вже очищені через слово, яке Я проповідував вам.

4 Перебувайте в Мені, і Я у вас. Як гілка не може приносити плоду сама від себе, якщо не буде на лозі: так і ви, якщо не будете в Мені.

5 Я є лоза, а ви гілки; хто перебуває в Мені, і Я в ньому, той приносить багато плоду; бо без Мене не можете робити нічого.

6 Хто не буде в Мені, той буде відкинутий геть, як гілка, і засохне; а такі гілки збирають і кидають у вогонь, і вони згоряють.

7 Якщо перебуватимете в Мені і слова Мої у вас будуть, то, чого б ви не захотіли, просіть, і буде вам.

8 Тим прославиться Отець Мій, якщо ви принесете багато плоду і будете Моїми учнями.

9 Як полюбив Мене Отець, так і Я полюбив вас; перебувайте ж в Моїй любові.

10 Якщо заповідей Моїх додержитесь, перебудете в любові Моїй, як і Я додержав заповіді Отця Мого і перебуваю в Його любові.

11 Це сказав Я вам, щоб радість Моя у вас перебувала і радість ваша буде повна.

12 Це заповідь Моя, щоб ви любили один одного, як Я полюбив вас.

13 Немає більше від тієї любові, як хто душу свою покладе за друзів своїх.

14 Ви — друзі Мої, якщо виконуєте те, що Я заповідаю вам.

15 Я вже не називаю вас рабами, бо раб не знає, що робить господар його; а Я назвав вас друзями, тому що сказав вам усе, що чув від Отця Мого.

16 Не ви Мене обрали, а Я вас обрав і настановив вас, щоб ви йшли і приносили плід, і щоб плід ваш перебував, щоб, чого не попросите в Отця в ім'я Моє, Він дав вам.

17 Це заповідаю вам, щоб ви любили один одного.

18 Якщо світ вас ненавидить, знайте, що Мене перше, ніж вас, зненавидів.

19 Якби ви були від світу, то світ любив би своє; а як ви не від світу, а Я обрав вас від світу, тому ненавидить вас світ.

20 Пам'ятайте слово, яке Я сказав вам: раб не більший за господаря свого. Якщо Мене гонили, то гонитимуть і вас; якщо Мого слова додержувались, будуть додержуватись і вашого.

21 Та все те чинитимуть вам за ім'я Моє, тому що не знають Того, Хто послав Мене.

22 Якби Я не прийшов і не говорив їм, то не мали б гріха; а тепер не мають виправдання за гріх свій.

23 Хто ненавидить Мене, той ненавидить і Отця Мого.

24 Коли б Я не творив серед них діл, яких ніхто інший не створив, то не мали б гріха; а тепер і бачили і зненавиділи і Мене, і Отця Мого.

25 Але нехай справдиться слово, написане в законі їхньому: зненавиділи Мене даремно (Пс. 68,5).

26 Коли ж прийде Утішитель, Якого Я пошлю вам від Отця, Дух істини, Який від Отця виходить, Він буде свідчити про Мене;

27 Також і ви будете свідчити, бо ви спочатку зі Мною.

Глава 16

1 Це сказав Я вам, щоб ви не спокусилися.

2 Виженуть вас із синагог; прийде навіть час, коли всякий, хто вбиватиме вас, буде думати, що тим він служить Богові.

3 Так будуть робити, бо не пізнали ні Отця, ні Мене.

4 Але Я сказав вам це для того, щоб ви, як прийде той час, згадали, що Я казав вам про те; а не говорив вам цього спочатку, тому що був з вами.

5 А тепер іду до Того, Хто Мене послав, і ніхто з вас не питає Мене: куди йдеш?

6 Але від того, що Я сказав вам це, печаллю пройнялося серце ваше.

7 Але Я істину кажу вам: краще для вас, щоб Я пішов, бо, як Я не піду, Утішитель не прийде до вас; а як піду, то пошлю Його до вас,

8 і коли Він прийде, викриє світ за гріх і за правду, і за суд:

9 за гріх, тому що не вірують в Мене;

10 за правду, тому що Я йду до Отця Мого, і вже не побачите Мене;

11 А за суд, бо князя світу цього осуджено.

12 Ще багато маю сказати вам, але ви тепер не можете вмістити.

13 Коли ж прийде Він, Дух істини, то наставить вас на всяку істину; бо не від Себе говоритиме, а буде говорити те, що почує, і майбутнє звістить вам.

14 Він прославить Мене, бо від Мого візьме і звістить вам.

15 Усе, що має Отець,— Моє; тому Я сказав, що від Мого візьме і звістить вам.

16 Ще трохи, і ви вже не побачите Мене, і незабаром знову побачите Мене, бо Я йду до Отця.

17 Тут деякі з учнів Його сказали один одному: що це Він говорить нам: ще трохи, і ви не побачите Мене, і незабаром знову побачите Мене, і: Я йду до Отця?

18 Отже, вони говорили: що це говорить Він: ще трохи? Не знаємо, що каже.

19 Ісус, зрозумівши, що хочуть спитати Його, сказав їм: чи про те питаєте ви один одного, що Я сказав: ще трохи, і не побачите Мене і незабаром знову побачите Мене?

20 Істинно, істинно кажу вам: ви будете плакати і ридати, а світ зрадіє; ви печальні будете, та печаль ваша за радість буде.

21 Жінка, коли родить, терпить скорботу, бо прийшла година її; але коли породила дитя, вже не пам'ятає скорботи від радості, тому що народилася на світ людина.

22 Так і ви тепер маєте печаль; але Я знов побачу вас, і зрадіє серце ваше, і радості вашої ніхто не відбере від вас.

23 І в той день ви не спитаєте Мене ні про

що. Істинно, істинно кажу вам: чого б ви не попросили в Отця в ім'я Моє; просіть і одержите, щоб радість ваша була повна.

25 Досі Я говорив вам притчами; але настає час, коли вже не буду говорити вам притчами, а просто сповіщу вам про Отця.

26 В той день будете просити в ім'я Моє, і не кажу вам, що Я благатиму Отця за вас:

27 бо Сам Отець любить вас, тому що ви полюбили Мене і увірували, що Я зійшов від Бога.

28 Я зійшов від Отця і прийшов у світ; і знову залишаю світ і йду до Отця.

29 Ученики Його сказали Йому: ось, тепер Ти говориш просто, і притчі не кажеш ніякої.

30 Тепер бачимо, що Ти все знаєш і не потребуєш, щоб хто питав Тебе. Тому і віруємо, що Ти від Бога зійшов.

31 Ісус відповів їм: тепер віруєте?

32 Ось, настає час, і вже настав, коли ви розійдетесь кожний до свого і Мене залишите одного, але Я не один, бо Отець зі Мною.

33 Це сказав Я вам, щоб ви мали в Мені мир. У світі матимете скорботу, але мужайтесь: Я переміг світ.

Глава 17

1 Після цих слів Ісус звів очі Свої до неба і сказав: Отче! прийшов час. Прослав Сина Твого, щоб і Син Твій прославив Тебе,

2 як Ти дав Йому владу над усякою плоттю, щоб усьому, що Ти дав Йому, дав Він життя вічне.

3 Це ж є життя вічне, щоб знали Тебе, Єдиного Істинного Бога і Того, Кого Ти послав, Ісуса Христа.

4 Я прославив Тебе на землі, звершив діло яке Ти доручив Мені виконати.

5 І нині прослав Мене Ти, Отче, а Тебе Самого славою, яку Я мав у Тебе, коли ще не було світу.

6 Я виявив ім'я Твоє людям, котрих Ти дав Мені від світу; вони були Твої, і Ти дав їх Мені, і вони зберегли слово Твоє.

7 Нині зрозуміли вони, що все, що Ти дав Мені, є від Тебе.

8 Бо слова, які Ти дав Мені, Я передав їм, і вони прийняли і зрозуміли істинно, що Я зійшов від Тебе, і увірували, що Ти послав Мене.

9 Я за них благаю, не за весь світ благаю, але за тих, котрих Ти дав Мені, тому що вони Твої.

10 І все Моє — Твоє, і Твоє — Моє; і Я прославився в них.

11 Я вже не в світі, та вони в світі, а Я до Тебе йду. Отче Святий! збережи їх в ім'я Твоє, котрих Ти дав Мені, щоб вони були єдине, як і Ми.

12 Коли Я був з ними у світі, Я зберігав їх в ім'я Твоє; тих, яких Ти дав Мені, Я зберіг, і ніхто з них не загинув, крім сина погибелі, щоб справдилося Писання (Пс. 108, 17).

13 Нині ж до Тебе йду, і це говорю у світі, щоб вони мали в собі радість Мою повну.

14 Я передав їм слово Твоє, і світ зненавидів їх, тому що вони не від світу, як і Я не від світу.

15 Не благаю, щоб Ти взяв їх від світу, але щоб зберіг їх від зла.

16 Вони не від світу, як і Я не від світу.

17 Освяти їх істиною Твоєю; слово Твоє є істина.

18 Як Ти послав Мене у світ, так і Я послав їх у світ.

19 І за них Я освячую Себе, щоб і вони були освячені істиною.

20 Не за них же тільки благаю, але й за віруючих у Мене за словом їхнім.

21 щоб усі були єдине: як Ти, Отче, в Мені, і Я в Тобі, так і вони нехай будуть в Нас єдине,— щоб увірував світ, що Ти послав Мене.

22 І славу, яку Ти дав Мені, Я дав їм: щоб були єдине, як і Ми єдине;

23 Я в них, і Ти в Мені; щоб вони були звершені в єдине, і щоб зрозумів світ, що Ти послав Мене і полюбив їх, як полюбив Мене.

24 Отче! котрих Ти дав Мені, хочу, щоб там, де Я, і вони були зі Мною, щоб бачили славу Мою, як Ти дав Мені, тому що полюбив Мене раніше створення світу.

25 Отче праведний! і світ Тебе не пізнав; а Я пізнав Тебе, і ці пізнали, що Ти послав Мене.

26 І Я відкрив їм ім'я Твоє і відкрию, щоб любов, якою Ти полюбив Мене, в них була, і Я в них.

Глава 18

1 Сказавши це, Ісус вийшов з учнями Своїми на той бік потоку Кедрону, де був сад, в який увійшов Сам і учні Його.

2 Знав же це місце і Іуда, зрадник його, тому що Ісус часто збирався там з учнями Своїми.

3 Отже, Іуда, взявши загін воїнів та слуг первосвящеників і фарисеїв, приходить туди з ліхтарями і світильниками та зброєю.

4 Ісус же, знаючи все, що з Ним буде, вийшов і сказав їм: кого шукаєте?

5 Йому відповіли: Ісуса Назорея. Ісус говорить їм: це Я. Стояв же з ними і Іуда, зрадник Його.

6 І коли сказав їм: це Я, вони відступили назад і впали на землю.

7 Знову спитали їх: кого шукаєте? Вони сказали: Ісуса Назорея.

8 Ісус відповів: Я сказав вам, що це Я; отже, якщо Мене шукаєте, залиште їх, нехай ідуть,

9 щоб справдилося слово, сказане Ним: з тих, котрих Ти дав Мені, Я не згубив нікого.

10 Симон же Петро, маючи меч, витяг його і вдарив раба первосвященника і відсік йому праве вухо. Ім'я раба було Малх.

11 Але Ісус сказав Петрові: вложи меч у піхви; невже Мені не пити чаші, яку дав Мені Отець?

12 Тоді воїни і тисячоначальник і слуги іудейські взяли Ісуса і зв'язали Його.

13 І відвели Його спершу до Анни, бо він був тесть Каіафи, який був первосвященником на той рік.

14 Це був той Каіафа, який порадив іудеям, що краще одному чоловікові вмерти за народ.

15 Услід за Ісусом ішли Симон Петро і інший учень; учень же той же був знайомий первосвященникові і ввійшов з Ісусом у двір первосвященника.

16 А Петро стояв зовні за дверима. Потім учень, який був знайомий первосвященникові, вийшов і сказав воротарці і ввів Петра.

17 І ось раба воротарка каже Петрові: і ти чи не з учнів Цього Чоловіка? Він сказав: ні.

18 Тим часом раби і слуги, розпаливши

вогнище, бо було холодно, стояли і грілися. Петро також стояв з ними і грівся.

19 Первосвященник же спитав Ісуса про учнів Його і про вчення Його.

20 Ісус відповів йому: Я говорив явно світові; Я завжди учив у синагогах і в храмі, де завжди іудеї сходяться, і таємно не говорив нічого.

21 Чого питаєш Мене? Спитай тих, які чули, що Я говорив їм; ось вони знають, що Я говорив.

22 Коли Він сказав це, один із слуг, що стояв близько, ударив Ісуса по щоці, кажучи, так відповідаєш Ти первосвященникові?

23 Ісус відповів йому: якщо Я сказав зле, покажи, що зле, а коли добре, за що ти б'єш Мене?

24 Анна відіслав Його зв'язаного до первосвященника Каіафи.

25 А Симон Петро стояв і грівся. Тут сказали йому: чи не з учнів Його і ти? Він відрікся і сказав: ні.

26 Один з рабів первосвященника, родич того, якому Петро відсік вухо, говорить: чи я не бачив тебе з Ним у саду?

27 Петро знову відрікся, і зараз же заспівав півень.

28 Від Каіафи повели Ісуса до преторії. Був ранок; і вони не ввійшли в преторію, щоб не осквернитися, але, щоб можна було їсти паску.

29 Пілат вийшов до них і сказав: в чому ви звинувачуєте Чоловіка Цього?

30 Вони сказали йому у відповідь: якби Він не був злочинець, ми не видали б Його тобі.

31 Пілат сказав їм: візьміть Його ви, і за законом вашим судіть Його. Іудеї сказали йому: нам не дозволено віддавати на смерть нікого,

32 щоб справдилось слово Ісусове, яке Він сказав, даючи зрозуміти, якою смертю Він помре.

33 Тоді Пілат знову вийшов у преторію і покликав Ісуса і сказав Йому: Ти Цар Іудейський?

34 Ісус відповів йому: чи від себе ти говориш це, чи інші сказали тобі про Мене?

35 Пілат відповів: хіба я іудей? Твій народ і первосвященники видали Тебе мені, що Ти зробив?

36 Ісус відповів: Царство Моє не від світу цього: якби від світу цього було Царство Моє, то слуги Мої подвизалися б за Мене, щоб Я не був виданий іудеям; але нині Царство Моє не звідсіля.

37 Пілат сказав Йому: отже, Ти Цар? Ісус відповів: ти говориш, що Я Цар. Я для того народився і для того прийшов у світ, щоб свідчити про істину; кожен хто від істини, слухає голосу Мого.

38 Пілат сказав Йому: що є істина? І, сказавши це, знову вийшов до іудеїв і сказав їм: Я ніякої провини не знаходжу в Ньому.

39 Є ж у вас звичай, щоб я одного відпускав вам на Пасху; чи хочете, відпущу вам Царя Іудейського?

40 Тоді знову закричали всі, кажучи: не Його, а Варавву. Варавва ж був розбійник.

Глава 19

1 Тоді Пілат узяв Ісуса і звелів бити Його.

2 І воїни, сплівши вінець з терну, поклали Йому на голову і одягли Його в багряницю,

3 і говорили: радуйся, Царю Іудейський! і били Його по щоках.

4 Пілат знову вийшов і сказав їм: ось, я виводжу Його до вас, щоб ви знали, що я не знаходжу в Ньому ніякої провини.

5 Тоді вийшов Ісус в терновому вінці і в багряниці. І сказав їм Пілат: це, Чоловік!

6 Коли ж побачили Його первосвященники і слуги, то закричали: розпни, розпни Його! Пілат говорить їм: візьміть Його ви, і розпніть; бо я не знаходжу в Ньому провини.

7 Іудеї відповіли Йому: ми маємо закон, і за законом нашим Він повинен умерти, тому що зробив Себе Сином Божим.

8 Пілат, почувши це слово, ще більше злякався.

9 І знову увійшов у преторію і сказав Ісусові: звідки Ти? Але Ісус відповіді не дав йому.

10 Пілат же каже Йому: чи мені не відповідаєш? чи не знаєш, що я маю владу розп'ясти Тебе, і владу маю відпустити Тебе?

11. Ісус відповів: ти не мав би наді Мною ніякої влади, якби не було дано тобі звище; тим-то більший гріх на тому, хто видав Мене тобі.

12 З того часу Пілат намагався відпустити Його. Іудеї ж кричали: якщо відпустиш Його, ти не друг кесареві; всякий, хто робить себе царем, противник кесареві.

13 Пілат, почувши це слово, вивів Ісуса і сів на судилищі, на місці, що зветься ліфостротон*, а по-єврейськи Гаввафа.

14 Тоді була п'ятниця перед Пасхою, і шоста година. І сказав Пілат іудеям: це Цар ваш!

15 Вони ж закричали: візьми, візьми розпни Його! Пілат говорить їм: чи Царя вашого розпну? Первосвященники відповіли: немає в нас царя, крім кесаря.

16 І тоді він видав Його їм на розп'яття. І взяли Ісуса і повели.

17 І, несучи хрест Свій, Він вийшов на місце, що зветься Лобне, по-єврейськи Голгофа;

18 там розп'яли Його і з Ним двох інших, з одного і другого боку, а посередині Ісуса.

19 Пілат же написав і напис, і поставив на хресті. Написано було: Ісус Назорей, Цар Іудейський.

20 Цей напис читали багато з іудеїв, тому що місце, де був розп'ятий Ісус, було недалеко від міста, і написано було по-єврейському, по-грецькому, по-римському.

21 Первосвященники ж іудейські сказали Пілатові: не пиши: Цар Іудейський, але що Він говорив: Я Цар Іудейський.

22 Пілат відповів: що я написав, те написав.

23 Воїни ж, коли розп'яли Ісуса, взяли одежу Його і розділили на чотири частини, кожному воїнові по частині, і хітон; хітон же був не зшитий, а весь зітканий зверху,

24 і сказали один одному: не будемо роздирати його, а киньмо жереб про нього, чий буде,— щоб справдилося сказане в Писанні: розділили ризи Мої між собою і про одежу Мою кидали жереб (Пс. 21, 19). Так воїни і зробили.

25 Біля хреста Ісуса стояли Мати Його і сестра Матері Його, Марія Клеопова, і Марія Магдалина.

26 Ісус, побачивши Матір і ученика, що тут стояв, котрого любив, говорить до Матері Своєї: Жено! це — син Твій.

27 Потім каже ученикові: це Мати твоя! І з цього часу учень цей узяв її до себе.

28 Після того, Ісус, знаючи, що вже усе

* Кам'яний поміст.

звершилося, щоб справдилось Писання, говорить: пити!

29 Стояла тут посудина, повна оцту. Воїни, намочивши оцтом губку і настромивши її на тростину, піднесли до уст Його.

30 Коли ж Ісус, спробував оцту, сказав: звершилось! І, схиливши голову, віддав дух.

31 А як тоді була п'ятниця, то іудеї, щоб не залишати тіл, на хресті в суботу (бо та субота була великдень), просили Пілата, щоб перебити в них гомілки і зняти їх.

32 Отже, прийшли воїни і в першого перебили гомілки і в другого, розп'ятого з Ним.

33 А коли, підійшовши до Ісуса, побачили, що Він уже вмер, то не перебили Йому гомілок.

34 Але один з воїнів списом проколов Йому ребра, і відразу витекла кров і вода.

35 І той, що бачив, засвідчив і свідчення його правдиве; він знає, що говорить правду, щоб ви повірили.

36 Бо це сталося, щоб справдилось Писання: кістка не розтрощиться в Нього (Вих. 12, 46).

37 Також і в другому місці Писання говорить: будуть дивитися на Того, котрого прокололи (Зах. 12, 10).

38 Після цього Йосиф з Аримафеї (учень Ісуса, але таємний — з остраху перед іудеями) просив Пілата, щоб зняти тіло Ісуса; і Пілат дозволив. Він пішов і зняв тіло Ісуса.

39 Прийшов також і Никодим (який приходив раніш до Ісуса вночі) і приніс суміш смирни і алоя, близько сотні літрів.

40 Отже, вони взяли тіло Ісуса і обгорнули Його пеленами з пахощами, як за звичаєм ховають іудеї.

41 На тому місці, де Його розп'яли, був сад, і в саду новий гроб, в якому ще ніхто не був покладений.

42 Там поклали Ісуса ради п'ятниці іудейської, тому що гроб був близько.

Глава 20

1 У перший же день тижня Марія Магдалина приходить до гробу вранці, коли було ще темно, і бачить, що камінь відвалений від гробу.

2 Отже, біжить і приходить до Симона Петра і до другого ученика, якого любив Ісус, і каже їм: узяли Господа з гробу і не знаємо, де поклали Його.

3 Негайно ж вийшов Петро і другий учень та пішли до гробу.

4 Вони побігли обидва разом; але другий учень біг скоріше від Петра, і прийшов до гробу перший.

5 І, нахилившись, бачить лежать пелени; але не ввійшов у гроб.

6 Слідом за ним приходить Симон Петро, і входить у гроб, і бачить одні лиш пелени, що лежали,

7 і хустину, яка була на голові Його, лежала згорнена не з пеленами, а осторонь на іншому місці.

8 Тоді ввійшов і другий учень, що раніш прийшов до гробу, і побачив, і увірував,

9 бо вони ще не знали з Писання, що Йому належало воскреснути з мертвих.

10 Тоді ученики знову повернулись до себе.

11 А Марія стояла біля гробу і плакала, і коли плакала, нахилилася до гробу,

12 і бачить двох Ангелів у білому, що сиділи один біля голови і другий біля ніг, де лежало тіло Ісусове.

13 І вони кажуть їй: жено! чого плачеш? Говорить їм: взяли Господа мого, і не знаю, де поклали Його.

14 Сказавши це, обернулася назад і побачила Ісуса, Котрий стояв, але не пізнала, що це Ісус.

15 Говорить їй Ісус: жено! чого плачеш? кого шукаєш? Вона, думаючи, що це садівник, каже Йому: господарю! якщо ти виніс Його, скажи мені, де ти поклав Його, і я візьму Його.

16 Ісус говорить їй: Маріє! Вона, обернувшись, каже Йому: Раввуні! Що означає: Учителю!

17 Ісус говорить їй: не доторкайся до Мене, бо Я ще не зійшов до Отця Мого; а йди до братів Моїх і скажи їм: іду до Отця Мого і Отця вашого, і до Бога Мого і Бога вашого.

18 Марія Магдалина прийшла і сповістила ученикам, що бачила Господа і що Він це сказав їй.

19 Того ж першого дня на тижні, ввечері, коли двері дому, де зібралися учні Його, були замкнені з остраху перед іудеями, прийшов Ісус і став посередині і каже їм: мир вам!

20 Сказавши це, Він показав їм руки і ноги, і ребра Свої. Учні зраділи, побачивши Господа.

21 Ісус же сказав їм вдруге: мир вам! як послав Мене Отець, так і Я посилаю вас.

22 Сказавши це, Він дихнув і говорить їм: прийміть Духа Святого.

23 Кому відпустите гріхи, тим відпустяться, на кому зоставите, зостануться.

24 Фома ж, один з дванадцяти, який звався Близнюк, не був тут з ними, коли приходив Ісус.

25 Інші учні сказали йому: ми бачили Господа. Він же сказав їм: якщо не побачу на руках Його рани від цвяхів і не вкладу пальця мого в рани від цвяхів, і не вкладу руки моєї в ребра Його, не повірю.

26 Після восьми днів учні Його знову були в домі й Фома з ними. Прийшов Ісус, коли двері були замкнені, став посеред них і сказав: мир вам!

27 Потім говорить Фомі: дай палець твій сюди і подивись на руки Мої; подай руку твою і вклади в ребра Мої, і не будь невірним, а вірним.

28 Фома у відповідь сказав Йому: Господь мій і Бог мій!

29 Ісус говорить Йому: ти повірив, тому що побачив Мене; блаженні ті, що не бачили і увірували.

30 Багато інших чудес створив Ісус перед учнями Своїми, про які не написано в цій книзі.

31 Це ж написано, щоб ви увірували, що Ісус є Христос, Син Божий, і, віруючи, мали життя в ім'я Його.

(Далі буде)

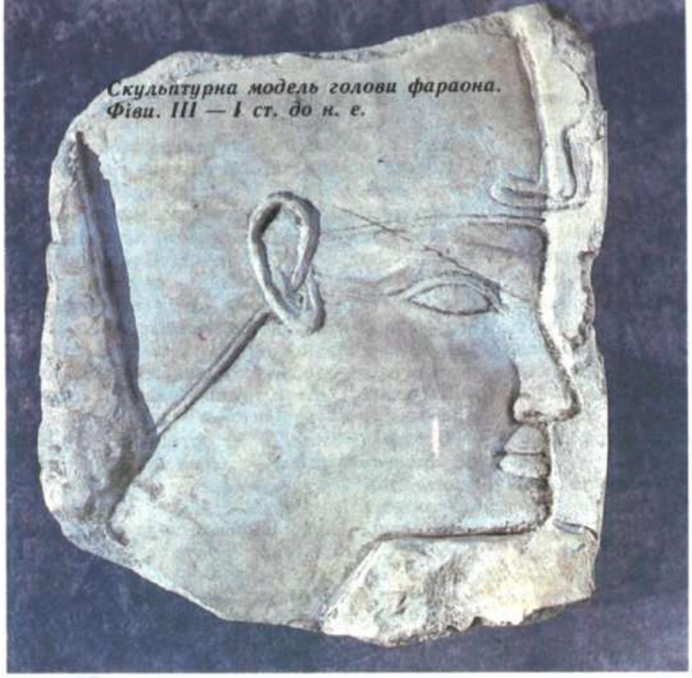

Скульптурна модель голови фараона. Фіви. III — I ст. до н. е.

Нинішньої осені Полтавський краєзнавчий музей відзначить 100-літній ювілей. До цієї дати колектив готує нову експозицію. В ній, уперше за багато років, буде представлено збірку давньоєгипетських пам'яток — одну з найцікавіших на Україні, та, як не парадоксально,— майже невідому для широкого загалу...

Забута колекція

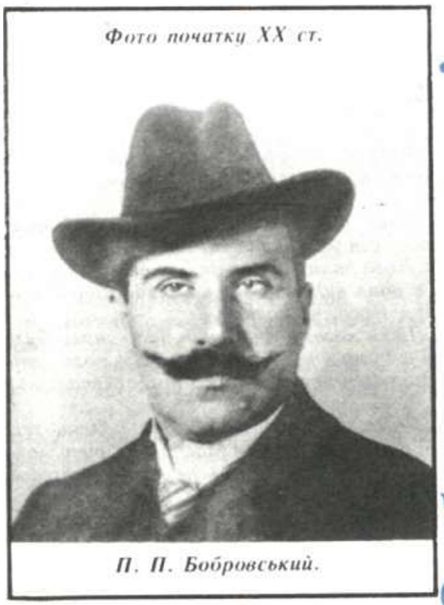

Фото початку XX ст.

П. П. Бобровський.

Гарпократ — давньогрецький бог мовчання. Александрійська теракота. Фаюм. I ст. до н. е. — I ст. н. е.

Історія цієї колекції розпочалася 1894 року, коли засновник музею Михайло Олександрович Олеховський задумав створити «збірку класичних старожитностей». Ідея вельми зацікавила колекціонера Павла Павловича Бобровського. За його сприяння музейна скарбниця поповнилась багатьма рідкісними експонатами. Серед них особливо вирізнялась єгипетська колекція — понад 200 мистецьких та ремісничих виробів, найдавніші з яких датовані V—IV тисячоліттями до нашої ери.

...П. П. Бобровський народився у 1860-ому році у Полтаві і, куди б згодом не закидала доля, зберігав велику прихильність до рідного міста. Як і батько — військовий лікар,— життя пов'язав з армією: 30 років служив в артилерії, пройшов шлях від юнкера до полковника.

Колекціонуванням Павло Бобровський захопився в молодості. Мандруючи з військовою частиною з міста до міста, збирав усілякі цікавинки: старовинні монети, рідкісні книги, археологічні та етнографічні пам'ятки. Згодом аматорсь-

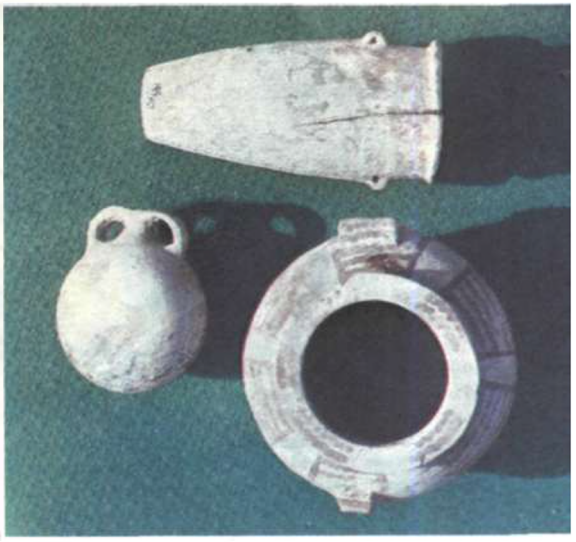

Керамічний посуд. Верхній Єгипет. V — IV тис. до н. е.

кий інтерес переріс у справжню пристрасть: одинак, він майже весь свій статок витрачав на поповнення колекції. Щоправда, збирав її не лише задля власної втіхи. Опікуючись музеєм Полтавського земства, Бобровський повсякчас збагачував його фонди за рахунок власних надбань. Впродовж 1903 — 1915 років він подарував понад три тисячі пам'яток, придбаних під час перебування на Півдні України, в Криму, на Кавказі, подорожей до Італії і Франції, Греції і Єгипту, країн Близького і Далекого Сходу. Ці дарунки згодом стали за основу зібрань полтавських музеїв — краєзнавчого і художнього.

Навіть виїхавши на постійне мешкання до столиці, Бобровський не припинив шефства над музеєм. З його ініціативи і його коштом було створено «відділ народознавства». Павло Павлович спеціально наїздив до Полтави, відбирав експонати, власноруч розміщував їх у вітринах... Зв'язки Бобровського з рідним містом обірвалися лише 1918 року, коли він емігрував до Лівану.

Єгипетська збірка — один із найцінніших дарунків колекціонера — формувалася в основному із старожитностей, придбаних Бобровським у Каїрському музеї, на розпродажах матеріалів археологічних розкопок. Отже, збереглись достовірні дані про походження пам'яток, що посилює наукове значення колекції.

У 1906 році зібрання поповнилось ще тридцятьма експонатами — з Лубенського музею поміщиці-меценатки Катерини Миколаївни Скаржинської. Серед них переважали фаянсові амулети та підвіски, знайдені під час розкопок античних поселень Північного Причорномор'я.

Згідно із звітами природничо-історичного музею Полтавського земства, у 1914 році колекція налічувала 248 пам'яток. Її ядром були старожитності II — I тисячоліть до н. е. — вироби з каменю, дерева, заліза, кераміка, фрагменти папірусів і тканин, мумії тварин.

Збереглося, на жаль, не все. У 1943 році, відступаючи з Полтави, фашисти спалили музей. Вдалося врятувати лише 140 пам'яток єгипетської колекції. Розгрібаючи згарище, їх знайшла і частково реставрувала співробітниця музею Галина Олексіївна Сидоренко.

Відтоді давньоєгипетські старожитності, які до війни займали цілу залу, надовго зникають з експозиції. Упродовж майже п'ятдесяти років їх було «поховано» у фондосховищах. Лише 1986 року забуту колекцію повернули до життя: її скарби показали на виставках у Полтаві та Кременчуку.

Відтепер єгипетське зібрання з'явиться у постійно діючій експозиції. Окрім численних амулетів, магічних фігурок та прикрас птоломеївського часу, експонуватимуться такі рідкісні пам'ятки, як керамічний посуд V — IV тисячоліть до н. е., унікальна модель поховального човна доби Середнього царства, поховальний конус «писаря Амон-ем-Інета», яким опечатували вхід до гробниці, серія витончених александрійських теракот тощо. Поза сумнівом, приверне увагу відвідувачів чудовий витвір давньоєгипетського скульптора — рельєф з профілем фараона. Цю пам'ятку можна вважати своєрідною візиткою колекції.

Нині частина експонатів знаходиться у Державному музеї образотворчого мистецтва ім. О. С. Пушкіна. Їх реставрують для всесоюзної виставки «Пам'ятки давньоєгипетського мистецтва у музеях СРСР»,— до участі в ній запрошено і Полтавський краєзнавчий.

Олександр СУПРУНЕНКО,

заступник директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею.

Поховальний човен (модель). XXI — XVIII ст. до н. е.

На перехресті думок

З досьє Архіваріуса

Найчастіше вираз «живий труп» ми вживаємо у переносному значенні. Але, виявляється, вони можуть оживати у буквальному розумінні слова. Ось випадок, що стався ще у тридцяті роки на цвинтарі поблизу Вроцлава. Рідні померлого, прийшовши наступного після похорону дня до родинного склепу, раптом побачили, що кришка труни поволі піднімається. Важко передати те, що вони відчули й пережили тої миті — вони просто оніміли. І це не дивно: з труни поволі підводився вчорашній небіжчик.

Схожу історію розповів і англійський археолог Д. Керлайн, котрий у п'ятдесяті роки працював у складі експедиції, яка досліджувала лабіринти єгипетських пірамід. Мумія, до тіла якої приклали стетоскоп, подавала ознаки життя! Дослідник чітко почув глухі удари, що нагадували серцебиття. Невідомо, як склалася доля цієї дивовижної знахідки. За відомостями, що просочилися у пресу, її одразу перевезли в Лондон, а всі дослідження засекретили. Одне слово, в історії зберігається чимало фактів, які свідчать — життя не завжди залишає людину по смерті.

Чи оживають мерці?

Про ці випадки якось не звикли говорити вголос. Чи то відчувають певну незручність: мовляв, такі оповіді підірвуть високий авторитет науки. Чи то бояться глуму. Але реалії життя комічніші і трагічніші за вигадки. Саме тому гострих питань, які виникають під час аналізу певних подій, надзвичайно важко уникнути. От і з цим воскресінням... Хтось скаже вигадка. А ми заперечимо. І звернемося, перш за все, до фактів. У багатьох старовинних хроніках трапляються повідомлення про те, що на кладовищах іноді чули хрипи і стогони з-під землі, оповідається про випадки, коли мрець «прокидався» під час траурної церемонії. Але найбільшу довіру викликають розповіді про те, як небіжчик

Абсурд, навіть проілюстрований яскравими прикладами, залишається абсурдом. Міфи на те й міфи, щоб вірити їм майже бездумно. У цьому пересвідчуєшся, коли чуєш розповіді про перевернуте тіло небіжчика в труні, про пригоду в склепі, і, звичайно, в темному лабіринті піраміди. Уяву, це, звичайно, вражає і, певне, саме тому логіка інколи відходить на другий план. І тоді все здається таємничим і незбагненним. Воскресіння! І нікому не спаде на думку, що мрець насправді був не мрець, а людина, що перебувала у летаргійному сні.

Саме летаргійного сну боявся М. В. Гоголь. Саме тому застерігав майбутній консиліум лікарів, знаючи, що випадки тривалого сну траплялись у нього за життя не один раз.

у буквальному розумінні оживав під ланцетом прозектора.

Проблеми життя і смерті надзвичайно хвилювали М. Гоголя. Він навіть заповідав поховати його лише після того, як авторитетний консиліум, дотримуючи чітких правил, констатує його смерть. І що ж? Ті самі джерела свідчать, що коли могилу Гоголя (через певний час) відкрили, небіжчик лежав... долілиць. Присутні одразу збагнули, що це наслідок агонії, яка почалася вже після поховання.

Які ж висновки? По-перше, в історії є чимало випадків, які і досі не дістали однозначного тлумачення. По-друге, межа між життям та смертю іноді така примарна, що годі й думати про те, аби впевнено говорити про перехід матерії з одного стану в інший. Нарешті, мерці, які оживають, примушують нас уважніше придивитися до того, що стало надбанням сучасної науки, і, можливо, піддати сумніву деякі положення.

Адже воскресіння змальовують не лише у біблійних міфах, вони трапляються і наяву. Багато хто з вас, певно, бачив сюжет в одній з програм ТСН. Відомий екстрасенс Лонго вирішив переконати глядачів, що на певний час здатен повернути померлого до життя. Камера детально фіксує всі подробиці експерименту. Ось на каталці в моргу померлий. Холод ще не встиг скути його м'язи. Лонго наближається до небіжчика і починає робити таємничі паси. Глядач бачить, чого коштувало екстрасенсу «вдихнути» власну енергію в обважніле тіло. На обличчі Лонго нелюдська втома. Паси стають все химернішими, на чолі екстрасенса — краплини поту. І раптом... Добре видно, що пальці небіжчика ворухнулись. Щось схоже на судому зрушує руку з місця. А мумія? Чи серце? — перепитаємо ми. А може звуки глухих ударів, почуті дослідником, були відлунням кроків його колег.

Найважче, звичайно, з експериментом Лонго, який бачили тисячі телеглядачів. І все ж, тут не варто поспішати з висновками. Хоча б тому, що свідками дива були не лише ми з вами, а й інші люди, які зрештою й допомогли розкрити таємницю. Виявилося, що все побачене в телесюжеті — суцільна містифікація. Знайшлися очевидці, які довели, що Лонго запросив до участі в зйомці свого товариша, який блискуче виконав роль небіжчика. А опромінення біополем?.. Таємничі паси?.. Перед нами було розіграно спектакль. Шкода тільки, що більшість із нас, не включивши механізм логічного аналізу, без жодного сумніву поставила знак рівності між імовірним і очевидним.

Ще мить — і м'язи померлого начебто відчули життєдайну силу! Мрець поволі підвів обидві руки і ривками почав підводитись. Лонго фіксує свої долоні, мовби опромінюючи згасле життя. Так триває секунду, другу. Здається, ще мить, і небіжчик ступить на крижану підлогу. Та сили Лонго вичерпані. «Все!» — видихає він і стомлено витирає чоло. Тієї ж миті мрець завмирає, і, мов підкошений, падає на каталку. Тепер уже справді все. Експеримент завершено. Сьогодні він увінчався успіхом. А разом з тим викликав тисячу запитань. Та зрозуміло головне: енергія біополя інколи повертає людині життя. Отже, правду казали мудрі, що людина безсмертна.

● Довідка експерта з питань наукової фантастики

«Оживляти» мерців намагалися в усі часи. Я не згадуватиму про численні занурення в анабіоз, про кріопротектори та багато інших речей, за допомогою яких письменники-фантасти дарують своїм героям безсмертя. Тема плинності життя розкривається у більшості науково-фантастичних творів, і кожен автор пропонує свій власний варіант розв'язання проблеми. І, повірте мені, використовуючи потужний арсенал науково-технічної атрибутики — це не так уже й важко зробити у науково-фантастичному творі. А втім, спроби описати такий експеримент робились у літературі й за віддалених часів. Саме тому мені хочеться згадати оповідання письменника Едгара По, яке послужить чудовою ілюстрацією до нашої дискусії. У ньому йдеться про те, як герой своїм таємничим впливом (може,це було біополе?) тривалий час підтримував життя у нежиттєздатному організмі. І коли вплив припинився, приречений організм перетворився на аморфну масу. Чи не нагадує це вам сюжет, запропонований Лонго? Тут і мрець, і маніпулятор (по-сучасному, екстрасенс), і таємничі впливи. А втім, можливо, саме По підказав Лонго тему нового фокуса. Принаймні я переконаний, що саме фантастика надихнула відомого чаклуна на демонстрування чергового дива. Що ж до новели Едгара По, то вона, певне, була першою спробою відтворити у фантастичній формі тему підтримання життя, яке згасає.

● Коментар «Гіперболоїда»

Іронія експерта з питань наукової фантастики цілком зрозуміла. Повернення з небуття все ще лишається нездійсненною мрією людства. Щоправда, Г. Глязер описує у своїй книзі численні випадки повернення з сонму мертвих, та йдеться, перш за все, про клінічну смерть. Той же, хто перетнув річище Хірона, як свідчить Святе писання, вже не повернеться назад. Отож, повернути з небуття можна лише за умови клінічної смерті, і лише тоді, коли потерпілому буде надано невідкладну медичну допомогу, адже клітини мозку потребують кисню і витримують перерву лише в кілька хвилин. Тепер зрозуміло, що ні таємничі паси екстрасенса, ні навіювання чаклуна не оживлять клітини, в яких припинилась життєдіяльність? Вдихнути в них життя не під силу й сучасній науці: «Всяка таємниця,— писав Григорій Сковорода,— має свою викривальну тінь». Викривальні тіні трапляються і в царстві мертвих.

Чотириногі провидці

У літературі є згадки про те, що перед землетрусом, який зруйнував югославське місто Скопле, першими відчули наближення стихійного лиха тварини місцевого зоологічного саду.

Опівночі завила гієна, потім до неї приєдналися інші тварини, навіть слон і тигр. Раптом звірі принишкли, зачаїлися в темряві кліток і нерухомо чекали фатальної години. Перший потужний поштовх стався о 5 годині 17 хвилин ранку...

Тварини передчувають також і виверження вулканів. Історія донесла розповідь про страшну трагедію острова Мартінік, що за кілька секунд перетворився у пекло. За 30 секунд загинуло 30 тисяч чоловік. Місто Сен-П'єр перестало існувати 8-го травня 1902 року. Евакуація ж тварин почалася ще в середині квітня. Перелітні птахи, які робили перепочинок на озері біля міста, цього разу, не затримуючись, прямували далі, на південь Африки.

Наступного дня багато місцевих пернатих з галасом залишили місто. У густих заростях поблизу вулкана завжди роїлися гадюки, але 17 квітня вони полишили ці місця. За ними рушили й інші плазуни.

Вулкан дедалі більше «похмурнів». Мешканець міста записав третього травня у своєму щоденнику: «Собаки гавкають, птахи безперервно перелітають з гілки на гілку, кури не виходять з кліток...»

Ми згадували про 30 тисяч людських жертв. Так ось. Під час такого землетрусу загинула лише одна кішка.

Цікаво!

З давніх-давен математики мріють знайти точне співвідношення між довжиною кола та його діаметром: завдання, поставлене ще Архімедом, багато віків приваблювало математиків.

Починаючи з XVIII століття окремі математичні величини позначали літерами, в тому числі й відношення довжини кола до його діаметра. Порядок тут навів у 1748 році лише відомий математик Ейлер, позначивши величину літерою π.

Ще в середні віки математик Віст визначив 9 знаків у дробовій частині числа, Романус — 17, а ван Цейлен дістав рекордну для того часу точність — 20 знаків після коми. Розповідають, що коли він обчислив 20-ий знак, то вигукнув: «Хто хоче — нехай обчислює далі». Проте пізніше він доводить точність числа до 33-х знаків.

У XVIII—XIX століттях точність обчислення різко зростає. Мешін дістає 100 знаків після коми, Дазе — 200. Минуло 11 років, і Ріхтер довів точність до 500 знаків, а далі Шанкс досяг нечуваної межі — 707 знаків!

Новий стрибок в обчисленні числа π стався завдяки електронним машинам. 1945 року з'ясували, що Шенкс помилився на 528 знаків. З допомогою ЕОМ точність обчислення сягнула трьохтисячного знака. Перегодом вдалося обчислити значення числа π до десятитисячного знака.

Очевидне й неймовірне

Люди підрахували, що протягом усієї нашої історії було видобуто два мільярди тонн заліза та п'ятдесят мільярдів тонн кам'яного вугілля. Тільки протягом століття з надр висмоктано аж п'ятнадцять мільярдів тонн нафти!

Мимоволі запитуєш себе: «Чи ж надовго стане запасів підземної комори?» На це дехто з фахівців відповідає: «Заліза лишилося на сто років, вугілля — на п'ятдесят, а нафти — лише на двадцять п'ять». Звісно, не всі погоджуються з такими сумними прогнозами. Та хоч би що там казали оптимісти, земні надра ніяк не можна уявляти собі невичерпним джерелом. Настане час, і вони вичерпаються. Отож, треба заздалегідь подбати про нові родовища.

Ви, мабуть, уже здогадалися, що саме океан має стати для нас коморою хімічних елементів. І хоча вміст деяких з них у морській воді мізерно малий, загальна їх кількість у Світовому океані досить значна. Приміром, золота у кожному кубічному метрі морської води лише вісім мільйонних частки грама. Загальна вага цього благородного металу, розчиненого в океані,— одинадцять мільйонів тонн. З нього можна було б виготовити сходи аж до Місяця, або відлити гігантський куб з ребрами понад вісімдесят метрів.

Чому ж тоді не видобувають золото з морських глибин? Бо поки що це коштувало б дорожче за... саме золото. Проте надії не втрачено: адже все залежить від техніки, а вона робить чудеса.

У Світовому океані, як у казковій скриньці з коштовностями, у величезній кількості зберігається алюміній, рубідій, літій, цинк, свинець, уран, торій, молібден, нікель, радій та інші коштовні метали. Але як їх вилучити з води? Найпростіше було б випарувати її, а із сухого залишка видобути потрібне. До речі, солями, розчиненими у мо-

рях, можна було б вкрити увесь суходіл шаром завтовшки двісті метрів! Однак для випаровування одного лише кубічного кілометра води довелось би спалити майже половину річного видобутку вугілля нашої країни. Отже, добуті у такий спосіб скарби коштуватимуть занадто дорого.

Проте деякі морські промисли успішно розвиваються уже сьогодні. Скажімо, кухонну сіль добувають мільйонами тонн. У кількох країнах з'явилися підприємства по виробництву брому з морської води. Вигідно одержувати магній, калій, сірку, йод. До речі, останній виробляють із водоростей та морської капусти.

Шукаючи простих і вигідних способів видобування з води хімічних речовин, дослідники звернули увагу на те, що деякі мешканці морів мають здатність нагромаджувати у собі ті або інші елементи. Так, у тілі звичайної устриці у двісті разів більше міді, ніж у морській воді, а в болотній рясці досить багато радію, в медузі — цинку, олова, свинцю. Цим скористалися японці, котрі спеціально розводять акцидій, які містять у собі велику кількість ванадію. Цілком вірогідно, що подібні живі «родовища» згодом з'являться у багатьох місцях. Та не виключено, що, розгадавши «виробничі секрети» мешканців моря, вчені запозичать їх досвід і створять високопродуктивні промислові установки.

Чи знаєте ви?

1. Який відомий художник був сином відомого композитора?
   Серов, Ге, Рапін,
2. Хто написав книгу «Далеке-близьке»?
   Рєпін, Федотов, Греков.
3. Назвіть прізвище художника — поета моря?
   Шаталін, Верещагін, Айвазовський.
4. Хто заснував першу художню школу на Україні?
   Івасюк, Мурашко, Отрощенко.
5. Хто автор картини «Похорон кошового»?
   Яблонська, Красицький, Мурашко.
6. Пензлю якого художника належить картина «Тарас Шевченко у майстерні К. Брюлова»?
   Меліхов, Хмельницький, Задорожний.
7. Який літературний твір було покладено в основу картини Крамського «Русалка»?
   «Майська ніч» Гоголя, «На Волзі» Некрасова, «Біси» Достоєвського.
8. Як називають художників, котрі малюють тварин?
   Анімалісти, мариністи, баталісти.
9. Хто був учителем Рєпіна?
   Крамською, Васнецов, Куїнджі.

Логічний практикум

1. Поміркуйте!

«Абракадабра» — чарівне слово. У давнину його часто використовували на амулетах та талісманах. Вважали, що це захищає від хвороб і нещасть. Чи не тому зі словом пов'язано чимало математичних загадок?

Сьогодні ми пропонуємо вам поміркувати над двома. Перед вами дві фігури, побудовані з літер. Скільки разів можна прочитати в них слова «абракадабра» і «математика»?

Відповіді на запитання «Гіперболоїда» див. на стор. 86.

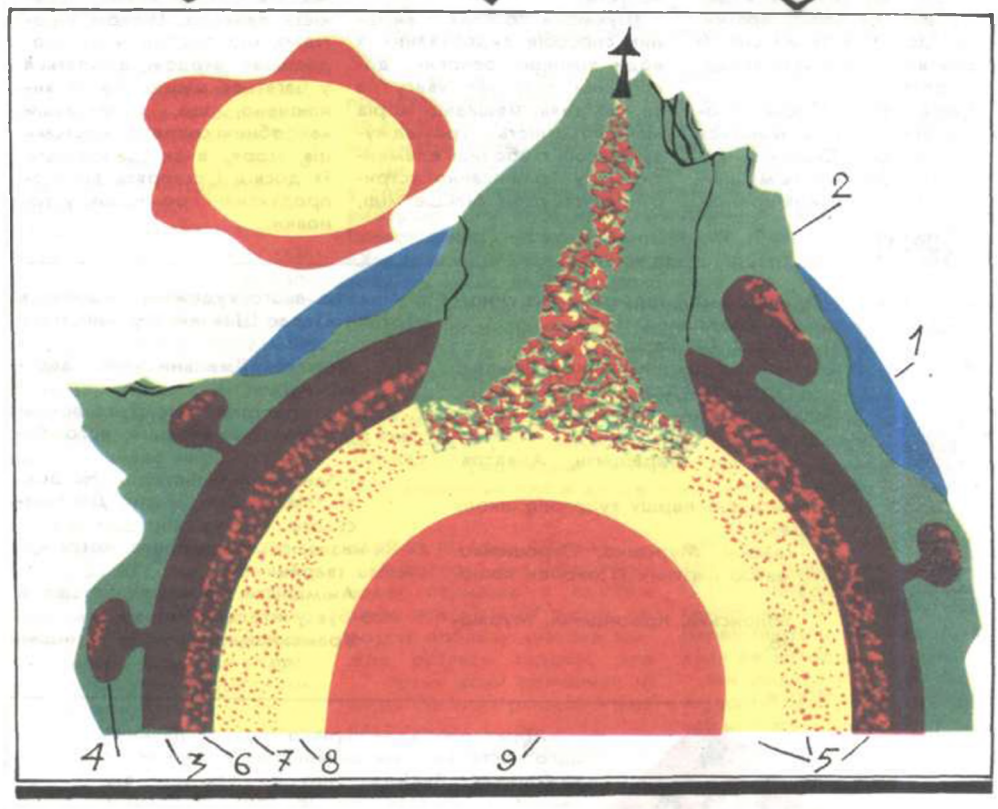

Наша планета складається з гідросфери (1) (водної частини); літосфери (2) — земної кори, котра є твердим шаром; карбосфери (3) — вуглецевовмісного шару (переважно нафта) та мантії (5) — «приймальника» продуктів геохімічних процесів. Остання складається з пластичної (6), напіврозплавленої (7) та розплавленої (8), що межує з ядром, фаз. У центрі планети — ядро (9) — воднева плазма.

Як запобігти землетрусу

Всі часи людина жахалася, коли під ногами двигтіла Земля. В її свідомості поставало: чому воно так коїться? Як боронити себе від цього? Кожна цивілізація шукала відповіді на ці запитання. Древні, наприклад, причину землетрусів пов'язували з гнівом богів.

Арістотель першим почав дошукуватись причини стихійного лиха. На його думку, атмосферні вихори проникають у тіло планети крізь силу-силенну порожнин і наскрізних шпарин, а потім, підсилювані вогнем, шукають виходу назовні, спричиняючи стрясання землі.

А що каже сучасна теорія? Літосфера (твердий шар Землі) несуцільна. Вона поділена на кілька великих частин — плит. А в глибині, під ними, нуртують сили, які й змушують їх переміщуватися зі швидкістю кількох сантиметрів на рік. Причина цих глибинних процесів до кінця не з'ясована. Є думка, наприклад, що вони зумовлені повільними течіями гарячої пластичної речовини. У деяких областях вона рине з надр вгору і розштовхує плити. В інших — вони просто ковзають краями одна вздовж другої, а, буває, одна плита наповзає на іншу. Хаотичність їх руху примушує кам'яну товщу розтріскуватись, здригатися.

Але сучасна теорія зародження зем-

летрусів не здатна послужити грунтом для створення надійного і достовірного способу їх прогнозування.

Сьогодні наука дедалі частіше стикається з твердженням, що в основі землетрусів лежать глибинні енергетичні процеси. Ефективна методика їх передбачення розроблена трьома грецькими вченими Варацосом, Алексопулосом, Номікосом (звідси і назва — ВАН). Суть її ось у чому. Породи руйнуються внаслідок підземного напруження. Електричний сигнал, що виникає при цьому, вловлюється мережею станцій ВАН, де безперервно вимірюють підземні електричні струми, які потім дістають математичну інтерпретацію для остаточного діагнозу.

Людина здавен помічала: поведінка деяких рослин і тварин також провіщає наближення землетрусу. Це і сьогодні використовують для передбачення стихії в СРСР, Японії, США. Загальновідомо, що все у природі, у тому числі біосистеми — флора, фауна — взаємодіє з планетою, космосом, суворо підпорядковане єдиним законам. Відтак надзвичайне у поведінці рослин і тварин напередодні землетрусу є відгомоном, а точніше, наслідком енергетичних процесів у земній корі. А активність чи сповільненість цих процесів є відповіддю на зміну енергії космосу (розташування небесних тіл, активність Сонця), усього енергетичного організму Сонячної системи, Всесвіту. Отже, в основі механізму зародження землетрусу лежить головна закономірність існування матеріального світу, безперервна тенденція енергетичних систем до єдиного збалансованого стану, забезпечуваного зміною ядерної, електричної, електрохімічної напруженості, гравітаційного, магнітного, електромагнітного полів. Має значення тут і господарська діяльність людини.

А тепер проаналізуємо рушії землетрусів. Ядро нашої планети — то плазма, що складається з атомів водню. Саме тут відбуваються геохімічні процеси (синтез гірських порід і мінералів) і для цього потрібні «енергетичні цеглинки» — протони, нейтрони, електрони. Перші дві з них є у земному ядрі. Електрони ж, які стимулюють синтез, надходять з вуглецевовмісного шару Землі. Природа створила його переважно у рідкій фазі, це, власне, нафта.

З іншого боку, вуглецевовмісний шар ніби буфер на шляху безперешкодного переміщування електронів з поверхні планети до ядра. Завдяки цьому на нашій планеті зберігається життя, інакше вона просто охолонула б і перетворилася на цвинтар. А відбувається це завдяки надзвичайно низькій електропровідності нафти, котру можна порівняти з найтиповішими зразками діелектриків — слюдою, ебонітом, азбестом, бурштином. Таким чином, Землю можна порів-

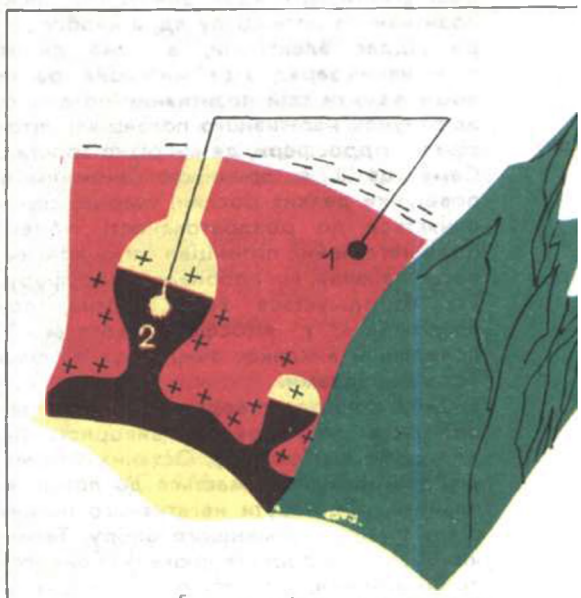

Електричний ланцюг, що дає змогу запобігти землетрусові. 1 — передбачуваний епіцентр землетрусу; 2 — вуглецевовмісний шар (нафтова свердловина).

няти з велетенським конденсатором, поверхня якого заряджена негативно, а вуглецевовмісний шар — позитивно. Поміж ними розташований діелектрик — малопровідні породи літосфери. Атмосферно-електричні процеси, що залежать передусім від Сонця, якнайтісніше зв'язані з підземними, утворюючи єдиний ланцюг обміну енергіями між геосферами Землі. Вуглецевовмісний шар у цьому ланцюгу посідає одне з головних місць. Тому є всі підстави вважати його геосферою. Враховуючи те, що складається вона переважно з вуглецю, то і надалі називатимемо її карбосферою (карбонеум — вуглець).

Отже, в ядрі Землі, у плазмі, відбувається синтез гірських порід та мінералів, завдяки чому власне й існують земна кора і атмосфера. Першою сходинкою продукту геохімічного синтезу на шляху до літосфери є мантія (див. рис). Тобто мантія є «приймальницею» продукту геохімічних процесів. Той шар геохімічних продуктів, котрий межує з плазмою ядра, є розплавом, далі він перебуває у вигляді напіврозплаву і здатен осідати на «коренях гір», котрі пронизують

карбосферу та пластичний шар мантії. Вони безперервно збільшуються в об'ємі і прагнуть виштовхнути гору назовні. Зазнавши дії цих сил, гора якоїсь миті починає рости. При цьому відбувається розгерметизація ядра Землі. Під дією позитивного потенціалу ядра карбосфера віддає електрони, а сама дістає позитивний заряд. З цієї миті вона прагне зрівноважити свій позитивний потенціал за рахунок негативного потенціалу літосфери, гідросфери, де він різко зростає. Саме це і є причиною аномальної поведінки деяких рослин, тварин, спричиняється до роздратованості людей. Коли негативний потенціал сягне критичного значення, він пробиває карбосферу. Тут народжується хвиля, котра, поширюючись у літосфері, досягає її поверхні й викликає землетрус з усіма його наслідками.

Сама природа створила механізм запобігання землетрусам, використавши для цього карбосферу. Остання, будучи у рідкій фазі, піднімається до поверхні планети, аби набути негативного потенціалу у місці найменшого опору. Таким чином, у літосфері утворювалися енергоприймальники, послаблюючи сейсмічні процеси. Вони являють собою не що інше, як родовища нафти.

Існування карбосфери разом з її енергоприймальниками, як нової геосфери Землі, є прямою відповіддю на феномен, який бентежив учених США — поява нафти у давно відпрацьованих свердловинах.

Знаючи витоки причин, які призводять до землетрусів, ми можемо тепер відповісти на запитання: «Як себе захистити?» Для цього слід пробурити нафтову свердловину і з'єднати карбосферу з точкою ймовірного епіцентру землетрусу за допомогою провідника, створивши у такий спосіб стаціонарний замкнений електричний ланцюг мінімального опору. Завдяки цьому постійно і без зайвого шуму зніматиметься електрична напруга, що запобігатиме електричному пробою, а отже, землетрусу. Вимірюючи напругу у цьому електричному ланцюгу, можна з високою достовірністю прогнозувати стихійне лихо.

З'єднуючи провідником вже відомі й потенційні епіцентри землетрусів з поблизькими нафтовими свердловинами, можна створити єдиний протисейсмічний каскад країни, континенту, планети.

Віктор ЛУЦЮК.

м. Севастополь.

Чи такі вже вони несподівані?

Виявляється, ні. Це довів на практиці вчений із світовим ім'ям, відомий вулканолог, сейсмолог, один із засновників Бельгійського національного вулканологічного центру та Міжнародного інституту вулканологічних досліджень Гарун Тазієв. З ініціативи і за безпосереднього керівництва вченого у Греноблі здійснюється поки що єдина такого роду програма по запобіганню природним та технологічним катастрофам. У місті вже діють центри з прогнозування стихійних лих, а також система автоматичного оповіщення населення. На думку Тазієва, єдина у світі ефективна система передбачення землетрусів — це система ВАН, що грунтується на вимірюванні й математичній інтерпретації слабких підземних струмів, котрі різко змінюють свої характеристики напередодні землетрусів. Отже, вважає Тазієв, провісниками землетрусів є сейсмічні електричні сигнали, і для їх вловлення потрібен моніторинг сейсмоактивних територій.

Так, 1986 року, перебуваючи в Афінах разом з іншими спеціалістами, Тазієв розшифрував сейсмічні сигнали, прийняті двома з 15 станцій, котрі реєструють підземні елекричні струми. Тоді встановили район очікуваного землетрусу — між Афінами та Салоніками на площі в один квадратний кілометр. Було передбачено навіть ймовірну інтенсивність — п'ять балів з відхиленням у 0,7 бала в той чи той бік. Прогноз повідомили урядові Франції. Він справдився: 10 лютого землетрус силою у 4,3 бала стався на передбаченій території.

12 березня 1988 року професор Варацос повідомив телеграмою урядові Греції, що найближчим часом (у межах дев'яти днів) станеться землетрус силою у п'ять балів (імовірні відхилення — 0,5 бала) з епіцентром на відстані 350 кілометрів на північний захід або 260 кілометрів на захід від Афін. І справді, 18 березня на відстані 250 кілометрів на захід від столиці Греції стався землетрус силою в 4,5 бала.

Усього, починаючи з 1981 року, за допомогою методу ВАН у Греції передбачено дев'ять землетрусів з десяти. Слідом за греками 22 станції системи ВАН встановили японці навколо Токіо. Франція стала третьою країною, котра скористалася новою методикою. Тут уже ведуться роботи по створенню мережі з п'яти станцій загальною протяжністю 600 кілометрів — від Женевського озера до Середземного моря.

На думку Гаруна Тазієва, радянським ученим дуже прислужився б нагромаджений в галузі прогнозування землетрусів досвід. Ще 1987 року він переконував радянських сейсмологів у доцільності термінового встановлення системи ВАН у густонаселених районах Кавказу і Середньої Азії, яка, можливо, допомогла б передбачити землетрус у Вірменії.

ПЕРСОНАЛЬНА МІКРОЕОМ

«ЭЛЕКТРОНИКА МС 0517» — нова вітчизняна персональна ЕОМ, власне кажучи, модернізований варіант шістнадцятирозрядної побутової **ПЕОМ, «Электроника МС 1502»**.

На відміну від попередньої моделі додаткові функціональні блоки дали змогу істотно поліпшити технічні характеристики та програмні засоби **ПЕОМ «Электроника МС 0517»** і поставити її в один ряд з найпоширенішими серійними зарубіжними комп'ютерами типу **IBM PC**.

Нова персональна **ЕОМ** виконує наукові та економічні розрахунки, працює з пакетами прикладних програм (електронні таблиці, бази даних), готує і редагує текстову інформацію, організовує змістовне дозвілля. Її можна використовувати для управлінської діяльності та автоматизації технологічних процесів.

Застосування спеціалізованих **ВІС** дало змогу значно скоротити кількість мікросхем, істотно підвищити надійність. Програмна сумісність з **IBM PC** відкриває доступ до **PC**-сумісних програм. А підключивши блок для вводу й обробки біоелектричних сигналів, можна контролювати стан здоров'я людини.

До мікро-ЕОМ можна підключити і монітор «Электроника МС 6106.02» чи «Электроника МС 6105», кольоровий телевізор з РЄВ або відео-входом, друкуючий пристрій «Электроника МС 6312», послідовний канал зв'язку з інтерфейсом ИРПС; нагромаджувач на гнучких магнітних дисках типу «Электроника МС 5312» та побутовий касетний магнітофон.

ОСНОВНІ ТЕХНІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ: тип мікропроцесора КМ 1810 ВМ 88, швидкодія — не менше 1,5 млн. операцій на секунду; обсяг **ОЗУ**-256 (512) Кбайт; обсяг **ПЗУ** — 48÷64 Кбайт. Напруга живлення 220 В, споживана потужність — не більше 20 Вт, маса — не більше 3,5 кг (для системного блока).

ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: керуюча програма **МОНІТОР**, інтерпретатор мови **БЕЙСИК-К**, набір текстових програм, редактор текстів, система управління табличними базами даних, пакет ігрових програм, патентно чиста операційна система С4-ДОС, сумісна за програмним інтерфейсом з **MS DOS**, транслятори мов Ассемблер, Сі, Паскаль, Пролог.

Орієнтовна ціна **ПЕОМ «Электроника МС 0517»** — 1300—6000 крб. Залежить від конфігурації використання та вартості периферійних пристроїв.

Максимальні зручності за мінімальну ціну!

ВИГОТОВЛЮВАЧ:
НВО «Мікропроцесор»:
252136, м. Київ,
вул. Північно-Сирецька, 1.

Біля домашнього вогнища

Батьки і діти

Не провокуйте неправду!

Досить часто ми спонукаємо дітей казати неправду, навіть не помічаючи того. Справді, вимагаємо від них негайного зізнання провини, доскіпуємося деталей, буває, розставляємо своїми запитаннями справжні пастки, примушуємо дитину шукати вихід із скрутного становища виключно заради того, щоб негайно почути від неї те, що хочемо і що вона воліє приховати. Таким пресінгом ми тільки провокуємо дитину сказати неправду «в ім'я самозахисту». Можливо, якщо ми не наполягали б, дали можливість подумати, вона таки зізналася б пізніше сама у скоєному. Але нам завжди не вистачає терпіння...

Ви бачите, приміром, що ваш Сергійко забув віддати чужу іграшку. Замість доскіпуватися «Ти віддав коника?», «А чому він у тебе лежить під столом?» і т. п., ви повинні спокійно, але категорично зауважити: «Я бачу, ти не віддав коника Валерикові. Знаєш, Сергійку, час це зробити». Якщо така форма нагадування не допомагає, тоді не підвищуючи голосу, назвіть речі своїми іменами, щоб дитина зрозуміла хибність своєї поведінки.

Іншого разу, дізнавшись, що вихователька невдоволена поведінкою вашої Наталочки, не кваптеся зірвати зіпсований настрій на дитині і не вдавайтеся приблизно до такого «допиту»: «Ну, як ти себе поводила? Ах, гарно? Ти думаєш, я не знаю, що сталося? Тепер ти мене не обдуриш» і т. д. Замість цієї, відверто кажучи, недостойної для батьків тиради, скажіть дитині прямо: «Я знаю, що в тебе сьогодні не все гаразд з поведінкою у садку. Мене це дуже непокоїть і бентежить, і я оце думаю, як тобі допомогти, щоб цього не повторилося»...

Не треба сердитися, коли дитина, каже неправду, так само, якщо від неї почуєте й прикру правду. В усякому разі, вислухайте її мужньо і стримано. Ваша реакція в неприємній для обох сторін ситуації має допомогти дитині зрозуміти і зробити висновок: мати (батько) розуміє мене, співчуває. Я можу зізнатися в усьому. Якщо ваша дитина дійде саме такої думки — вважайте, що ви здолали ще один бар'єр на шляху до взаєморозуміння, адже вона зрозуміла, що говорити правду, бути чесною — і потрібно, і вигідно.

Сергійко зламав нову іграшку, подаровану татом, і сховав, аби він не насварив. Коли батько виявив це, то влаштував синові справжній допит:

— Щось я не бачу нової машини. Чому ти не граєшся нею? Де вона?

— Не знаю.

— А ти пошукай, я хочу на неї подивитися.

— Її, мабуть, хтось узяв — викручується Сергійко, дедалі вгрузаючи у неправду, бо діти не люблять таких запитань, це викликає спротив і злість. Цього разу, не виключено, скінчилося все пороттям. Але ж цього можна, треба було не допустити і просто сказати дитині: «Я бачу, машина зламалася. Шкода, гарна була іграшка». І дитина цілком адекватно відреагує на ваш тон і ваше зауваження, відчуватиме докори сумління за зіпсований батьків дарунок і буде вдячна за те, що ви не ставили провокаційних запитань, які неодмінно тягнуть за собою неправду.

Потанцюймо?

Які розваги без танців? Особливо під час відпусток. Щоб не зіпсувати настрою собі і людям, прийшовши на танцювальний вечір, маємо дотримуватись деяких правил. Вони стосуються і жінок, і чоловіків. Отже, з пропозицією «потанцюймо?» до дівчини (жінки) звертається тільки дуже близька людина. У решті випадків запрошення звучить приблизно так: «Чи можна запросити вас на танець?» Якщо поруч із запрошуваною на танець особою ви бачите її супутника, це аж ніяк не означає, що просити дозволу треба в нього. В той же час відреагувати на його присутність треба неодмінно: ввічливо вклоніться обом, подивившись і на супутника жінки. Якщо в його погляді ви не зустрінете відвертого заперечення, сміливо запрошуйте даму на танець, але по завершенні проведіть її на місце, вдячно вклонившись.

На розважальних вечорах, в ресторані жінка, як правило, не відмовляє тим, хто її запрошує на танець. Зрештою вона для цього сюди прийшла. Але якщо раніше дала згоду танцювати з іншим, то має дуже ввічливо відповісти: «Дякую, мене вже запросили». Цілком припустимий і такий варіант: «Дякую, але маю намір перепочити». Одначе, після такої заяви не слід іти танцювати з іншим.

На деякі тонкощі у цій ситуації мають зважати й чоловіки.

Так, не варто запрошувати на танець жінку або дівчину, коли цілком очевидно,— вона прийшла з близькою людиною.

А якщо чоловік хоче, аби запрошена ним жінка танцювала виключно з ним? Тоді він повинен попросити її про це під час першого танцю.

Чи можна запрошувати на танець жінку, якщо вона в цю хвилину їсть? Безумовно, адже їда на такому вечорі — справа другорядна.

Якщо за столиком сидять двоє чоловіків і двоє жінок, не повинно виникнути ситуації, за якої одна з них лишається самотньою. З іншого боку, коли компанія численна, уникнути цього не вдасться.

Але ось — кілька подружніх пар. Кожен з подружжя має право на самостійні розваги. Тож не варто забирати з вечора свою «половину» тільки тому, що другій не дуже весело.

Нарешті — правило без винятку. І стосується воно тільки чоловіків. Якщо ви запросили даму на танцювальний вечір, ваш святий обов'язок — провести її додому.

Акваріум проти інфаркту

Принаймні зменшує їх вірогідність. Якщо ми хоча б годину на добу клопочемось біля нього, спостерігаючи за мешканцями, шанс мати інфаркт, згідно з статистикою, знижується у кілька разів. Спокійний плин підводного життя заспокоює нерви. Крім того, акваріум — хороший зволожувач повітря, надто — у панельних будинках. Лікарі, трапляється, рекомендують придбати акваріум для дитини із захворюванням дихальних шляхів. Але будьте обережні: сухий корм для рибок іноді викликає у дітей алергію. Якщо ж годуватимете рибок живим кормом, то — до діла!

Чи шкодить здоров'ю гарячий душ?

Сама по собі гаряча вода, ясна річ, небезпеки не становить. Але любителям постояти під гарячим душем нагадаємо: концентрація хлору в обмеженому об'ємі ванної кімнати різко зростає, що аж ніяк не сприяє зміцненню вашого здоров'я.

Як зберігати свіжі огірки і помідори

Досвідчені садівники вміло використовують бактерицидні властивості деяких культур. Так свіжі огірки і помідори добре зберігаються по сусідству з хроном. Для цього на дно чистої трилітрової банки кладуть близько 200 грамів тертого хрону, зверху — кружечок картону з дірочками. На кружечок щільно укладають свіжі огірки чи помідори, банку накривають кришкою і ставлять у холодильник. Протягом місяця огірки залишаються свіжими.

Маски

Суничная (малинова) маска

Маска з м'яких ягід найпростіша: натріть стиглою ягодою чисте обличчя і за 15—20 хвилин змийте теплою, а потім холодною водою. Така маска зволожує й оздоровлює шкіру.

Огіркова маска

Незамінна для втомленої шкіри з розширеними порами. З огірка зрізують шкуринку і накладають на обличчя. Можна вчинити інакше: стерти огірок на тертушці, кашку викласти на марлю, а потім накласти на обличчя. Ще один спосіб: збивають білок одного яйця, вливають у нього дві ложки свіжого огіркового соку, змішують і накладають на обличчя. Через 20 хвилин змивають.

Огірковий сік

Свіжий огірковий сік пом'якшує, зміцнює і відбілює шкіру обличчя. Найбільш придатний для жирної, пористої шкіри. Його можна консервувати у вигляді настойки. Стертий на тертушці свіжий огірок кладуть у марлю й видавлюють сік. У нього додають спирт або воду (на 1 частину соку беруть 2 — води) й тримають у добре закоркованій пляшці. Для протирання обличчя настоянку розводять водою у співвідношенні 1:2.

Загадки

Зріжу голову, вийму серце, дам пити — буде говорити (сопілка)

Літом служить, а зимою зуби сушить (борона)

Ходить пані по майдані, куди гляне — трава в'яне (коса косить)

Що дістане зубами потилицю? (гребінець)

Паста з оселедців і сиру

(польська кухня)

Оселедець, 150 г домашнього сиру, 50 г масла вершкового, сіль, перець.
З вимоченого оселедця знімають шкірку і, видаливши кістки, дрібно січуть або прокручують на м'ясорубці. Сир перетирають разом з маслом (маргарином), додають оселедець, заправлений перцем і сіллю, за смаком. Скибочки хліба намазують цією масою в кілька шарів, перекладаючи їх зеленими листочками салату або притрушуючи дрібно січеною цибулею.

Качанний салат з гірчицею

(угорська кухня)

Дві головки качанного салату, два круто зварених яйця, 1 столова ложка гірчиці, сіль, перець, 100 г сметани, оцет або лимонний сік. Листочки салату нарізають тонкими смужками і змішують з гірчицею, сметаною, заправляють сіллю, перцем, оцтом і притрушують рубленими яйцями.

...І свого не цураймося

Бабка з сиру та рису

(українська кухня)

200 г домашнього сиру, 1 склянка рису, 1 столова ложка вершкового масла, 2 яйця, по одній столовій ложці ізюму і цукру, півсклянки сметани.
Сир протирають крізь сито, додають жовтки, розтерті з цукром, масло, промитий ізюм і сіль, перемішують. Зварений у 2,5 склянках води рис промивають холодною водою і змішують з масою. Затим кладуть збиті білки, знову перемішують і викладають у змащену жиром форму. Випікають у духовці протягом години. Подають із сметаною.

Салат із квасолі з огірками

Тушкують заздалегідь замочену квасолю у невеликій кількості води. Коли охолоне, додають нарізані тоненькими скибочками свіжі огірки, заправляють олією, солять і притрушують посіченим свіжим кропом.
На 500 г квасолі беруть півсклянки води для тушкування, 3 огірки, пучок кропу, дві столових ложки олії.

Суп-пюре із моркви

(дієтичний)

У киплячу воду всипають манну крупу і варять протягом 10 хв. Потім додають протерту крізь сито варену моркву і цукор, доводять до кипіння. Заправляють молочно-жовтковою сумішшю і вершковим маслом.
На одну порцію беруть: 150 г моркви, 150 мл молока, 10 г вершкового масла, 20 г манки, 300 мл води, 5 г цукру, яєчний жовток. А тепер приготуйте нехитрий десерт.

Простий кавовий коктейль

Змішайте один яєчний жовток, три столові ложки дуже міцної кави, столову ложку молока і ложку сметани. Цю суміш протягом 30 секунд збивайте у міксері й одразу ж подавайте до столу.

Сирний торт

Візьміть 250 грамів домашнього сиру і один пакет заварного крему. Крем приготуйте за рецептом, потім розімніть сир і замісіть разом з ще теплим кремом. Можна додати горіхи. Цей торт охоче їстимуть діти і дорослі, особливо ті, хто страждає на ожиріння і кому протипоказані зайві калорії.

Радимо

Щоб металеві брошки та кулони не залишали на одягу темних плям, вкрийте їх із зворотнього боку безбарвним лаком для нігтів.

Зрізаний бузок довше стоятиме у вазі, якщо на літр води додати один-два грами лимонної кислоти.

Специфічного запаху застарілого чи пліснявого хліба можна позбутися, якщо протирати внутрішні стінки хлібниці ганчіркою, змоченою в оцті: кислота руйнує плісняву й нейтралізує пеніциліни, які в ній містяться.

Яскраво-жовті штори на вікні погано освітленої кімнати створюють ілюзію залитого сонцем простору.

Літо — найсприятливіша пора для фруктових і овочевих масок, які не потребують спеціальної підготовки — всі інгредієнти завжди під рукою.

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Частина III

Доба Отаманщини

Розділ XV

Орієнтації Отаманщини

1. Безглузде завдання. — 2. Гергепа за кордоном. — 3. Даремне підскакування. — 4. Страшний сприятливий момент.

1. Безглузде завдання

З цього моменту галицька армія стала головною опорою й піддержкою цієї влади.

І цікаво, між іншим, таке явище. Коли було встановлено диктатуру адвоката Петрушевича, партійна наддніпрянська «соціалістична» преса дуже тим обурювалась і майже кожного дня містила гарячі, принципіальні «соціалістичні» статті з цього приводу. І раптом... уся вона дивним чином замовкла, неначе подавилась цим питанням. Що сталось? А те, що диктатор Петрушевич дав свої бригади. І, очевидно, поставив на увагу урядові, що так же не годиться: так мене ласте, такі ви демократи й соціалісти, а я такий реакціонер, і самі тут же їдете до цього реакціонера, плачете переді мною, кланяєтесь, благаєте, щоб урятував вас.

І «соціалістична» хуторянська преса смиренько підібрала губки й затихла. А «диктатор» і «Головний Отаман», одбивши й пропозиції й наступ большевиків, дружно (до певного моменту) поєднались.

Але галицька армія, хоч і мала боєздатного війська тисяч до 50—60, все ж таки не гарантувала перемоги української отаманської влади над військами російського й українського совітських урядів. Крім того, ця армія була погано одягнена, озброєна. А поза тим усім не мала великого бажання битись з большевиками, коли всі її бажання були битись з поляками.

Через те треба було шукати ще десь помочі.

І от тут виявляється в найбільшій красі й опуклості вся державна мудрість, далекозорість і дотепність хуторянки. Вона стала шукати помочі проти Антанти у... Антанти.

Коли б не було відомо, що це випливало тільки з хуторянської простодушності її, з наївності та з безпорадності становища, то можна було би подивитись на таку політику, як на нахабну хитрість, яка іменно хоче отим нахабством ошелешити й збити з панталику.

Бо де ж таки: Польща є та сама Антанта; Польща-Антанта б'є й наддністрянську й наддніпрянську хуторянку; Польща-Антанта є виразний ворог української державності.

Крім того, Антанта цілком ясно й недвозначно показала наддніпрянській хуторянці в Одесі, що, крім «загального наказу № 28» для полудневої Росії, хуторянці нема чого сподіватися від неї; що Гришини-Алмазови й Денікіни, які являються лютими ворогами українства, є та сама Антанта.

Отже, для всякого, навіть для дрібноміщанського та навіть для самого отаманського розуму повинно було би бути ясним, що це ж абсурд, безглуздя, божевілля сподіватись і домагатись, щоб Антанта сама проти себе пішла, щоб дала визнання державності, зброї, амуніції, товарів і всього іншого тим, кого її власні агенти, з її власної згоди б'ють і нищать.

А тим часом таке безглуздє, надлюдське завдання було покладено на нещасливу хуторянську «дипломатію», на всі оті місії, комісії, посольства і т. п.

Властиво, на неї було покладено два завдання: 1) добиватись визнання й допомоги і 2) представити якнайкраще українську державність за кордоном, в Європі.

І треба признати, що й перше, й друге завдання було виконано «блискуче».

Не звертаючи уваги на те, що Антанта з самого початку прийняла відому одеську програму, яку було виразно скріплено й підтверджено «Загальним наказом № 28», не витершись навіть од тих плювків і ляпасів, які дістала від д'Ансельмів і Гришиних-Алмазових, хуторянка вирядилась і веселенько, бадьоренько, з простодушністю й вірою в справедливість 14 пунктів Вільсона почимчикувала в Європу.

Ці знамениті 14 пунктів, властиво, були її єдиним аргументом і засобом. А особливо ті з них, які співали про право самоозначення націй, народів. Треба було, на думку хуторянки, тільки роз'яснити в Європі, що ми — окрема нація, народ, як нам моментально дадуть всі права, які «полагаються» всім націям і народам.

І от, для цього пишуться брошури, книги, меморандуми, ноти, статті; випускаються географічні мапи; читаються доклади, реферати; з цифрами, з непереможними аргументами доводиться, що ми окрема собі, цілком розвинена, хороша, розсудлива, смирна нація Отже...

Але, на диво хуторянки, Антанта, признаючи, що, справді, нація й окрема, й хороша, і симпатична, визнати її державність і право самоозначення все ж таки не хапалась.

Закінчення. Початок у № 5—12 за 1991 рік. № 1—5 ц. р.

Більш реальні українські дипломати розуміли, що цього для товарних джентльменів не досить, що, крім «справедливості», «правди», «права самоозначення» й тому подібних симпатичних слів, треба було представити їм ще щось, більш реальне.

І вони почали спокушати джентльменів українським хлібом, цукром, вугіллям, словом усім тим, за що з давніх-давен роздирається й шматується з усіх боків Україну. Ці аргументи, дійсно, більше подобались лицарям «правди й справедливості», деяким з них аж очі й зуби розгорілись від передсмаку цих переконуючих доказів.

Але... так то воно так, та де ж той хліб, цукор і вугіль, у чиїх вони руках?

От-тут хуторянські «дипломати» й почули, що їм бракує ще одного, найголовнішого аргументу — сили. Дійсно, все те є, та в чиїх же воно руках.

Право дістається силою й боротьбою, а не переконуванням і випрохуванням. Економічні й міжнародні інтереси різних держав робили їх противниками й ворогами нашої державності. Отже, треба було мати відповідну силу, щоб побороти всіх тих противників і примусити їх констатувати нашу перемогу, себто визнати наше право на самоозначення.

А як тої сили не було, як під отаманщиною було території на два-три повіти, то це й вирішувало всю справу. І ніяка дипломатія, коли б її провадили найгеніальніші люди, не могла би нічого вдіяти.

І даремно всі ці місії старались представити весь український народ, як контрреволюційний, даремно запевняли, що він ненавидить большевизм, себто своє власне повне соціальне й політичне визволення. Не помагало нічого й вихваляння дійсної контрреволюції в лиці отаманщини й її характерного виразника С. Петлюри, слуги західної імперіалістичної реакції проти східної революції. Даремно хуторянські дипломати намагались довести буржуазній Європі, що українська держава також може бути самою розбуржуазною державою. І зовсім наївно було для цього посилати капіталіста Марголіна як представника у к р а ї н с ь к о ї буржуазії або зміняти голову паризької місії Г. Сидоренка на графа Тишкевича, щоб доказати Європі, що й у нас є свої капіталісти й графи.

Антанта пречудесно знала, що Марголіни й Тишкевичі в українській нації — білі ворони, що ніякої буржуазії й аристократії, національно-свідомої, подібної хоч би до польської або руської, такої, яка б з національного патріотизму хотіла своєї державності,— у нас не було. Антанті добре було відомо, що більшість української нації, дійсно, була большевицька, бо ця більшість була робітнича (селянська голота й частина міського пролетаріату). Було їй також відомо й те, хто такий в дійсності був отой «національний герой», «український Гарібальді», хто саме з ним ішов і хто разом з ним обороняв імперіалістичну Європу від найстрашнішого її ворога большевизму. Знала Антанта й дійсну ціну цієї оборони, всю вагу її. Все вона знала, ця кривава, стара, лицемірна процентщиця.

І даремно витрачались колосальні гроші на ці місії, на інформацію розумної лихварки, на наївні спроби обманути її. Вона знала, що такої української державності, я к а б с о ц і а л ь н о - р і д н а ї й б у л а, в цьому стані української нації утворити не можна. Вона вірила щирості місій, вірила, що вони хотять іменно такої державності, вірила, що всі українські петлюри готові продати свій народ у вікове соціальне й економічне рабство європейському капіталові за таку державність, але що з того: нема таких класів, на яких можна таку державність збудувати, нема панів, а на самих льокаях їх не вигідеш. Антанта цілком справедливо міркувала, що піддержка, оборона н а ц і о н а л ь н о ї української державності в тій національно-соціальній структурі української нації, яка була в даний момент, була би піддержкою її соціального ворога. Антанта добре знала, що українські петлюри — не большевики й вірні слуги її, але більшість української нації — большевики; і ці большевики, підтримані національно й державно Антантою, укріпляться, повиганяють своїх петлюр і виженуть з ними й саму Антанту. Бо соціальна природа сеї нації була іменно така. (А що це так неодмінно було би, то на це Антанта мала докази: два рази вже українські селяни й робітники виганяли своїх «національних героїв»).

От ці міркування, а також оті інтереси Росії, Польщі й Франції, про які вище говорилося, були причиною повної неудачі хуторянсько-отаманської дипломатії в Парижі.

І зовсім не те, що були там ті або ті особи, що так, а не інакше балакали чи поводились,— як це пояснюють деякі наївні самі оті хуторянські дипломати.

А також не «большевизм» українського о т а м а н с ь к о г о У р я д у, як то поясняли не менш наївні праві українські діячі. Коли руські представники «єдіной, нєдєлімой» лякали Антанту українським большевизмом і називали навіть отаманщину большевизмом, і коли навіть дехто з Антанти удавав, що вірив у те, то це ще не значить, що й самі руські й Антанта не вміли розрізняти, де саме є український большевизм і яка різниця між отаманщиною й большевизмом. Вони говорили й удавали в с в о ї х цілях і інтересах.

А дрібнобуржуазні політики страшенно від того хвилювались, турбувались, оглядали себе з усіх боків, старанно зчищали з себе всяку порошинку, яка могла б здатися большевицькою, й де тільки можна було, гаряче запевняли й присягалися, що українська влада, їйбогу, не большевики, що С. Петлюра, голова Директорії, голова Верховної Влади, самий запеклий, давній, відомий контрреволюціонер, що він ще й тоді був найвірнішим другом Антанти, що вся українська влада до останнього «іздиханія» буде орієнтуватись тільки на Антанту й до повного загину битись з її ворогами, большевиками*.

Мало того: українські «дипломати» за кордоном, посли по різних державах, занепокоєні упертим негативним відношенням Антанти до української державності й по міщанській своїй простодушності вірячи, що головна причина лежить у «революційності», в «большевизмі» української отаманської влади, з'їжджаються на «державну нараду» (в серпні, в Карлсбаді) і вирішують, що єдиним рятунком для української державності є зчищення з себе всяких підозрілих і шкодливих «революційностей» і сформування пристойної влади, к о а л і ц і й н о ї.

* Я не привожу ні одної цитати з цих статей, заяв, нот, бо вся урядова інформаційна література українських місій і посольств в Європі повне таким змістом, й кожний може переконатись у цьому, взявши першу-ліпшу брошуру чи статтю на політичну українську тему.

Головним оборонцем, ініціатором і референтом цієї ідеї був... с о ц і а л-д е м о к р а т М. П о р ш, отой самий, що під час Ц. Ради так гаряче виступав проти коаліції, який стояв за владу «робітників, селян і солдатів», який складав такі революційні резолюції, в яких грозився імперіалістичній Європі соціальною революцією.

Міщансько-отаманська влада в Кам'янцю, діставши цю постанову наради послів, а також донесення своїх дипломатів з Парижа, теж захвилювалась і почала чиститись. «Трудовий принцип», яким бавились есери, як діти бавляться старою, пощербленою, нікому не страшною шаблькою, було в них вирвано й викинено. Замість того всім слухняним антантським діткам було витягнено з скрині української революції стареньке, панське убраннячко й пристойненько начеплено на них — парламентаризм, демократизм, загальне виборче право, самоврядування, все так, «як у людей», як у самої пані-Антанти.

Але... і це убраннячко не помогло. Як порш та всі інші поршівці не обчищалися, не прибиралися, Антанта не міняла свого відношення. Єдине, що вдалося в неї «добитися», це — «федерації», того самого, що ми вже й при Гетьмані мали, коли українська державність стала цілком буржуазною. От цю саму «федерацію» Антанта пропонувала з Колчаком, Денікіним, Маклаковим, Сазоновим і всіма іншими руськими «національними героями».

Наддністрянських же політиків вона одсилала до польської шляхти порозумітися в справі Галичини, для якої вироблявся «Статут». П'ятеро старих реакціонерів, представників злочинного імперіалістичного ладу, ладу насильств, грабіжництва, експлуатації й убийств мільйонів людей, так звана Вища Рада, ці перші кандидати на лаву підсудних народного суду, віддавали цілий народ на катування, на умисне, планомірне винищування його найбільш свідомих, активних елементів своїм вірним слугам. Статут Управління Східною Галичиною віддавав українську націю в повне володіння польської шляхти. Спочатку на 15 літ. Це з тим розрахунком, що, як оживе російський велетень, щоб йому можна було заткнути пельку цією нещасною Галичиною. Коли ж виявилося, що на оживлення не дуже багато надій, Франції удалося схилити Вищу Раду розтягти строк на 25 літ. І, нарешті, коли надії на воскресіння мерця зовсім упали, Галичину було віддано Польщі в цілковите необмежене часом розпорядження.

Розуміється, для Антанти важно було берегти всяку силу, яка боронила її від большевизму. Українська отаманщина й хуторянщина були вірними й безплатними слугами. Дійсно, вони своїми грудьми стримували натиск східної революції. Отже, не корисно було ослабляти цих слуг, однімати в них охоту далі стримувати той натиск.

І через те Антанта хитро, дійсно дипломатично водила за ніс хуторянських «дипломатів», не одштовхувала їх рішуче, допускала їх у свої передпокої, дозволяла їм балакати, доказувати, удавала, що хитається, вагається, посилала їх до Маклакових, Сазонових, словом, усякими способами підтримувала в них маленьку надію. Так у деяких країнах роблять з о с л а м и: щоб вони о х о ч е бігли й везли вагу, їм перед носом (але так, щоб вони не могли дістати!) вішають клапоть запашного, смачного сіна; осли тягнуться з усіх сил до цього сіна й, самі того не помічаючи, везуть хазяйську вагу.

Таким антантським ослом була весь час українська кам'янецько-демократична влада, а клаптем сіна служила політика Антанти.

Через те Антанта й у сварці отаманщини з денікінщиною займала немовби таку примиряючу позицію. І та й друга робили корисну для неї службу, обидві з соціального погляду були однакові, отже, треба було якось помирити і х з н а ц і о н а л ь н о-д е р ж а в н о г о боку, принаймні, якось обдурити українського осла, щоб, не вважаючи на те, що Денікін вирвав і той клапоть сіна з-під носу, осел і далі не втрачав охоти везти тяжку вагу контрреволюції. І осел таки віз, поки не впав без сил, без дихання.

От таких «блискучих» результатів «добилась» хуторянка в Європі від «лицарської» Антанти. Так вона справилась з одним своїм завданням.

2. Гергепа за кордоном

Друге завдання,— представити в Європі українську націю и українську державу,— було виконано не гірше.

Тут хуторянка вже показала себе в усій своїй красі. Селянську свитку, очіпок і тому подібні прикраси, які вона одягала там, на хуторі в себе, щоб подобатись парубкові, все це вона покинула дома. Адже вона тепер мала діло з справжніми «людьми», з високими панами, вона повинна була показати, що й вона, «як люди», що й вона справжня пані.

А що ж найбільше личить високим панам?

Насамперед, мати багато-багато грошей. Потім нічого не робити й спати до — обід, після — обід і коли тільки захочеться. А їсти все тільки солодке й найдорожче. І, розуміється, пудриться, бо пани тільки те й роблять, що пудряться.

І от, на європейському обрію з'явилась чудернацька, ніколи не видана постать: дебела, репана, мужицька пика вся обсипана найдорожчою пудрою; щоки розмальовано самою буржуазною фарбою; вся, незграбна, обмотана шовками, обвішана скляним намистом; і з величезною торбою грошей у руках.

Ця чудна гергепа почала з'являтись то в одному європейському місті, то в другому, викликаючи в європейців здивования, нерозуміння й навіть замішання, бо ніхто не міг зрозуміти, хто вона така, чого з'явилась і що мали значити її вчинки: куди б вона не повернулась, зараз же засувала руку в торбу, виймала жменю грошей і тикала їх усякому, кого бачила. Європейці охоче брали гроші, але чудної істоти все ж таки не розуміли. А гергепа присідала перед ними, по-панськи обмахувалась віялом, кокетливо збирала губки, виставляли свої золоті персні, шовки, скляне намисто й без утоми їла цукерки, горіхи, знову цукерки, запиваючи те шампанським і заїдаючи знову цукерками. Часом вона об'їдалась і напивалась так, що доходила до непристойностей і скандалів. Але вона зараз же виймала з торби жмені грошей і присипала ними в нагижених місцях.

Нарешті, європейці почали через досвідчених людей дізнаватись, що то була українська «дипломатична» місія, яка мала в найкращому світлі представити перед Європою українську націю, щоб Європа не думала, що українці — якась собі недоросла, мужицька,

демократична або, не дай Бог, ще большевицька нація.

І сором, і сміх, і ганьба з цих місій, посольств, комісій, з усього цього «представництва» отамансько-хуторянської державності! Мужикуваті, незграбні, часом малоосвічені люди, які часто далі своєї Сквири не їздили, які здебільшого ні одної мови (навіть української) добре не знали, які майже все життя носили вишивані сорочки з стьожками або «косоворотки», які про «дипломатію» знали з бульварних романів, ці люди, забувши всякий сором, повдягавшись у смокінги й не знаючи навіть, коли й як ті смокінги одягаються, полізли в буржуазні та дипломатичні салони, в міністерські передпокої представляти нашу робочу, вимучену, неграмотну націю.

Розуміється, вони навіть уважали своїм о б о в'я з к о м жити якомога пишніше, розкидати якомога щедріше гроші, бо це випливало з їхнього завдання: представити нашу державність «як у людей», себто буржуазну. І всі ці комісії, місії, посольства, одержуючи нечувані в Європі, колосальні платні, жили тільки в перших отелях, їздили тільки в автомобілях, їли тільки в найдорожчих ресторанах. Недоучки-студенти, які в скривлених черевиках до революції бігали по лекціях і годувались чаєм з ковбасою, тепер інакше не могли жити як тільки так, як можуть жити великі капіталісти, насмоктані паразити-мільйонери.

І що ж вони робили? За що український народ мусив платити такі величезні гроші цим людям? За які їхні заслуги, в минулому чи сучасному, за яку таку надзвичайно цінну для цього народу роботу, що вимагала такої надзвичайної оцінки?

В о н и н і ч о г о н е р о б и л и. Вони тинялись по ресторанах, отелях, шинках, притонах і так проводили своє життя. Та й що вони могли робити? Єдине, що могли робити й що совісніші з них робили, це час від часу поміщати в газетах статті про Україну, вихваляти Петлюру й подекуди, зустрічаючись з європейськими дипломатами чи політичними діячами, говорити з ними про українську державу й доводити, що її треба визнати.

І що ще цікаво, що значна частина цих членів місій і комісій складалась із «соціалістів», а головним чином із соціал-демократів. Деякі з цих соціал-демократів, навіть з тих, що були представниками соціал-демократичної української партії на II соціалістичному Інтернаціоналі, так старанно працювали, що могли скласти собі трошки грошенят, на які купували акції в нафтяних галицьких капіталістичних підприємствах. Другі «соціалісти» провадили в державних інституціях на державні гроші операції з валютою й на цих операціях теж непогано заробляли. Деякі члени соціал-демократичної партії навіть отаманським урядом за свої вчинки були віддані під розслідування спеціальних ревізійних комісій.

А отаманські закупочні комісії? Це щось анекдотичне. Являлись отаманці з мільйонами, щось ніби купували для «держави» і ні мільйонів, ні купленого, ні самих отаманів і отаманців уже не бачили.

Крадіж грошей, розпуста, деморалізація, якась вакханалія моральної гидоти, ледарства, ліні, тупого мізерного життя, все це що далі, то все більше ставало нормальним станом «представництва» отамансько-українського уряду за кордоном.

Але це було неминучим явищем, необхідним і навіть «природним» для того всього режиму, яким одзначалася отаманщина. Як там, на Вкраїні, панувала повна безвідповідальність випадкових людей, повна безконтрольність їх, так і сюди цю основну рису цього режиму було в усій повноті перенесено. Ніхто ні перед ким ніякої відповідальності не ніс, ніхто ніякого контролю над собою не знав і не признавав. І що дивного, що це людей деморалізувало, що спокушало їх? Маючи в руках величезні гроші й знаючи, що ніякого контролю над ним немає й ніякої відповідальності ні перед ким він не нестиме, а з другого боку бачачи, як той або той нікчемний отаманець брав собі мільйони,— та як міг який-небудь фінансовий, закупочний чи який інший агент бути таким надзвичайно моральним, щоб устояти проти всіх спокус і не «забезпечити себе» якоюсь там нещасною парою мільйонів франків чи доларів — (серйозніша, поважніша валюта)?

І що дивного, що, коли почало не ставати грошей для самої отаманщини й коли вона кинулась перевіряти, скільки ж у неї є грошей, то міністри її не могли навіть сказати, що й де мала кам'янецька українська влада.

Що дивного, що, коли ця сама урядова влада виявляла бажання зробити над якимнебудь своїм дуже вже зажерливим і нахабним агентом ревізію або мати від нього відчит у його діяльності, то цей агент просто не слухався її? Так, наприклад, отой самий берлінський посол Укр. Нар. Республіки, соціал-демократ М. Порш, не зважаючи на неодноразові накази свого Уряду явитись у Кам'янець, одверто не слухався його й спокійно сидів собі в Берліні; так що навіть такий уже нерозбірливий і вибачливий на всякі паскудства хуторянсько-отаманський уряд мусив скинути цього «діяча» з посади (за його корисну, очевидно, «державну» й «соціалістичну» діяльність).

І не можу тут же не згадати про такий факт. Ще за доби Директорії з Києва було вислано за кордон українську художню Капелу під орудою Кошиця для демонстрації перед Європою української пісні й музики. Дійсно, Капела з честю, з великою любов'ю й надзвичайним хистом виконала це трудне й чисте завдання. І тепер можна без перебільшення сказати, що її робота була безмірно цінніша й корисніша для української національної справи в Європі, ніж десяток отих місій і посольств. Вона скрізь, де виступала, давала європейському громадянству наочну лекцію високої художньої культури українського народу, вона агітувала й переконувала в сто разів краще, ніж усі ті плаксиві, сервілістичні хуторянські ноти, брошури й статті, поміщені за великі гроші в продажних буржуазних газетах Європи.

І от яке ж відношення отамансько-міщанської влади до цього корисного, сильного пропагандиста наших національно-культурних цінностей? Її кілька місяців ця влада тримала в Відні без грошей, позбавляючи можливості їхати далі. Міністр закордонних-справ, соціал-демократ, «соціаліст» В. Темницький, роздаючи гроші сотнями тисяч і мільйонами різним брудним людям і навіть ворогам українства, реакціонерам і руським

чорносотенцям*, не зважаючи на прохання й благання Капели, не хотів видати їй тих грошей, які вже було асигновано й Директорією, й вона змогла виїхати далі тільки дякуючи допомозі українських кооперативних товариств.

І що дивного у тому, що вся система, весь характер влади, з усією його безладністю, брудом, деморалізацією й реакційністю одбивався й на агентах її за кордоном? Що дивного, що як там на тих півтора повітах населення ставилось з огидою до сеї влади, що вона там дискретувала саму ідею у к р а ї н с ь к о ї нації й держави, так і тут ці недостойні, маленькі людці ганьбили українську націю, виставляли її на публічний глум, сміховище й зневагу?

Я знаю, вороги українства зараз же вхопляться за мої слова й почнуть вигукувати: ага, бачите, самі признаєте, які ви!

На це я скажу цим «високоморальним» добродіям: ні, ці люди, не всі «ми»; отаманщина — ще не є українська державність; міщансько-отаманська демократія ще не є в с я українська демократія; та навіть з цієї хуторянської демократії не в с і ті, що представляли її за кордоном, піддались розпусті й деморалізації; були й серед закордонних місій і поза місіями люди чесні, трудящі.

Та більше того: більшість «місіонерів», що вели лайдацьке, недостойне свого трудового народу життя, були просто нещасні, слабодухі люди, яких здеморалізувала система отаманщини, яких вона заразила своїм духом надутої честолюбності, дармоїдства, безвідповідальності, неповаги до праці, до соціалістичних змагань усіх працюючих, яка навчила їх буржуазним парадуванням, киданню грошей по притонах і шинках, яка втоптала в свій отаманський бруд і їхні слабі хуторянські душі (яким, крім того, за кордоном після хутора запамарочилась голова від буржуазної, поверхової, галасливої «цивілізації»). Більшість цих «дипломатів», коли пройде чад отаманщини, коли не стане змоги шпурляти грішми, я певен, вернуться до роботи й з соромом згадуватимуть оцю свою сумну «діяльність».

І тільки меншість з цих «діячів», оті більші, буйніші акули, які мали змогу вчиняти по притонах афінські оргії, які стояли на чолі деяких посольств та всяких валютових «державних» операцій, та оті отамани, які без ліку й числа їхали за кордон з торбами мільйонів, ті, розуміється, ще довго з приємністю будуть згадувати отаманщину й дякувати їй.

Але таких акул і політичних діячів, таких самих «соціалістів» і «соціал-демократів» є досить у кожній нації, а насамперед у тих націй, які мають свою буржуазію, бо такі люди якраз є найкращими виразниками паразитарних, лодарських, буржуазних класів і їхньої подлої моралі.

І це само тут же можна сказати отим галицьким нафтяним патріотам, які в оправдання своєї орієнтації на Денікіна й передачі своєї армії йому кажуть, що українська демократія «не дозріла, не доросла до своєї державності», отже, мовляв, не було чого й держатися за неї. Так, до б у р ж у а з н о ї, до паразитарної, до гнобительської державності, отої, яку випрохували собі кам'янецька демократія, отаманщина та нафтяні патріоти, до такої, дійсно, українська нація «не доросла» й така державність, дійсно, робить наших мужицьких дітей нікчемниками, калічить їх, розкладає й нищить.

Одначе є, й може бути, й буде та українська державність, яка лежить в природі нашої нації, шлях до якої вказує наука, історія й практика соціалізму, себто робітничо-селянська державність, державність п р а ц ю ю ч и х к л а с і в. І для цієї державності українська демократія й доросла, й має сил, і ті сили вже працюють на території всієї України. Та демократія парадів не робить, не б'є в попівські дзвони, не вчиняє афінських вечорів по європейських притонах, не лазить у ногах світових грабіжників і насильників, не продає свого народу за право мати своїх послів при грабіжниках; ні, та демократія просто й чесно працює й бореться без усякого «геройства». Та навіть серед тої кам'янецької демократії, яка з свого хуторянського розуму мусила піти за отаманщиною, навіть серед неї були цілком придатні, цілком дозрілі елементи для творення дійсно української народної державності.

Але, розуміється, в такій державності нафтяним, кулуарним, отаманським патріотам, а також «соціалістам» з закордонних притонів місця не буде. Тут вони вже «перезріли» й їх буде викинено просто в помийницю.

3. Даремне підскакування

Нарешті, третя орієнтація отаманщини була — на повстанців. Забувши зовсім, як ці самі повстанці виганяли її з Києва, сподіваючись виграти на невдоволенню селянства економічною й національною політикою пятаковщини, отаманщина зібралась скористатись боротьбою повстанців з руськими комуністами й таким чином вернути собі владу на всій Україні.

Розрахунок цілком наївний і безпідставний: абсолютно не було ніяких даних гадати, що іменно вона, отаманщина, матиме владу, й що її знов не виженуть ті самі повстанці, поєднавшись знову з російськими й українськими комуністами. Єдине, що давало надії отаманщині, це було те, що деякі повстанські загони прилучались до петлюрівців. Але ми вже знаємо, як такі самі селянські загони, прилучившись до Петлюри, потім прекрасно гатили в нього своїми гарматами.

Так само безпідставною є та думка, що селяни боролись проти соціальної, комуністичної політики совітського уряду, що наш, мовляв, селянин індивідуаліст і комуни не може прийняти.

Річ зовсім не в комуні й не в індивідуалізмі. Повстання виникали зовсім не на цьому грунті, а на грунті безладної, імперіалістичної економічної політики російських комуністів. Селянство піднімалось зовсім не через те, що серед нього велась пропаганда системи комунального господарства, а через те, що в нього без компенсації, без ладу, насильственно відбиралися продукти його хазяйства й праці.

Це було головною, грунтовною причиною

* Так, наприклад, цим «соціалістом» було видано кілька сот тисяч крон відомому реакціонерові, бувшому гетьманському міністрові Бутенкові. Цей Бутенко на ці гроші поїхав у Берлін і провадив там контрреволюційну й контрукраїнську роботу.

невдоволення й обурення «комунією». А цим невдоволенням користувались національно невдоволені елементи й являлись головними організаторами й керовниками повстанських загонів.

Трудно, розуміється, в даний момент прослідити соціальну природу складових елементів цього руху, але деякі дані, а крім того, логіка говорять, що головним елементом повинні були бути більш заможні селяни, ті, в яких найбільше одбиралось большевиками й які соціально й економічно найбільше терпіли від усього большевицького ладу, себто куркулі, кулаки, багатенькі козаки, дрібні полупанки. З цих елементів,— як кажуть принаймні хлібороби-демократи, партія цих самих козаків і полупанків,— головним чином складалось також військо отаманщини.

Але, розуміється, була в повстанню й голота сільська, було навіть і міське робітництво, невдоволене обдиранням промисловості України на користь Росії.

І в залежності від тих чи інших складових елементів повстанських груп, а також від причин, що викликали їх до життя, та ще від керовників їх, стояла й їхня соціально-політична чи національна фізіономія. І через те одна група визнавала Директорію, Петлюру; друга виставляла лозунг української радянської влади й уважала Петлюру українським Денікіним; третя ні Петлюри, ні радянської влади, ні якої-будь іншої влади не визнавала й просто билася з усіма, хто робив замахи на її околицю, на її хліб, худобу; четверта ж займалася тим, що сама грабувала населення, робила погроми й т. п.

Через те, не маючи ніяких документальних даних про ту чи іншу групу, неможливо з певностю сказати нічого навіть про таку відому постать у повстанському рухові, як Махно. З оповідань одних, він і д е й н и й анархіст, свідомий українець, з романтичним устроєм свого війська, на зразок запорозького; з оповідань других — це просто — бандит, безпринципний, антиукраїнець.

Те ж саме, приблизно, говорять і про інших ватажків: Зеленого, Ангела, Соколовського й т. д.

Але що з певностю можна сказати, так це те, що всі вони діяли цілком самостійно, кожен на власну руку, що вони не були поєднані одною спільною всім програмою, планом, тактикою. Це свідчить про те, що були серед них і ідейні люди, й просто невдоволені або бандити.

І так само з певностю можна сказати, що, як самостійна сила, повстанці, розкидані, не пов'язані одною волею й керовництвом, погано озброєні, не можуть мати рішаючого значення для організованої, урядової сили. Вони, дійсно, можуть роз'їсти ту владу, як шашіль їсть дерево, але повалити її не можуть, її валить друга сила, що ворогує з нею.

Через це орієнтація отаманщини на повстанців мала би рацію при двох умовах: 1) коли б сама отаманщина мала оту організовану силу, і 2) коли б вона змогла пов'язати в одно всі повстанські групи.

А коли сама отаманщина була ніби якийсь більший повстанський загін, без зброї, без одежі, без дисципліни й з провокаторськими, розкладаючими елементами руської, денікінської офіцерні всередині самої себе, то думати про опанування других, майже таких самих загонів було безнадійною мрією.

І даремно хуторянка в своїх газетах підскакувала й підбадьорювала себе повстанцями; даремно самовтішала себе, що «весь український народ» жде її й отаманщину.

І ця орієнтація зрадила її, як і всі інші.

4. Страшний сприятливий момент

Був один момент у кам'янецької влади, коли вона могла, справді, зробити користь для справи української державності, якби тільки вона в силі була відмовитись од своїх особистих інтересів і піднестися до ідеї взагалі у к р а ї н с ь к о ї, а не отамансько-міщанської державності.

Цей момент був літом, особливо в серпні.

Повстанський рух знесилював київську совітську владу, утрудняв її економічне становище й дуже шкодив їй у боротьбі з її організованими ворогами.

І російський совітський Уряд, і київський почали розуміти, що імперіалістична політика націоналістичної течії щодо України давала виразні, наочні, шкодливі наслідки. Україно-фільська течія стала все більш і більш перемагати як в Москві, так і в Києві. Наслідком того змінилось насамперед відношення руських комуністів до національної української культури. Справжні соціалісти з науки самого життя почали приходити до того переконання, що для успішного переведення в життя ідей соціалізму необхідно, треба користуватись найлегшими, найпродуктивнішими засобами, себто рідними кожній нації формами її культури.

Через те, як засвідчують самі українці (цілком не большевицького напряму), відношення київського радянського Уряду до культурних національних українських установ значно змінилось. З'явилась певна а к т и в н і с т ь їх у цьому напрямі, а не тільки суха, принципіальна «рівноправність», яка, властиво, була умиванням рук у русифікації. З'явилась навіть і н і ц і а т и в а самої влади в напрямі допомоги розвиткові всім культурно-національним заходам, особливо ж у шкільній справі. І оповідання самих українців, які працювали в установах київської влади, повні захоплення й навіть захвату від методів і енергії комуністів. Деякі казали, що за цей короткий час (від зміни політики до виходу з Києва, три-чотири місяці), ними було зроблено стільки для української культури, скільки за кілька літ не зробила б Директорія, що умови роботи в національно-культурній справі були без усякого порівняння кращі й продуктивніші, ніж при чисто українській владі. І настільки це захоплення було щире, що ті люди, які працювали при київській владі, утікши з Києва при заняттю його Денікіним до Кам'янця, не могли вже жити в отаманському режимі й з усіх сил рвались знов до большевиків (самі ніколи не бувши большевиками, а навпаки).

Та про це відношення київської радянської влади до української культури не могла навіть отаманщина нічого злого сказати, підтвердження чого можна знайти в ноті кам'янецького уряду до Антанти, де він, говорячи про відношення Денікіна до українства й наводячи приклади його варварсь-

ких учинків над українським словом, книжкою й школою, каже, що він «творить те, чого навіть наші вороги, московські комуністи, не дозволяли собі робити».

Отже, ясно було, що в російських комуністів, а значить, і в київському уряді наставала зміна в відношенню до українського питання.

З другого боку не було ніякого сумніву в цілях і намірах денікінської контрреволюції в цьому самому питанню. Підпоможений, озброєний, одягнений Антантою, Денікін, користуючись повстанським рухом, усе більш і більш натискував на червону армію, вибиваючи її з України. Він не ховав своєї мети: знищити робітничо-селянську владу й вернути панування класів експлуататорських. Що ж до України й інших держав, що повстали на окраїнах, усіх їх вернути в лоно «єдіної, нєдєлімої», причому Україні навіть автономії не обіцялось.

Отже, знов-таки ясно було, хто такий був Денікін і чого від нього було сподіватися. Кам'янецькій дрібнобуржуазній демократії й усій її владі, здається, легко було зміркувати, що їй самій, своїми силами не справитись ні з червоною армією, ні з денікінською, що наставав момент, коли, нарешті, треба було остаточно вирішити щось одне й у напрямі того рішення йти до кінця.

Здоровий, незаінтересований, навіть не соціалістичний, а просто об'єктивний розум повинен був підказати таке рішення: вісім місяців орієнтації на Антанту, вісім місяців упадання перед нею, благання, цілування їй рук, вісім місяців сервілістичної служби її інтересам показали, що від неї ніякої помочі не може бути; що Денікін, Румунія, Польща то є та сама Антанта, то є її агенти; що ради проблематичної й небажаної для самої Антанти української державності вона не вступить у конфлікт ні з одним із цих своїх агентів, а тим паче з Денікіним; що що б цей Денікін не виробляв з українством і які б люті наміри не мав щодо української державності й національності, Антанта за це не позбавить його своєї ласки й допомоги; словом, що з цього боку не може бути н і я к и х порозумінь, угод, бо для нього українство ще більший ворог, ніж большевизм.

Значить, ясно, що треба було шукати порозуміння з другим ворогом, з тим самим большевизмом. Треба було, як колись і нафтяним патріотам, прийти до комуністів з такою пропозицією: для вас, мовляв, на першому місці стоїть соціальна справа, для нас — національно-державна; і вашій і нашій справі в однаковій мірі загрожує спільний ворог; ми не поділяємо ваших соціальних змагань, але ми бачимо, що наша справа неминуче загине так чи сяк; отже, ми, дбаючи про забезпечення національних інтересів нашого народу, бачачи, що самі ми не зможемо нічого зробити, пропонуємо вам забезпечити національний характер української державності з тим соціально-політичним змістом її, який ви хочете: за це ми вам оддамо ті сили, які маємо в своєму розпорядженню, самі одійдемо від влади й будемо допомагати вам бити нашого спільного ворога.

Така одверта, чесна, рішуча пропозиція напевне мала би самий позитивний наслідок, особливо взявши на увагу скрутне тодішнє становище радянської київської влади, повстанський рух, її власні тенденції в українському питанню. Можна гадати, що в цих умовах і Москва і Київ згодились би на сформування національно-українського радянського Уряду й на визнання незалежності Укр. Радянської Республіки.

І від цього як справа революції, так і справа національного відродження українського народу, безперечно, тільки виграла би, не кажучи вже про те, що не пролилося б надаремне стільки крові й не було би завдано змученому краєві стільки зайвого, моторошного страждання, яким зазначилися перемоги Денікіна.

В цьому дусі українській соціал-демократичній кам'янецькій урядовій групі було зроблено від закордонної групи цієї партії відповідну пропозицію.

Але кам'янецька демократія й отаманщина не тільки цю пропозицію одкинули, а ще прийняли постанову карлсбадських «дипломатів»-поршівців про зчищення з себе всяких «трудових принципів», про сформування коаліційного Правительства й переходу до чистого парламентаризму.

Мало того. Був такий факт.

В кінці липня, коли київська влада від повстанського руху й наступу Денікіна почала хитатися, до Кам'янця прибула делегація від ідейних повстанських груп у кількості кількох десятків чоловік од різних частин з пропозицією спільної акції за здобуття української державності. Делегацію в Кам'янці було зустрінуто з помпою й трохи не парадом.

Але тут же виявилось, що кам'янецька демократія та отаманщина розходилась у розумінню української державності з повстанською делегацією. Делегація розуміла ту державність як робітничо-селянську, в формі радянської влади. Делегація вважала, що настав момент, коли, об'єднавши українські сили й прийнявши форму радянської влади, найбільш відповідну й сприяючу соціальному й національному визволенню укр. народу, можна (чи шляхом збройної боротьби, чи шляхом переговорів з Москвою й Києвом) досягти забезпечення національного характеру радянської української державності. З цим проектом вони й приїхали до Кам'янця, в надії, що тут також розуміли цей сприятливий момент, що тут на перше місце ставили справу національного характеру взагалі укр. державності, а не неодмінно отаманської, кам'янецької.

Але помилились. Отаманщина аж затрусилась, коли довідалась, що повстанці домагаються: скасування Директорії, Головного Отамана, сучасного Уряду, переходу на систему радянської влади й сформування Воєнно-Революційного Комітету. Делегатів з наказу С. Петлюри вночі було оточено з усіх боків, обеззброєно й арештовано разом з проводирем їх Юрієм Мазуренком (укр. незалежником), тим самим, що виступив з таким гострим ультиматумом до Уряду Раковського.

А разом з делегацією було арештовано й інших укр. соціалістів (незалежників), що були в Кам'янці (М. Ткаченка, А. Пісоцького і др.). Делегацію на домагання есерів було хутко випущено з арешту, але провідників і соціалістів (Ю. Мазуренка, М. Ткаченка, А. Пісоцького і др.) залишено під арештом, під постійною загрозою офіціального розстрілу або таємного убийства вночі. І треба знову зазначити, що тільки на домагання есерів, на їхні загрози виступити з уряду, після кількох тижнів чекання смерті, арештованих С. Петлюрою українських соціалістів було випущено під «таємний догляд» петлюрівської охранки. Українські же есдеки, оті «со-

ціалісти», недавніми товаришами яких по партії були незалежники, не вступились за соціалістів, яких петлюри й шапули могли щоночі убити.

Так Отаманщина й Кам'янецька урядово-партійна демократія цупко тримались за свою давню, реакційну «свою лінію» та за свої посади. Щоб ото вони добровільно, з державних міркувань одійшли від влади, одійшли від парадів, наказів, автомобілів, почувань свого «геройства»,— розуміється, повстанці були просто наївні люди, коли могли припустити з боку отаманщини чи кам'янецької правлячої купки «демократів» такий самовбивчий учинок.

Як можна: адже селяни, мовляв, готові були «з іконами зустрічати батька Петлюру», «вся Україна» гнала большевиків, ненавиділа їхній режим, не могла діждатись приходу справжньої, демократичної, кам'янецької влади,— а ця влада раптом узяла б та й завела той самий ненависний большевизм.

Розділ XVI

Відносини Кам'янецької влади з Денікіним

1. Отаманщина береже кров денікінців. — 2. Прапор соціальної дружби з катом українського народу. — 3. Міщансько-отаманське шукання правди на світі.

1. Отаманщина береже кров денікінців

І як під сей момент ота кам'янецька купка засмиканих людей почала навіть вибрикувать, вихвалятись своїм «демократизмом», парламентаризмом, своїм навіть... «марксизмом». «Історія йде не по Леніну, а по Марксу!» — писала «Робітнича Газета» й гордо била себе в груди, ота сама газета, яка прийняла парламентаризм через те, що карлсбадські поршівці сповістили її, що Антанті не подобається «лівий напрям» українського Правительства й що треба прийняти «чистий коаліційний демократизм».

Замурзані по самі вуха своїм кам'янецьким брудом; бачачи коло себе тільки бідних заляканих погромами євреїв, які готові були на всяку програму згодитись, аби їх не громили; чуючи тільки той «народ», що приходив до Кам'янця; загубивши в тій ковбані гризні й деморалізації всяке чуття простої демократичної порядності, не кажучи вже про ширший соціалістичний аналіз і прогноз,— ці бідні люди м у с и л и самі себе хвалити за те, що слухались вказівок Антанти, мусили підводити цю слухняність під теорію й навіть при цьому хреститися Марксом. Загрузнувши в своїй обивательській «кам'янецькій демократичності», вони не могли оцінити тої величезної ваги комуністичного руху, того великого світового значення його в соціальному житті всієї земної планети, яке признавалось уже навіть запеклими реакціонерами в Європі, й навіть не тільки проти хибної національної політики його боролись, а й проти всього с о ц і а л ь н о - п о л і т и ч н о г о його змісту.

Захоплені й підстьобнуті тим, що Денікін мав перемогу за перемогою над червоними військами, що захоплював усе більшу й більшу частину української території, ці кам'янецькі демократи й отамани з свого боку почали робити гарячковий наступ на радянський фронт, одсуваючи його все далі й далі до Києва. Їхня думка була випередити Денікіна й захопити Київ. Наївність цих людей доходила до того, що вони гадали, що Денікін, поставлений перед фактом зайняття українськими військами столиці України, покірно прийме цей факт і помириться з ним,— адже, мовляв, «спільники» зайняли.

Ці «демократичні» контрреволюціонери не тільки не зробили ніякої спроби ввійти в порозуміння з комуністами, не тільки не скористувались моментом для зміцнення українського напряму в совітській київській владі, а ще з зловтіхою, з самозадоволенням почали підстрибувати від своїх успіхів на фронті.

І що ще більш тяжко й ганебно лягає на ту нещасну кам'янецьку купку людей, це те, що вони в цей час робили всі заходи, щоб п о р о з у м і т и с я з... Д е н і к і н и м!

От документальні смішні й ганебні слова самого кам'янецького Правительства:

«Народне Правительство Української Республіки знало про боротьбу війська Денікіна з комуністами на території України (!) й уважаючи, що обов'язком усякого Правительства є берегти народну кров, хотіло мирним шляхом розв'язати справу з військом генерала Денікіна.

«З відома Правительства, ще до в з я т т я К и є в а, нашим вищим командуванням була вислана військова делегація до команди добровольческої армії в справі установлення взаємовідносин між військами, які борються проти комуністів-большевиків на території України». («Від Правительства У.Н.Р.». 5 вересня 1919.)

«Обов'язком усякого Правительства є берегти народну кров». Чию кров? Денікінців? Бо кров своїх нещасних «козаків» усе одно ж лили в боротьбі з соціалістами-большевиками.

І, дійсно, ці злочинці проти свого народу й державності весь час не зачіпали денікінців,— С. Петлюрою було видано наказ вогню на денікінські війська не направляти. Українські відділи, зустрічаючись з денікінцями, не вступали з ними у ворожі відносини й навіть уступалися їм з дороги.

2. Прапор соціальної дружби з катом українського народу

Зате ж Денікін і показав цим людям «дружбу». Він їм дозволив лити кров «козаків» у боях з комуністами, він охоче дозволяв їм простилати йому своїм трупом шлях до Києва. А коли той бідний Київ було взято українськими військами (30 серпня), коли отамани вже почали п а р а д у в а т и, в цей час денікінці тихенько, без параду прийшли з другого боку в Київ і, не довго думаючи,

почали вогнем вибивати з нього своїх «спільників». Від Головного Отамана взагалі був наказ не вступати в бій з денікінськими військами, отже, неголовні отамани не знали, що їм робити й мусили уступити Київ Денікіну.

Так виправдують себе ті отамани, що командували частинами, які зайняли Київ*.

Річ тут не в наказах, а в тому, що отаманщина всіма засобами хотіла підлабузнитись до Денікіна й у спілці з ним боротись проти совітського Уряду. Офіціально кам'янецьке Правительство пояснює, що воно сподівалось, що Денікін очистить усю зайняту ним територію України, віддасть її українцям і тоді вони разом будуть бить большевиків. І через те, мовляв, берегло кров денікінців.

Цілком признаючи простодушність кам'янецької влади, все ж таки трудно припустити, щоб її наївність доходила до такої міри, щоб ці люди, дійсно, сподівались, що Денікін віддасть їм, своїм найбільшим національно-державним ворогам, ту територію, яку він з такими для себе жертвами одбив, яку вважав територією «єдіной-нєдєлімой».

Навіть хуторянка, та навіть отаманщина, не могли цього сподіватися. В дійсності (як неофіціально оповідають кам'янецькі діячі) був намір порозумітися з Денікіним так, щоб установити демаркаційну лінію між територіями, зайнятими Денікіним і кам'янецьким Правительством, себто Денікіну віддавалось майже всю Україну, а собі випрохувалося те, що було зайнято отаманщиною. Для цього ж так і спішилося взяти Київ, щоб демаркаційна лінія пройшла поза Києвом.

Кам'янецько-«демократична» влада готова була ради врятування свого існування віддати три-чверті України найлютішому національному й соціально-політичному ворогові українського народу й не хотіла навіть спробувати порозумітися з комуністами, щоб уся Україна лишилась у руках української соціалістичної радянської влади. Для отаманщини й тих нещасних кам'янецьких «демократів» реакціонер, соціальний і національний кат українського народу був ближчий, ніж соціалістична у к р а ї н с ь к а влада.

І як сміють після цього ці нещасні себелюбці говорити, що вони бились за українську державність, що вони «тримали прапор українства до останнього кінця, як герої»? Прапор української контрреволюції, прапор соціальної дружби з Денікіним, прапор хамства вони тримали, собі на сором і ганьбу, а українському народові, його відродженню та визволенню на велику шкоду!

І чого ж досягли? Денікін вигнав їх з Києва, зідрав український прапор і розтоптав його ногами, а своїх оних соціальних друзів одігнав знов до Кам'янця.

І як опукло виявилась тут характерна риса петлюрівщини; вискочити наперед, учинити парад і швиденько проголосити собі першу славу. «Ми п е р ш і ввійшли в Київ! Ми п е р ш і!» От що для петлюрівщини раз у раз було найголовніше. А чом же ви не лишилися там, коли ввійшли перші? Чом же ви не прогнали Денікіна, а він вас? Сил не було? Так ви хотіли все збудувати й мати тільки на тому, що вам першим удалось вискочити наперед?

Ні, на цей раз петлюрівщину зрадив її метод.

Денікіна ані трішки не зворушило й не переконало «першенство» петлюрівщини. Генерал Бредов, що зайняв Київ, звелів направити кулемети на цих «перших» «героїв» і викинути їх з Києва.

3. Міщансько-отаманське шукання правди на світі

Отаманщина захвилювалась, занепокоїлась, обурилась: як же так, вона п е р ш а ввійшла в Київ, а її виганяють. Де ж справедливість, гуманність, де правда на світі?

І, очевидно, щоб знайти ту правду, було послано від отаманщини послів до генерала Бредова. Бредов сам не прийняв їх, а вислав до них своїх ад'ютантів, які й заявили петлюрівським посланцям, що генерал Бредов ні з якими петлюрівцями в переговори вступати не хоче, що коли вони (петлюрівці) хотять битися з большевиками, то хай вступають під команду ген. Бредова й більше нічого. Ніяких Україн ген. Денікін не знає, єсть «єдіная-нєдєлімая Росія», яку треба визволить од «насильників-комуністів». Коли ж петлюрівці не хотять вступити під команду ген. Бредова або розпуститися, то «его превосходительство» буде вважати їх за бандитів і большевиків і відповідним способом покарає їх.

От таку відповідь одержала отаманщина від своїх достойних союзників.

Що ж на це «соціалістичний» Уряд і «національні герої» зробили? Побачивши цілковиту безнадійність цим підлим шляхом урятувати національно-державну справу, вони, нарешті, рішили пожертвувати своїми особистими інтересами й вступили в переговори з радянською соціалістичною київською владою?

Ні, кам'янецькі «соціалісти» побігли жалітися Антанті, тій самій Антанті, яка давала Денікінові всі засоби бити їх. Вони вислали ноту «до держав Антанти й держав усього світу» (7 жовтня) з жалями й скаргами на поводження генерала Денікіна. І як у цій ноті ці люди пренаївно самі себе плямують і виставляють на ганьбу й суд народу. Вони пишуть, наприклад, так:

«Генерал Денікін, а тим більше його прибічники й помічники, не ховають своїх симпатій до так бажаного для них монархічного ладу»... «Генерал Денікін, беручи за зразок реакційні закони старого часу, немилосердно нищить українську культуру, позбавляє нас права й змоги вчитись в українській школі, забороняє вживати української мови в церкві, закриває наші культурні інституції, нищить українські книжки... Ворожість та ненависть до всього українського дійшла до того, що адміністрація добровольчої армії нищить і

---

* В отаманських наддніпрянських колах усю причину уступлення Києва люблять часом пояснять «зрадою» галичан. Отаман Кравс не виконав наказ Головного Командування зірвати міст через Дніпро й тим дав змогу денікінцям пройти в Київ. Кравс, мовляв, уже тоді був у зносинах з денікінцями й зраджував українців. Кравс же пояснює невиконання наказу тим, що прочитав цей наказ уже тоді, коли денікінці були в Києві.

Була там зрада чи ні, але справа не в мості. Коли б його й було зірвано, то денікінці все одно були би в Києві й вибили б з нього петлюрівців (тільки на кілька днів пізніше).

ліквідує навіть українське Товариство Червоного Хреста».

Розписавши всю реакційність, усю україножерську політику Денікіна, цілком справедливо зазначивши його, як немилосердного, найзлочиннішого ворога українського народу, наші «соціалісти» прекомічно говорять далі таке:

«Не зважаючи на провокаційні вчинки денікінської армії, українське Головне Командування зробило останню спробу виявнити, з ким ми маємо діло, чи з нашим спільником у війні з большевиками, чи з ворогом, пройнятим тими ж намірами, що й московські комуністи».

Це просто знаменито: не зважаючи, мовляв, на все те, що ми добре знали, на всі ті вчинки, які вище перечислили, ми ще хотіли «виявнити», з ким маємо діло. І для того вислали своїх послів до Денікіна «ще до взяття Києва», як вони самі признаються.

Це була немов ота «остання спроба», але це брехня, бо після того по вигнанню з Києва ще раз було послано отамана Омельяновича-Павленка до Бредова. Очевидно, переговори до взяття Києва не виявнили кам'янецьким бідолахам, з ким вони мали діло. Та навіть, виявляється, поводження в Києві, вигнання з нього українців (що «першими» ж зайняли його!), теж не виявнило, бо ще раз було послано послів, про що й говорить само Правительство в цій ноті такими самовбийчими словами:

«Щоб зберегти сили наших стомлених героїв-козаків від зайвого пролиття крові, українське Головне Командування вислало військову делегацію для переговорів з добровольчим командуванням, але генерал Денікін відмовився розмовляти з нашими представниками, вислявши до них невідповідну делегацію й поставивши ганебні передумови». (Підкреслення моє. — Автор).

Та мало того:

«Разом з тим добровольча армія без проголошення війни перейшла в наступ проти Українського Республіканського війська, відповіддю на що було оповіщення Правительства Укр. Нар. Республіки до Війська й Народу з закликом до оборони й рішучої боротьби».

Але, очевидно, на кам'янецький «народ» надій було мало, бо «соціалісти» так закінчували свою ноту:

«Втративши останню надію на порозуміння з добровольчою армією, Правительство УНР, сподівається, що великі демократичні держави Антанти, які допомагали матеріально генералові Денікіну в його боротьбі проти насильників-комуністів, не будуть допомагати його насильствам над вільним українським народом.

«В ім'я права й справедливості ми домагаємось, аби держави Антанти примусили генерала Денікіна залишити територію України й дали можливість Правительству Української Народної Республіки установити лад і спокій на вільній українській землі.

«Голова Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки Ісаак Мазепа. Керуючий Міністерством Закордонних Справ Андрій Лівицький»*.

«Великі демократичні держави» цілковито справдили сподівання кам'янецьких невеликих демократів: вони страшенно захвилювались, засоромились, негайно перестали помагати Денікінові й «в ім'я права й справедливості» «примусили генерала Денікіна залишити територію України» та дали можливість дорогому їм Правительству Укр. Нар. Республіки завести на всій українській землі той чудесний, ідеальний «лад і спокій», який отаманщина завела на кам'янецькій.

Кам'янецький осел простягав до Антанти морду за клаптем сіна, «втративши останню надію на порозуміння з добровольчою армією». І Антанта таки почепила йому перед носом той клапоть, зробивши вигляд, що сердиться на Денікіна, й пославши навіть для розслідування свою місію — хай осел, поки має ще трошки сил, віддасть їх на службу хазяїнові. А коли впаде й здохне, можна буде здерти шкуру й віддать її Денікінові, що незабаром і було зроблено «в ім'я права й справедливості» «великими демократичними державами».

Розділ XVII

Кінець Отаманщини

1. Невиконані слізні обіцяння. — 2. Продаж України на два боки. — 3. Останні ганебні конвульсії Отаманщини. — 4. На розбурханому морі.

1. Невиконані слізні обіцяння

З цього моменту починається остаточний занепад і агонія отаманщини. Вся її надія була на Київ. Київ мав дати авторитет, силу, визнання й допомогу Антанти, порозуміння з Денікіним. Київ був обітованою землею, вищим пунктом надійності, розгорненою перспективою.

Денікін зірвав пелюстки цієї чудової квітки, розтоптав її, стиснув усю перспективу знову на півтора повіта території й убив усю хуторянсько-отаманську підбадьореність і задерикуватість.

«Народ», оті дядюшки, що немов готові були зустрічати Петлюру з іконами, щось не дуже піддержали його. А ті селяни, які готові були зустріти Петлюру з дрючками й рушницями, тим паче не виявляли бажання грудьми стати за нього.

Єдиною силою й опорою, як і була, так і лишилась галицька армія.

Але отаманщина не змогла й з нею дати собі ради. З самого ж початку переходу наддністрянців на територію Великої України відносини між ними й наддніпрянцями набра-

* Обидва підписані — укр. соціал-демократи, а весь кабінет — «соціалістичний».

ли характеру неясності, недовір'я, напруженості, що з часом через різні причини перетворилося в певну ворожнечу.

Наддніпрянські «демократи» люблять пояснити цей характер утворених відносин різним соціально-політичним світоглядом одної й другої сторони. Таке пояснення можна взяти під великий сумнів. Бо якого б правового напряму не були галицькі політики, вони в режимі отаманщини не могли б побачити нічого «лівого». Здається, сам Денікін не міг би нічого додати до цього режиму.

А як люди тверезі, галицькі «патріоти», гарненько придивившись до ситуації, могли цілком заспокоїтись навіть щодо есерів,— уся «революційність» кам'янецьких есерів далі гучних слів, резолюцій і вимахувань кулачком не йшла. Навіть найлівіші з «центральної течії» есерів не могли лякати «реальних політиків», бо й ці найлівіші відрізнялись од найправіших тільки бучностю своєї фразеології. Галичанам було відомо, як *приїхала* від повстанців група цих найлівіших центральних есерів (Одрина, Черкаський і др.) і поставила урядові вимогу прийняття форми радянської влади і як цих самих «революціонерів» і «большевиків» укоськали соціал-демократи, цей непохитний стовп «своєї контрреволюційної лінії», і як «большевики» заспокоїлись і задовольнились кількома міністерськими портфелями.

Спочатку, може, й справді, галичан, цих кулуарних і паперових політиків, дряпала й непокоїла словесна революційність кам'янецької демократії, спочатку це могло також спричинитись до напружених відносин, але що далі, то ця причина мусила одпасти, коли галичани побачили реальну, отаманську, дійсну політику, яка могла не подобатись «європейцям» хіба що своєю безладністю, безглуздям, а не соціально-політичним змістом.

Дійсні причини неприязних відносин полягали в іншому.

Насамперед, у дрібніших, буденних фактах.

Коли С. Петлюра з своїми міністрами,— як сказав д-р Голубович на засіданню Нац. Ради 26 листопада,— «розплакався» в Борщеві й випрохав у диктатора Петрушевича 4 бригади, які врятували отаманщину від большевиків, він тоді наобіцяв галичанам багато всяких приємних речей: і грошей, і зброї, і амуніції, і... навіть зміну кабінету міністрів у правому напрямі. (Тоді галицькі «патріоти» ще не знали добре природи кам'янецької влади й гадали, що резолюційна революційність кам'янецьких «соціалістів», дійсно, має якесь значення в реальній політиці).

Коли ж галицька армія перейшла зовсім на територію кам'янецького Правительства, то виявилось, що всі петлюрівські обіцяння лишились обіцяннями. Та й не могло інакше бути, бо де ж би могла взяти кам'янецька влада тої зброї й амуніції, якої сама так жагуче випрохувала в Антанти.

Одначе щодо грошей, то тут кам'янецький уряд міг виконати свої обіцяння. Але на нього напав несподіваний гедзь ощадності: роздаючи без усякого відчиту й контролю торбами мільйони різним отаманам, пройдисвітам і шарлатанам, ні разу не пославши за кордон ні одної ревізії над десятками своїх місій і комісій, які сотні мільйонів гривень розкидали й розкрадали,— кам'янецькі чудодії раптом пройнялись надзвичайною строгостю щодо галицької армії, вимагаючи від неї відчитів, справоздань у грошах, затримуючи видачу тих грошей і т. д. Для контролю над ними, як пояснюють самі галичани, було навіть створено в Уряді міністерство галицьких справ на чолі з С. Вітиком. Розуміється, що можна мати проти контролю, проти того, чого весь час бракувало отаманщині, що було потрібним і для нафтяних діячів? Але коли скрізь панує повна безконтрольність, хаос і безладне розкидання грошей, то контроль над кимсь одним уже є виділення з загального «правопорядку», в цьому вже є якесь підкреслення й підкреслення неприхильне.

Особливо з цього погляду неприємний був для галичан голова Ради міністрів і міністр фінансів Б. Мартос. І це було причиною його демісії з голови Ради міністрів і передачі цього портфеля І. Мазепі. (Офіціально ця переміна пояснювалась,— як те робиться в усіх «порядних домах»,— «утомою» бідного Б. Мартоса).

2. Продаж України на два боки

Але головна причина конфлікту полягала в міжнародній політиці отаманщини.

Галицькі націонал-демократи, загубивши Галичину, палаючи ненавистю до польської шляхти й не бачачи змоги своїми силами перемогти цю нахабну злодійку, підпоможену Антантою, почали орієнтуватись на схід, там шукаючи собі піддержки.

В цей час там було дві сили: большевики й Денікін. Денікін був далеко, його підтримувала та сама Антанта, зносини з ним у Парижі пани Панейки ще не встигли нав'язати, отже, лишались самі большевики. І галичани почали робити заходи до порозуміння з цією силою. Доходило вже навіть до фактичної допомоги з боку совітських військ зброєю й амуніцією. Могло би дійти й до дальших, важніших порозумінь і не знати, як би від того повернулась уся ситуація на Вкраїні.

Але тут нагодився наляканий вимогами большевиків «ліквідувати» його С. Петлюра з своїми міністрами, які теж мали підлягти тій «ліквідації», «розплакався» й одвернув ту орієнтацію.

Тоді галичани, ще більше переконавшись на кам'янецькій території в неможливості власними силами добитись перемоги над своїм ворогом,— поляками,— почали орієнтуватись на Денікіна. І для них це була єдина й цілком зрозуміла орієнтація. Одкинувши большевиків, вони не мали іншого спільника, як Денікіна. Денікін же, виступаючи в ролі «собирателя земли русской», по старій, ще царській традиції вважав Галичину «исконным русским краем». Отже, він з охотою прибрав би й цей край у лоно «єдіної-нєдєлімої». А коли б галичани показали себе прихильниками й вірними друзями Росії, їм можна було б дати якусь безпечну для «єдіной» автономійку.

Голова Галицького Уряду, Державного Секретаріату, на засіданню 26 листопада цілком одверто сказав: «Галицький Уряд з самого початку жадав переговорів з Денікіним».

Природно, ці жадання ховалися від кам'янецького Уряду, якому ся орієнтація так само загрожувала «ліквідацією», як і большевицька. Але в тому й була трагедія цих двох нещасних урядів, що всяка орієнтація, яку

б вони не запропонували один одному, була «ліквідаційна» для одного, або другого, або й для обох разом. А ще трагічніше було те, що в с я к а орієнтація, яку б не приймав той чи другий уряд, була «ліквідаційна», згубна д л я у к р а ї н с ь к о ї д е р ж а в н о с т і. Була тільки одна орієнтація, яка будучи «ліквідаційною» для цих урядів, могла бути корисною для н а р о д н о ї української державності — це орієнтація на Совітську Росію й Радянську Україну.

Але ні той, ні другий уряд не могли й не хотіли того признати. Вони не в силі були зрозуміти того, що вся українська державність вийшла з революції, революцією трималась і цілком од революції залежала в своєму дальшому існуванню й розвиткові. Вони не розуміли того, що іменно ота Совітська Росія була найкращим забезпеченням можливості існування української державності й не помічали того, що, борючись з Совітською Росією, в спілці з Антантою, Денікіним, знесилюючи Совітську Росію, вони тим самим підрізували гілляку, на якій самі сиділи, що вони самі собі плели петлю, якою їх неодмінно, неминуче задушив би Денікін і та сама Антанта. Та не тільки їх, ці уряди,— це найменша біда для українського народу,— а саму українську державність, саме оте забезпечення вільного розвитку національної душі нашого народу.

Цупко, з сліпою, чисто зоологічною жадністю тримаючись за владу, ці люди фатально, ніби за кару собі, самі себе тягли в загибель отими орієнтаціями. І з якою разом з тим моторошною самовпевностю, хвастовитістю ці люди вихилялись і ставали в пози «єдиних спасителів України», «непохитних борців і героїв» на самому краєчку безодні, в яку с а м і с е б е отими орієнтаціями й вихиляннями штовхали.

Кам'янецький уряд почував, що галицький уряд не може бути вірним спільником його. Для галичан насамперед була Галичина, нафта, а потім усе інше. Вони могли дати свої сили на боротьбу за всю Україну тільки з тою певностю, що, здобувши велику Україну, неодмінно підуть зміцненими силами на здобування меншої, Галичини.

А кам'янецький уряд якраз отої певності й не давав галичанам. Вся його політика підривала, убивала надію галичан на визволення свого краю. Бо кам'янецькі «дипломати», дістаючи весь час тільки недосяжний клапоть сіна від самої Антанти, не бачачи нізвідки реальної допомоги, хотіли здобути ту допомогу від... агентів Антанти, від тої самої Польщі, яка вкрала, яка грабіжницьким способом видерла в української нації Галичину.

Кам'янецькі політики хотіли спекульнути якраз на тому самому Денікінові, на якого покладали свої надії галицькі політики. Вони хотіли налякати Польщу тим, чого так дуже хотіли галичани, себто, що Денікін піде походом на Галичину й одніме її в поляків. Отже, казали вони польській шляхті, Денікін є ворог не тільки України, але й Польщі. А через те поляки повинні підтримати кам'янецький уряд, дати йому допомогу й взагалі всіма способами обстоювати самостійність української держави, бо це буде й для Польщі забезпеченням від замахів велетенської «єдіної-нєдєлімої», яка ще до того може ввійти в союз з Німеччиною. Кам'янецьким хитрунам, розуміється, було відомо, що все діло в Галичині. Не було б Галичини, полякам не було б чого так боятися Денікіна. Отже, насамперед, їм треба було сказати Польщі, як же вони самі дивляться на це питання. Адже поляки не такі дурні, щоб давати допомогу тому, в кого вони вкрали цілий край.

От тут і було закопано собаку конфлікту між кам'янчанами й галичанами.

Щоб дістати хоч крихотку допомоги, кам'янчани повинні були з самого ж початку запевнити поляків, що ту допомогу не буде повернено проти самих же поляків. А це могло бути тільки в тому разі, коли б українці відмовились од усяких претензій і намірів вернути Галичину.

І коли кам'янецькі крутії запевняють, що вони не давали полякам ніяких обіцянь не претендувати на Галичину, а в той же час мали від них деяку поміч, то з цього можна вивести одне: або що польські політики надзвичайно простодушний, дурний народ, або ж... що кам'янецькі політики, «дипломатично» висловлюючись, ухиляються від правди.

Розуміється, кам'янчани м у с и л и з самого початку відмовитись од Галичини, щоб тільки поляки схотіли з ними балакать. І це підтверджується як різними «негласними», неофіціальними розмовами різних петлюрівських посланців до Варшави (інтерв'ю П. Пилипчука, який виразно натякав на відмову від Галичини), так і всією дальшою офіціальною політикою Петлюр, Лівицьких і всієї кам'янецької влади.

Само собою, що така політика не могла бути до душі галичанам. І надто тоді, коли з Галичини доходили вісті про жорстоке, люте, нелюдське катування польською владою українців, про систематичне, розмірковане, планомірне винищування української людності молодого віку страшним інтернованням з навмисною, свідомою метою фізичної смерті його від голоду й хвороб у таборах.

Та й сама Польща не так то вже дуже боялась Денікіна. Їй треба було тільки порозумітись з ним щодо Галичини й тоді ніяких Україн їй не треба було, а особливо сильної, великої України, яка, розуміється, найбільше мала би претензій на Галичину. З своїх власних інтересів поляки не могли дуже зміцнювати українців. Їм було вигідно мати їх як загрозу для Денікіна, як засоб примусити його відмовитись од Галичини. І тільки для цього й у відповідних до цього розмірах вони могли на свій страх, навіть без згоди Антанти підпомагати кам'янецькому урядові. Але з т а к о ю допомогою, розуміється, України не здобудеш.

І галичани це розуміли. А через те, не будучи так зацікавлені в існуванню кам'янецької влади, як була зацікавлена вона сама, вони для врятування цієї влади не могли й не хотіли віддавати Галичини польській шляхті, а навпаки, шукали проти неї помочі в Денікіна.

І обидва ці уряди орієнтувалися на ворогів українського народу, обидва хотіли рятувати с в о ю маленьку владу й с в і й клапоть землі, на якій панували, з поміччю ворогів у с і є ї України, а через те один шукав допомоги в одного ката — польській шляхті, а другий у другого — Денікіна. Обидва продавали в неволю й визиск одну частину України за можність гарцювати на другій. Тільки кожний продавав ту, на якій гарцював чи хотів гарцювати другий.

І через те згоди між цими двома злочинними урядами не було й не могло бути.

3. Останні ганебні конвульсії Отаманщини

Можливість узяти Київ трохи підняла надії й наддніпрянців і наддністрянців. Але неудача остаточно убила всякі надії в галичан, і вони стали вже цілком свідомо, упевнено переговорювати з Денікіним.

Головними керовниками цієї акції були — в Парижі д-р Панейко, а на Україні диктатор Петрушевич.

А ще одним керовником були... хвороби а особливо п л я м и с т и й т и ф, який, почавшись уже літом, усе більш і більше розвивався серед українського війська. Осінній холод, сльота надали ще більшої сили епідемії. Босі, неодягнені, виснажені солдати не мали великої відпорної сили цій хворобі й тисячами хворіли від неї. Медичної допомоги не було ніякої, санітарні умови були просто страшні, люди гинули гірше ніж од боїв.

Даремне кам'янецький Уряд благав-молив Антанту допомогти хоч ліками для хворих,— люта лихварка була глуха. І через кілька тижнів по взяттю Києва й виступу з нього української боєздатної армії було не більше 6000 чоловік, у тому числі наддніпрянців тисячі дві. Більше 20.000 чоловік лежало хворими в шпиталях і казармах.

4-XI одбулася нарада галицької старшини, яка констатувала цілковиту нездатність армії до військової акції. На цій же нараді виразно зазначилася й орієнтація на Денікіна.

В цей час із Парижа прибув посланець Панейка з інструкціями. Диктатор Петрушевич дав таємний наказ командуючому галицькою армією Тарнавському, й той підписав (7 листопада) договір між галицьким командуванням і командою добровольчої армії, по якому вся галицька армія переходила під повну владу Денікіна.

Політичним пунктом цього договору була автономія Галичини в «єдіной, нєдєлімой».

І після 7 листопада всі галицькі війська стали переходити на бік лютих ворогів українського народу.

Денікінці, не боячись тепер уже ніякого опору з боку наддніпрянців, кинулись на них і в кілька днів розпорошили їхні невеличкі сили в різних напрямках.

Кам'янецький Уряд, партійні організації, отаманські штаби мусили тікати з Кам'янця в різні боки. Деякі міністри опинились у Румунії, деякі в Галичині. Осередок же з Головним Отаманом С. Петлюрою та частиною Правительства на чолі з І. Мазепою став одступати в напрямку Проскурова по лінії залізниці.

Але денікінці гнались за ними неодступно, й вони мусили кинути поїзд з усією державною скарбницею, яку було розграбовано населенням та денікінцями, і на підводах простувати в напрямку Старо-Костянтинова, куди по наміченому планові мали стікатися усі розбиті частини військ.

Кам'янець же було віддано полякам, які, правда, й самі зазіхали на нього.

Між Старо-Костянтиновом, де проходила лінія польського фронту, й Бердичевим, зайнятим один час повстанцями, а потім большевиками, була «порожня» смуга території, яку поляки милостиво згодились віддати кам'янецькій владі для зібрання решткн своїх сил.

І от тут на цій смузі в малесенькому містечку Любарі одбулась остання ганебна конвульсія отаманщини.

Серед частини урядових військ, вимучених неудачами, боями, тіканням, а особливо всією політикою отаманщини, почало ширитись невдоволення, яке й вилилось у рішучий намір зробити «переворот», арештувати «батька» Головного Отамана з його Урядом і перейти до большевиків. На чолі цієї змови стояв відомий повстанський отаман Волох.

Вибравши слушний момент, ця частина військ зробила виступ проти Уряду, почавши обстрілювати з кулеметів той будинок, де був Головний Отаман з своїм штабом. Ошелешений і переляканий штаб кинувся врозтіч, а петлюрівські ад'ютанти посадили Головного Отамана на бричку й з усіх сил почали тікати на Шепетівку, де стояли польські війська. Там С. Петлюра роз'яснив польській команді, що українські війська «збольшевичились», і сам утік далі у Варшаву, а поляки, не довго думаючи, почали обстрілювати Любар.

А в Любарі вже все заспокоїлось, бо частина війська, вірна урядові, була більша, й хутко одбила напад Волоха, а сам Волох з невеликим загоном (душ 400) утік з Любара й перейшов до большевиків. Поляки ж своїм обстрілом били й убивали не большевиків, а тих самих нещасних «петлюрівців».

Цим ганебним, зрадницьким, але характерним для всієї петлюрівщини актом скінчилась діяльність отаманщини на Україні.

А 24 грудня 1919 року постановою спільного засідання центральних комітетів партій соціал-демократів і соціалістів-революціонерів у с я п о в н о т а в л а д и передавалась кабінетові міністрів на чолі з І. Мазепою. В цій резолюції ні слова не згадувалось ні про Директорію, ні про Головного Отамана, отже, тим самим ці інституції к а с у в а л и с ь. Все ж командування всіма військовими силами Перейшло до Омельяновича-Павленка.

Отаманщина в особі С. Петлюри й його «ідейного» підлабузника «соціал-демократа» А. Лівицького робила ще заходи у Варшаві для врятування своєї влади, оббивала ще пороги в польської імперіалістичної шляхти, канючила, випрохувала й навіть віддавала землю польським поміщикам на Поділлю й Волині (договір А. Лівицького й С. Петлюри з польським урядом*) за польську поміч, були навіть спроби С. Петлюри й А. Лівицького скласти цілком правий уряд у Варшаві (цікаво, чим би він одрізнявся від того «лівого», що був?) і за допомогою поляків

---

* По цьому договору (2 грудня 1919 р.) ці два панки, насамперед, віддавали Галичину в руки польської шляхти. Пункт 1-й: «Т е р и т о р і я У к р. Н а р. Р е с п у б л і к и м а є б у т и у с т а н о в л е н а з т а к и м и к о р д о н а м и: п о ч и н а ю ч и в і д Ч о р н о г о м о р я п о р і ч ц і Д н і с т р у й в і д Д н і с т р а м і ж П о л ь щ е ю й У к р а ї н о ю п о р і ч ц і З б р у ч у. Д а л і к о р д о н У.Н.Р. н а т е р и т о р і ї б у в ш о ї р о с і й с ь к о ї і м п е р і ї м а є п р о й т и п о з а х і д н о - п і в н і ч н і й В о л и н і»... Щодо аграрного питання на Україні, то 3-й пункт так промовляє: ...«ю р и д и ч н е с т а н о в и щ е з е м л е в л а с н и к і в п о л ь с ь к о ї н а ц і о н а л ь н о с т і н а У к р а ї н і р е г у л ю є т ь с я н а п і д с т а в і о к р е м о г о п о г о д ж е н н я м і ж У к р а ї н с ь к и м і П о л ь с ь к и м у р я д а м и».

здобувати загублену владу. Але це все були тільки останні конвульсії. В цей час уже загибав сам отой Денікін, проти якого поляки немов хотіли піддержувати кам'янецький уряд, і пропадала реальна підстава для «дружби» в польської реакції з кам'янецькою контрреволюцією.

Отаманщина кінчалась. І цілком правильно схарактеризував її сам «Головний Отаман» С. Петлюра в своєму передсмертному «апелю» до Антанти, назвавшись її гладіатором, рабом. В листі до французького буржуазного журналіста Пелісьє він писав: «Нам лишається тепер тільки сказати Антанті: «Morituri te salutant!» («Помираючі тебе здоровлять!»). Такий був колись передсмертний привіт своїм панам римських рабів-гладіаторів, які погибали на цирковій арені для втіхи цезарів. Так перед своєю загибеллю прохрипів і український «національний герой» С. Петлюра, цей малесенький покірний слуга західної реакції, миршавий гладіатор імперіалістичних цезарів, нещасний раб свого дрібного славолюбства й типічний продукт дрібного національного міщанства, втягненого в великі національно-соціальні катаклізми.

4. На розбурханому морі

На Україні ж події розвивались далі з неупинною послідовностю й неминучостю.

Денікін, захопивши більшу частину України та столицю її Київ, не довго вдержався на ній. Чорна реакція, що йшла слідом за ним, як соціальні мародери, почала зразу ж свою грабіжницьку, класову, мстливу роботу.

Знову, як за Гетьманщини, тільки в без порівняння більших розмірах, зачалась реакційна вакханалія «культурно-творчих сил», одзначаючись таким звірством, таким садизмом люті, якого не знав і не знатиме ні один режим. Єврейські погроми польської шляхти в Польщі й Галичині чи отаманщини на Україні в порівнянню з єврейськими погромами Денікіна блідли в своїх кривавих фарбах. Це був один жахний кошмар, добре зазначений ідеологом погромів В. Шульгіним у своїй погромній статті «Пытка страхом».

Поміщицтво кинулось на селянство, вгризлось у нього жадними, зголодніліми зубами розлюченого паразита й почало в дикій сласності шматувати тіло свого вічного раба. І це зразу ж зруйнувало військову перемогу Денікіна, бо селянські повстання ще з більшою силою, ніж проти большевиків, вибухнули по всій Україні й ще дужче роз'їли, розхитали всю денікінську силу.

Тоді, скориставшись цим, російські совітські війська, упоравшись за цей час з контрреволюційним походом адмірала Колчака на Сибіру й генерала Юденіча біля Петербурга, перекинулись на Вкраїну й почали вибивати з неї Денікіна з допомогою повстанців.

За якийсь місяць-півтора всю денікінську армію на Вкраїні було розтрощено й одкинено на окраїни її. Київ знову було взято комуністами російськими й українськими.

А на Поділлю в цей час з місця на місце пересувався відламок кам'янецької влади, уряд Мазепи з рештою війська, намагаючись устояти на ногах проти тих бурхливих хвиль соціально-національного розбурханого моря, що били й налітали на нього з усіх боків. Без території, без засобів, з такими старенькими, пошарпаними вітрилами, як парламентаризм, з компасом усе ж таки на Антанту, на ті загубні, перфідні скелі, об які вже розбився корабель отаманщини,— цей блукаючий уряд робив надлюдські усилля врятувати своє існування.

Для підкріплення себе він навіть закликав до себе колись «вигнаного, як собаку», бувшого голову Директорії В. Винниченка, пишучи в листі до нього, що тепер починається «нова ера». Але В. Винниченко, не бачачи нічого нового в цих конвульсіях кам'янецьких бідних недоломків, одповів їм, що може взяти участь тільки в тім уряді, який стоїть на грунті чистої радянської влади й рішучої соціалістичної революції. Виступивши з соціал-демократичної партії, він уже тепер не вважав для себе важними ніякі постанови й пропозиції Ц. Комітету цієї партії, а їхній «перед-парламент», який прийняв цей уряд за форму влади, здався йому тільки смішним і жалюгідним стрибанням у керенщину очманілих від кошмарів, від власних помилок і злочинств людей.

Розділ XVIII

На порозі нової доби

1. Наслідок болючого досвіду. — 2. Занадта об'єктивність! Непевність переконання! Чи тільки тактика! — 3. Так мусить бути. — 4. На порозі нової доби.

1. Наслідок болючого досвіду

Маючи за собою минулий, болючий досвід, російські комуністи зрозуміли, що націоналістично-імперіалістична політика пятаковщини не тільки не може дати позитивних наслідків у справі соціалістичної революції на Вкраїні, а навіть хліба й поживи для голодної Росії.

Об'єктивна, дійсно соціалістична течія в партії руських комуністів узяла гору. І результатом того 6 грудня 1919 р., себто, коли російські совітські війська втретє захоплювали всю Україну, коли під їхніми й повстанськими ударами розпадався контрреволюційний фронт Денікіна й чорна реакція в паніці тікала на антантські кораблі,— з'явилась така резолюція Центрального Комітету Російської Комуністичної Партії в справі національного питання на Вкраїні:

«По питанню про відношення до трудового народу України, що звільняється від тимчасової навали денікінських бандитів, центральний комітет російської комуністичної партії постановляє:

«1. Неухильно переводячи принцип самоозначення націй, центральний комітет уважає необхідним ще раз підтвердити, що російська комуністична партія стоїть на погляді признан-

ня самостійності української соціалістичної совітської республіки.

«2. Вважаючи безперечним для кожного комуніста й для кожного свідомого робітника необхідність найтіснішого союзу для всіх радянських республік у їх боротьбі з грізними силами всесвітнього імперіалізму, російська комуністична партія стоїть на тій позиції, що означення форм цього союзу буде остаточно вирішено самими українськими робітниками й працюючим селянством.

«3. В теперішній же час відношення між українською соціалістичною совітською республікою й російською соціалістичною федеративною совітською республікою определюються федеративним зв'язком на основі постанов великого центрального виконавчого Комітету 1 червня 1919 р. і центрального виконавчого комітету України 18 травня.

«4. З огляду на те, що українська культура (мова, школа й т. д.) на протязі століть придушувалася царатом і експлуататорськими класами Росії, центральний комітет російської комуністичної партії ставить в обов'язок усім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перепон до вільного розвитку української мови й культури. Оскільки на грунті многовікового пригноблення серед відсталої частини українських мас спостерігаються націоналістичні тенденції, члени російської комуністичної партії обов'язані ставитися до них з надзвичайною терпимостю й обережностю, протиставляючи їм слово товариського роз'яснення тотожності інтересів працюючих мас України й Росії. Члени російської комуністичної партії на території України повинні на ділі переводити право працюючих мас, учитися й зноситись у всіх радянських установах на рідній мові, протидіючи спробам штучними засобами відтиснути українську мову на другий план, прямуючи, навпаки, перетворити українську мову в знаряддя комуністичної освіти працюючих мас.

«Негайно ж повинні бути прийняті міри, щоб у всіх радянських установах була потрібна кількість урядовців, володіючих українською мовою й щоб надалі всі службовці вміли говорити на українській мові.

«5. Необхідно забезпечити найтісніший зв'язок радянських установ з місцевим селянським населенням країни, для чого повинно взяти за правило, щоб уже на перших кроках, при початку заснування ревкомів і рад, до них була притягнена більшість з представників працюючого селянства при забезпеченню рішаючого впливу представникам селянської бідноти.

«6. З огляду на те, що на Україні, ще в більшій мірі, ніж у Росії, переважаючу масу населення складає селянство, завданням радянської влади на Україні є завоювання до себе довір'я з боку не тільки селянської бідноти, але з широких шарів середнього селянства, які своїми реальними інтересами якнайтісніше зв'язані з радянською владою. Зокрема, заховуючи основні принципи продовольчої політики (державна заготовка хліба по твердих цінах, примушуюча розверстка), необхідно засоби її переведення уважно пристосувати до умов українського села.

«Найближчим завданням продовольчої політики на Україні повинно бути відбирання хлібових звишків лише в строго обмеженому розмірі, необхідному для української бідноти, робітників і червоної армії.

«При відбиранню звишків особлива увага повинна бути звернена на інтереси середнього селянства, різко відмежовуючи його від кулацьких елементів. Необхідно на ділі викривати перед українським селянством контрреволюційну демагогію, котра доводить, що нібито завданням радянської Росії є забирання хлібних і інших продовольчих продуктів з України в Росію.

«Саме широке притягнення бідного й середнього селянства до справи управління в усіх сферах будівництва повинно бути обов'язком агентів центральної влади, всіх партійних робітників, інструкторів і т. п. В тій же цілі встановлення влади працюючих повинні бути прийняті негайно міри до того, щоб не допустити переповнення радянських установ елементами українського міського міщанства, котре нездатне розуміти умови побуту широких селянських мас і часто прикривається прапором комунізму.

«Умовою допущення таких елементів як у лави партії, та і в радянські установи повинна бути попередня перевірка їх в працьоздатності й відданості інтересам працюючих на ділі і перш за все на фронті — в лавах дієвої армії. Скрізь і при всяких умовах подібні елементи повинні бути поставлені під суворий класовий контроль пролетаріату.

«З огляду на те, що велика кількість зброї, що є на Україні в руках сільського населення, як показав досвід, неодмінно, при неорганізованості бідноти, перебуває в руках кулацьких і контрреволюційних елементів, що веде замість диктатури працюючих до фактичного панування бандитського кулацтва — головнішим завданням радянського будівництва на Україні є відібрання цієї зброї й зосередження її в руках робітничо-селянської червоної армії.

«Завданням земельної політики на Україні повинно бути:

«1. Повна ліквідація реставрованого Денікіним поміщицького землеволодіння з передачею земель безземельним і малоземельним.

«2. Радянські господарства будувати тільки в необхідних розмірах, рахуючись з життєвими інтересами місцевого селянства.

«3. В справу об'єднання селян у комуни, артілі й т. п. суворо переводити політику партії, котра не припускає в цьому відношенні ніякого присилування, відносячи це виключно на вільне вирішення самих селян і суворо караючи за всякі спроби внести в цю справу початки примусу».

В цій резолюції російські комуністи стали вже на грунт не тільки принципіального, але й реального, фактичного визнання ваги національного питання. Ця резолюція є вже не голе «самоозначення», а втілення тяжкого досвіду в конкретні виводи. Тут уже чується плоть і кров живого переконання, а також бажання ті переконання здійснити реальними, конкретними, активними заходами. Словом, тут є вже почасти те, про що я писав у II ч. сеї праці, ще тоді, коли сеї постанови не виносилось, себто розуміння, що національне питання є питання соціального порядку, що бути не тільки ворожим, але й нейтральним у ньому для дійсного соціаліста — неможливо.

І в цій резолюції міститься також признання всіх своїх помилок: і пятаковського імперіалізму, й окупаційної політики, й відсування селянства від влади, й диктатури незначної частини пролетаріату над усім робітництвом і селянством, і нехтування української мови, і одтирання української національності на

зади, на другорядне (або й ніяке) місце; словом, признання всього того, чого боялась Директорія в своїй радіотелеграфічній полеміці, з чим потім довелось боротись українцям-соціалістам і що, нарешті, мусили признати самі руські соціалісти-комуністи.

2. Занадта об'єктивність? Непевність переконання? Чи тільки тактика?

Розуміється, резолюція є резолюція, а дійсність, факти можуть бути відмінними від резолюцій. Досвід революції в Росії й на Вкраїні доказав це, на жаль, дуже боляче.

І вже деяка непевність виникає при читанню листа Леніна до українських робітників і селян.

Ось той лист:

«Червоні війська зайняли Київ, Полтаву, Харків і побідно йдуть на Ростов. Необхідно винищити Денікіна, щоби забезпечити себе від найдрібнішої можливості нової навали на Україні. Панування Денікіна на Україні було так само затяжким, як і панування Колчака в Сибіру. Тяжкі лекції Денікіна наведуть українських робітників і селян на більш ясне зрозуміння завдань совітської влади, на зрозуміння необхідності більш твердого опору. На Україні, як рівно ж і в Великоросії, треба знищити цілковито панське землеволодіння. Крім цього завдання та інших завдань, спільних Великоросії й Україні, виникає питання, яке заслуговує в цей час особливої уваги, питання національне — чи бути Україні окремою незалежною совітською республікою, чи злученою з російською республікою на засадах федерації, чи зіллятися Україні з Росією в одну совітську республіку? Незалежність України визнана всеросійським центральним виконавчим комітетом і російською комуністичною партією. Остаточно вирішити питання, чи зіллятися Україні з Росією, чи залишитися незалежною, чи бути в федеративному зв'язку,— має встановити всеукраїнський з'їзд рад робітників і селян. Як же належиться вирішити це питання? З погляду інтересів працюючих ми вороги національної ворожнечі, національних суперечок, національного відокремлення. Щоби повалити буржуазію всього світу, ми прямуємо до тісного об'єднання й цілковитого зілляння робітників і селян усіх націй усього світу. Капіталізм поділив народи на невелике число тих, що стоять вище над іншими й на невелике число тих, яких гноблять, тих, які залежать від інших. Віками збирали в собі пригнічені нації жадання визволення від великодержавних націй, такі, як нація українська від таких, як нація великоросійська. Ми хочемо добровільного союзу націй без жодного насильства. Не треба забувати, що буржуазія завжди прямує грати на національних струнах. Там, де починається націоналізм, там святкує контрреволюція. Хто роз'єднує тісний союз великоросійських і українських селян і робітників, той помагає денікінцям і капіталістам усього світу. Тому ми, великоросійські комуністи, повинні з великою увагою й суворостю нищити в своїх колах найдрібніші прояви великоросійського націоналізму, йти на уступки при незгодах з українськими комуністами — боротьбистами, коли справа тичеться національного питання. Але коли справа торкається пролетарської диктатури й пролетарської боротьби, тоді великоруські, українські, а рівно ж і комуністи інших націй, повинні бути впертими і завзятими. Перемогти Денікіна, знищити його, це одинока задача великоросійських і українських робітників і селян».

При читанню цього листа насамперед мимоволі виникає таке запитання.

В. Ленін каже, що «незалежність України визнана всеросійським центральним виконавчим комітетом і Російською комуністичною партією». Отже, ніби нема вже про що балакати, нема для чого питати ще раз: «Як же належиться вирішити це питання?»

Навіщо й через що Ленін запитує це?

Чи з занадтої об'єктивності? Чи з неупевненості в своїй власній принципіальній позиції? Чи це є тільки результат тактики?

Немовби з великої об'єктивності, безсторонності. От, мовляв, російська комуністична партія визнала незалежність України, вона, значить, уважає це справедливим, корисним, потрібним для пролетарської революції. Але ви, українські робітники, на це не вважайте й рішайте самі, як вам краще: незалежність, чи залежність (федерація, автономія чи повне злиття в «єдіную»).

Але ж дивно: чого раптом таке недовір'я до своїх власних постанов? Чого Ленін не каже українським робітникам: російська комуністична партія визнала, що для справи пролетарської революції корисною й потрібною є форма радянської влади. Але ви, українські робітники, на це не вважайте й рішайте самі, як вам краще: чи радянська влада, чи парламентаризм, чи може, й гетьманщина.

Адже Леніну в цій сфері й у голову не прийде так поставити питання, тут він глибоко, непохитно вірить сам і в других ніяких сумнівів не допускає.

І з цього виникає сумнів: у проводиря російської комуністичної партії українське національне питання все ж таки, здається, не має принципіального значення, для нього це питання знов-таки, здається, є питанням тільки т а к т и к и: сьогодні незалежність, бо це з тактичного погляду дасть більше користі, а завтра федерація або повне злиття, бо тактичні міркування вже не вимагають незалежності.

Чи не стоїть для Леніна, так само, як і для українських «патріотів»-міщан, національне питання поза сферою соціального життя? Чи не має воно для нього постільки ваги, поскільки воно втикається в соціальний рух і перешкоджає йому. Знищити його, очевидно, неможливо, як неможливо знищити зимні холоди, які теж заважають революції, отже, треба якось його обезшкодити.

Нема ще остаточної ясності, твердості, нема виразної, викінченої переконаности. Немає таких слів: Українські робітники! Російська комуністична партія визнала незалежність України. Рос. Ком. партія зробила це через те, що вона глибоко й непохитно переконана, що тільки повна незалежність робітничо-селянської української держави, як переходового етапу до соціалістичного ладу, може забезпечити цілковиту волю й змогу національного розвитку й увільнити український народ від усіх пережитків національного утиску, що заховався як у пригнобленій психіці українського робітника, так і в психіці великоросійського. Чуття пануючої національности, утворене віками злочинного соціально-політичного устрою Росії в душі навіть робітника —

великороса, не може зникнути в один-два роки. Чуття сервілізму пригнобленої, упослідженої нації також не може померти відразу. Отже, необхідно створити такі державні умови, які найкраще помогли би викоріненню цих шкодливих наслідків минулого.

З другого боку: пролетарська держава, яка народжується з революції, має на меті усунути всякі форми утиску, всякі форми підлеглості, нерівності, всякі явища, які стоять на перешкоді вільному, всебічному розвиткові людини.

Нарешті: національний утиск, національна нерівність чи підлеглість тісно, глибоко, органічно пов'язана з утиском, підлеглістю й нерівністю соціальною й економічною. І коли ми, руські комуністи, хоч в якійсь мірі піддержуємо нерівність або підлеглість національну, то те значить, що ми піддержуємо підлеглість соціальну й економічну, це значить, що руський пролетаріат перебирає на себе функції знищених руських паразитарних буржуазних класів щодо визиску українського робітництва й усього укр. народу.

Через те Рос. ком. партія вважає, що найкращою формою розвитку революції кожної нації є її повна державна незалежність, у добровільному тісному союзі з усіма соціалістичними державами проти всесвітньої буржуазії. Мало того: коли якась частина українського робітництва в силу історичних ненормальних умов не розуміє цього, не відчуває й противиться, то ми, руські комуністи, вважаємо своїм обов'язком так само настійно рекомендувати їм цю форму їхнього національно-державного устрою, як ми рекомендуємо в соціально-політичній сфері форму радянської влади, яко найкращого засобу здійснення пролетарської революції, як рекомендуємо навіть тим робітникам, що в силу ненормальних соціально-історичних умов не розуміють, не відчувають її потрібності й навіть противляться їй.

Але ці слова не значили б розділення робітництва одної нації від робітництва другої. Навпаки, націоналістична «з'єднуюча» політика пятаковщини іменно це й робила: не тільки роз'єднувала, а викликала ворожнечу, боротьбу, братоубийство. Такі слова, переведені в життя з неухильною, твердою, чистобольшевицькою послідовністю, викликали би тільки гаряче чуття товариськості, близості, довір'я, що є найкращим засобом для тісного, міцного, добровільного союзу двох незалежних, братерських робітничо-селянських держав.

3. Так мусить бути

Але, не вважаючи на цю неясність, треба зазначити, що тактика переходить уже в принцип, у життєве, програмове переконання. І так мусить це бути з залізною об'єктивністю, бо того вимагає сама суть і природа соціалізму, соціалістичної революції, характер соціальної природи пролетарського класу, який, хоче-нехоче, мусить нищити всякі форми утиску й нерівності, коли хоче успіху свого завдання.

І з цього погляду дуже показним є наказ Л. Троцького, який був одного часу противником самостійності України, до червоних російських військ, що вступали на територію України. Він звучить так: «Товариші солдати, комманданти, комісари! Ви ввійшли на Україну й побиваєте денікінські банди! Ви звільняєте братську країну від насильників. Україна, це край українських робітників і трудового селянства. Тільки український робітник і селянин має одиноке право управляти своєю власною країною. Коли ви поборете Денікіна, ви мусите віднестись до трудових мас України з братерською уважністю й любов'ю. Горе тому, хто буде чинити насильства над трудовим населенням українських міст і українських сіл! Українське селянство й робітництво мусить почувати себе безпечним під охороною наших штиків. Уважайте, що нашим завданням є увільнення, а не закріпощення України. Коли ви проженете денікінські банди, трудові маси України самі вирішать своє відношення до совітської Росії. Ми віримо й ми цього певні, що український народ вискажеться за тісне об'єднання з нами. Солдати, комманданти й комісари! Смерть наїздникам і угнітателям, смерть Денікінові, великим власникам, капіталістам і багачам! Хай живе червона армія! Хай живе совітська, самостійна Україна!»

З погляду ясності, виразності цей наказ стоїть вище листа Леніна, він уже дає підставу гадати про можливість принципіальної позиції автора наказу.

Рік тому назад мадьярські комуністи пропонували цю саму позицію руським комуністам. Її тоді було одкинуто й всупереч з постановою 3-го укр. з'їзду рад Урядом прийнято «федерацію», себто прийнято іменно те «одсування укр. національності на другорядне місце», про яке говорить резолюція рос. ком. партії, те «закріпощення», проти якого так рішуче й загрозливо говорить Троцький.

Але рік тяжкого досвіду не пройшов марно й тепер є певність, що пережитки старого будуть переборені, неясності зникнуть і позиція викристалізується в нормальному, природному напрямі — повної відмови від якогобудь «командування» на Україні, цілковитого признання національної й державної незалежності Української Радянської Республіки й братської, активної, свідомої допомоги українським робітникам і селянам у цьому напрямі.

І тільки тоді згармонізуються в одну велику, міцну силу два моменти в українській революції,— національній і соціальній,— які нерозумінням і помилками як руських соціалістів, так і українських, так довго й з такою шкодою для спільної, великої справи визволення працюючих роз'єднувались.

4. На порозі нової доби

Отаманщина закінчила своє існування. Одійшла в минуле ця тяжка, шкодлива й ганебна для трудової нації доба її трудної історії.

Ще й з цього боку історія показала українству всю безплодність, усю шкодливість і навіть злочинність намагання убгати відродження української нації в неприродні для неї, огидні її соціальним прагненням форми. Ті люди, які, йдучи за своїми власними класовими симпатіями й інтересами, хотять

утворити українську державність к л а с о в о - б у р ж у а з н у,— шкодливі й злочинні фанатики: вперед треба мати ті буржуазні класи, а тоді з ними творити ту державність. Коли ж вони знають самі, що цих класів немає, що процес витворення їх є справою цілих поколінь, а все ж таки намагаються іменно т а к у державність утворювати й ради неї борються проти національної робітничо-селянської державності, коли ради цього валяються в ногах світових насильників і злочинців і продають за поміч у цій боротьбі свій народ, то їм місце тільки на лаві народного суворого суду.

Відродження української нації в національній сфері йшло й ітиме в гармонії з соціальним визволенням. Це є аксіома трьохлітнього досвіду нашої революції. Що правіше й реакційніше заводився режим на Україні, то більше й глибше було нищення української національності. І то все одно: чи чужими руками чи своїми заводилась та реакція, вона необхідно, неминуче приводила до національного пригноблення. Коли в отаманщині удалось поширити свою владу на всю Україну, то вона необхідно, неминуче привела би з собою загибель української національності. Бо ті сили, які допомогли би їй, по своєму с о ц і а л ь н о м у складу й характеру були би ворожі до української н а ц і ї, вони м у с и л и б и,— хотіли б того чи не хотіли,— пригнітити українську національність, коли б хотіли затвердити свій вплив і владу.

Маленький приклад. Отаманщина віддала Кам'янець польській владі, своїй «приятельці», «союзниці», віддала для того, щоб він не дістався в руки Денікіну, ворогові української нації. І що ж: не дивлячись на умову, що поляки не зачеплять українського національного характеру кам'янецької місцевої влади, установ, мови й т. п., поляки зробили те саме, що зробив би й Денікін,— знищили все українське, а завели своє, польське. Польський лакуза «міністр» А. Левицький, що так недостойно вихилявся перед польськими злодіями, мусив навіть «ноти» писати до своїх перфідних «союзників» з благанням, щоб ті не чинили насильств над українством.

Розуміється, це льокайська наївність: польська буржуазія й шляхта м у с и т ь іменно так робити, бо така акція необхідно випливає з її класової, імперіалістичної природи й інтересів. Вона, коли б і хотіла, не могла би інакше робити, не змінивши всієї природи своєї.

І ця сама політика була би й тоді, коли б здійснилися мрії деяких польських, українських і антантських реакціонерів: за допомогою Польщі «увільнити» Україну аж по Київ або й далі. Польська шляхта «увільнила» б її не для українців, а для себе й для тих класів на Україні, які соціально рідні їй. А цим самим українська національність була би упосліджена й пригноблена.

Такий закон соціально- й національно-історичних умов, у яких перебувала українська нація.

Отже, з цього ясно, що чим «лівіший» буде соціально-політичний режим на Україні, тим більше він буде сприятливий для національного відродження нашого народу. Що повніше буде соціальне визволення, то необхідно тягтиме з собою й повне національне визволення.

І з цього погляду ясно, що з усіх режимів, які можуть бути на Вкраїні, найповніше може забезпечити національне відродження нашого народу режим національно-української радянської соціалістичної влади.

З тих же режимів, які можуть бути на Вкраїні не нац.-укрвїнського характеру, безперечно найбільш сприятливий для українського відродження є все ж таки режим радянської соціалістичної влади.

Бо природа сеї влади, її соціальна суть і завдання необхідно й неминуче ведуть її до найбільшого національного розневолення. Як влада класів експлуататорських, паразитарних м у с и т ь національно поневолювати для можливості поневолити соціально, так влада класів експлуатованих, працюючих м у с и т ь національно визволяти, мусить сприяти й допомагати цьому визволенню, коли хоче найповніше визволити соціально.

І ми бачимо, як ця соціальна н е о б х і д н і с т ь штовхала й штовхає далі руських соціалістів по шляху активності в національному питанню. І щодалі буде йти розвиток соціалістичної революції на Вкраїні, що глибше вона прийматиме працюючі маси, що ближче й діяльніше вони візьмуть у ній участь, то ця необхідність активності в національному питанню с т а н е виразнішою для всякого послідовного, активного комуніста всякої національності, навіть бувшої пануючої.

Революція на Вкраїні, так само як і в Росії, та чи інша доля її залежить у великій мірі від революції на Заході Європи. І з цілковитою певністю можна сказати, що доля відродження й визволення української нації залежить від всесвітньої боротьби соціалізму з капіталізмом.

Чотирьохлітня нечувано-жорстока й загубна для світового господарства війна, розхитаний економічний стан кожної країни, знищення колосальної кількості цінностей, маса страждання, хвороб, зруйнованого життя, все це викликало серед європейського пролетаріату глибоку свідомість ненормальності й злочинності системи капіталістичного устрою сучасного громадянства.

Російська робітничо-селянська революція великим досвідом своїм дала наочну лекцію реального здійснювання соціальних завдань пролетаріату. Перейдена Совітською Росією велетенська праця над руйнацією панування старого громадянства й творення нового, праця в тяжких, неприродних умовах, у стані постійної війни, залізної блокади, внутрішніх вибухів контрреволюції, в умовах зруйнованого війною й царизмом господарства, серед вікової темноти, несвідомості й забитості мас, ця праця переведена з таким успіхом, з такими наслідками, дала Європі воістину приклад соціального чуда, яке підносить захватом революційні живі елементи й холодить передсмертною тривогою елементи паразитарні, злочинні, гнилі.

Російська революція дала європейському соціалізмові нові методи, засоби, вона влила живої, повної болю й радості крові в недокровну практику Другого Інтернаціоналу, вона затягнену серпанком опортунізму перспективу соціалізму зірвала й показала світові реальні, трудні, але великі, ваблячі, сонячні шляхи до нового життя.

Буржуазна, імперіалістична Європа всякими способами силкувалася задушити російську революцію, вона наклепами, брехнями, галасом хотіла сховати від свого пролетаріату те

чудо, яке творили в Росії й на Україні працюючі класи, й одвернути його природне бажання стати на той же шлях.

Але не вдалося зламати чудодійної, велетенської сили робітництва, яке одбило всі напади внутрішньої й зовнішньої контрреволюції й, виставивши два мільйони червоних багнетів, готово грудьми зустріти нові напади свого ворога, Капіталу.

І Капітал уже хитнувся. Уже є зневіра в свої сили, в свою мілітарну перемогу.

Залізна логіка природи Капіталу вимагає від нього миру з Совітською Росією. Капітал мусить торгувати, мусить бути в неперестанному рухові, в вічному перемаганню самого себе, в безупинному пожиранню надвартості. Совітська Росія й Україна, спустошені, винищені, порожні на продукти індустрії, мусять дати необмежений простір для акції Капіталу, мусять скріпити його силу, а так само мусять дати йому живучої води своїх сирівців.

І через це Капітал Європи рішив вступити в іншу боротьбу з Соціалістичною Росією й Україною. Він знає, що торгові зносини, ухвалені Антантою з Росією, зміцнять силу соціалістичної революції. Антантський товар надасть великої сили Совітській владі.

Але Росія й Україна дадуть також силу й європейському Капіталові. Скріпляючи одне одного, вони в той же час зміцняють боротьбу між собою.

Торгові зносини — не є кінець війни контрреволюції з соціалізмом. Це тільки інша фаза її. Капітал не дасться легко повалити себе. Боротьба має бути велика й тяжка.

І ще багато великих соціальних подій чекає на стару Європу, ще багато крові пролле Капітал, ще багато життя задушить у своїх передсмертних обіймах, поки упаде в цій гігантській і фатальній для нього боротьбі.

Доля України тісно зв'язана з долею революції в Росії й в Європі. Історія відродження й визволення українського народу ще ховає в собі багато труднощів, загроз і боротьби.

Ми стоїмо на порозі нової доби в нашій історії. Три роки революції, три роки науки вогнем і мечем викували в українських працюючих мас міцну зброю й с о ц і а л ь н о ї, й н а ц і о н а л ь н о ї свідомости. Які б ще фази цієї доби не були попереду, українська трудова н а ц і я цієї своєї загартованої в стражданнях зброї не випустить.

І раніше чи пізніше та українська державність, яка властива природі нашої робітничої нації, державність, яка має, як держава, як орган класового примусу й утиску, зникнути й перетворитися в громаду працюючих, соціально-рівних, творчих і вільних людей,— неминуче мусить бути і буде.

Відень, 25-I-1920.

ВІД РЕДАКЦІЇ. Як ми й обіцяли (див. журнал № 3 ц. р.), подаємо III, IV, V глави XV розділу частини II книги Володимира Винниченка «Відродження нації», які з вини працівників редакції не були вчасно надруковані.

Просимо вибачення.

Конфлікт двох сил

3. «Соціалістично»-хуторянська діяльність

Як вела Ц. Рада «свою лінію», так і далі провадила, навіть ідучи під ручку з німецьким генералом. Бо вона ж, бачите, й усім народам Європи й «німецькому народові», себто бравому німецькому генералові рекомендувалась як «соціалістка», й соціалістка найкращої марки, не такої, як анархісти-більшовики. Отже, вступивши на Україну, зараз же розпочала свою «соціалістичну» діяльність.

Насамперед, знищила всі заходи й розпорядження більшевиків у в с і х сферах. Скасоване більшевиками право власності на фабрики, заводи, на всякі засоби продукції зараз же відновила. Вирвані з рук паразитарних і ворожих до нашої нації класів способи експлуатації й визиску наших мас зразу ж їм повернула.

Націоналізовані більшевиками банки, ці фортеці сучасного капіталізму й буржуазної сили, моментально реставрувала.

Розігнаних більшевиками «фаховців» бюрократів ласкаво покликала й розсадила на теплих м'яких посадах.

Похована по закутках руська офіцерня й усяка чорносотенна гидь при «соціалістичній» українській владі зразу ж повилазила й «прикрасила» міста. За більшевиків уся ця наволоч попідроблювалась під «пролетаріїв» і ходила в ультра-«демократичних» лахміттях. Тепер же, коли настав «лад і порядок», улиці заблищали бриліантами спекулянтських кокоток, пишними капелюхами «законних» буржуазних шлюх, золотими перснями, золотими офіцерськими руськими погонами. Одчинились знову закриті більшевиками шантани й різні інші веселі інституції гулящих людей.

Словом, одчинились усі органи й притони експлуатуючих, «паничівських» класів, повернулись їм усі засоби й способи соціального грабежу, обдурювання, експлуатації й насильства.

Бо українська влада була вищої «соціалістичної» марки, ніж «злочинці-більшевики», вона несла «лад і порядок».

Так само й у сфері політичних і демократичних свобод настав «лад і порядок». Більшевицькі газети або хоч трохи прихильні до них було замкнено, редакторів і співробітників, якщо спіймано, то розстріляно або кинено до тюрми, чорносотенні ж газети стали зразу ж виходити. Свободу зібрань взято під дозвіл, а дозволялось «по усмотрению начальства». І через це, наприклад, «по усмотрению» «демократичного» й «соціалістичного» начальства не дозволено було святкувати роковини російської революції.

Словом, ще раз підтверджувалось, що слова про рівність демократичних свобод у к л а с о в о м у громадянстві є тільки переконання наївних і засіб обдурювання більш практичних людей.

Розділ XV (Закінчення. Початок див. № 1, 1991 р.).

4. Ні паничам, ні парубкам

Розуміється, такою «соціалістичністю» та «демократичністю» могли бути цілком задоволені буржуазні кола. Але... була в української влади одна рисочка, яка крутила їм у носі, а саме: неприємний для них запах мужицької свитки, який не зважаючи на пудру й усякі панські пахощі та притирання, невикорінимо сидів у хуторянці. Для «вищих» почувань «законних» і «незаконних» соціальних паразитів цей запах був неприємний.

А крім того, хуторянка мала одну примху, від якої навіть заручення з німецьким лицарем не позбавило її, а іменно «соціалізацію землі». Їй неодмінно хотілось усе ж таки зробити добро парубкові. І, може, якраз через те, що заручилась з генералом, її добре серце так щиро й уперто хотіло цього.

Вона тільки, бідненька, того не розуміла, що коли ця справа не могла вдатися тоді, коли вона була ніби поважною господинею на своєму хуторі, через женихання з паничами, то тепер, маючи такого виразного жениха й повелителя на хуторі, це тим паче вдатися не могло. Не розуміючи того, вона демонстративно бігала на кухню до парубка й голосно на всіх своїх засіданнях розмовляла про виданий ще до жениха закон про соціалізацію землі.

І це все не подобалось ні буржуазії, ні женихові та навіть і парубкові.

І стало так виходити, що нікому вже не подобалась бідна хуторянка, Центральна Рада.

Міський пролетаріат, що активно йшов за большевиками, ненавидів її.

Той, що не йшов активно, тепер про це жалів і ставився до Центральної Ради з ворожістю.

Сільський пролетаріат в обіцяння й закони про землю не вірив, більше вірячи реальним фактам, а іменно тим, що німці обсадили всю українську землю, а з-під них її вже легко не видереш ніякими законами. І проклинав Центральну Раду.

Заможне селянство (та й почасти дрібне) також було вороже до неї за цей самий закон про соціалізацію. Підбурене великими власниками, воно стало посилати до Центральної Ради й до німців сотні делегацій з проханням одмінити закон про соціалізацію. А вдома лаяло Центральну Раду й агітувало на всі боки проти неї.

Аграрна буржуазія через цей самий закон не могла без піни на устах говорити про Центральну Раду. І робила всі заходи, щоб увійти в найтісніші відносини з німецьким військовим командуванням на Вкраїні.

Промислова буржуазія сердилась за перешкоди, які ставились їй усе ж таки урядом у безоглядній експлуатації робітництва. Її дратувало те, що в краю все було, властиво кажучи, в її руках, все було установлено по її законах, увесь лад і основи життя були її, а влада через щось у руках якоїсь купки людей, які невідомо чого хочуть, невідомо на кого спираються, невідомо яку фізіономію мають. І також робила всі заходи, щоб ближче зійтися з німецькими генералами й «вияснити» з ними це непорозуміння.

Навіть українська національна демократія не вся була вдоволена. Одній її частині видно було, що минув час революційної фразеології й що треба реально подивитись на справу, себто: признати, що революція скінчилась, що влада на Вкраїні належить німецькому імперіалізмові й що треба з ним порозумітися, пристосуватися до його природи й тим зберегти українську національну державність. Через те владу треба було реконструювати відповідно до цього пристосування, всякі примхи одкинути й якнайшвидше спертися на дрібне селянство, давши йому землі, тільки не «соціалізацією», а іншим законом, що забезпечував би власність. Так казали соціалісти-федералісти.

Частина українських соціал-демократів також вважала, що далі так лишати неможливо, що, привівши німців, ми привели й реакцію, й що боротись з цією силою ми на маємо ні змоги, ні логіки: адже бачили очі, що купували, їжте хоч повилазьте. Так краще нехай відповідають за цю справу ті, які з самого початку взяли на себе всю відповідальність за державну політику, себто есери, урядова партія. Соціал-демократи ж повинні негайно вийти з уряду і умити руки.

Розуміється, це було несправедливо. Чом же тоді есдеки не вмивали рук, коли рішалось питання заклику німців? Хоч есдеки формально ніби й передали керівництво есерам, але в суті мали й тепер майже рішаючий вплив. Отже, спихати все на есерів ніяк не годилось та ще так неделікатно: ми, мовляв, соціалісти повинні вийти, а буржуазія, себто есери, нехай лишаються. Есери на це з повним правом казали: «Овва! Ми такі самі соціалісти, як і ви, самі ви — буржуї». Та навіть есери ображались, що їм, як буржуям, хотіли передати владу: «Які ми буржуї? Ми такі ж соціалісти, як і ви». Та чого більше: навіть самостійники обурювались: «А ми чим гірші за вас соціалісти? Адже теж називаємось соціалістами, а робили все те, що й ви».

5. І «ні туди, Микито, ні сюди, Микито»

І дійсно; всі були й ніби «соціалістами», й ніби «буржуями», й усі робили одне. А влади передати не було кому, бо таки, справді, дійсної, справжньої буржуазії, отої, що мала в себе фактичну буржуазну силу банків, фабрик, заводів, латифундій, такої буржуазії в українській нації не було. Державна ж влада на Україні повинна була бути в національно-українських руках, бо інакше вся справа національного відродження народу буде загублена.

От у цьому й полягала трагедія Центральної Ради. Тримати владу в українських руках — це значить тримати її в руках «соціалістів» (есерів, есдеків, есефів). А це значило пристосуватися до фактичного розпорядника на українській землі — німецького генерала; це значило прийняти його соціальний і політичний світогляд; це значило заплющувати очі на його грабування окупованої України; це значило нести шлейф генеральської реакції на Україні. За це генерал згодився б, щоб той шлейф був жовто-блакитного кольору.

Розуміється, за цю роль «соціалісти» взятись не могли. Її могли взяти на себе ті класи, які були соціально-рідні з генералом, для яких ця реакція була своїм любим ділом, які могли

би весело, легко й охоче нести той шлейф. Себто, за це могла взятися тільки буржуазія. Але такої буржуазії історія нам і не дала, наша нація була безбуржуазна.

Та ж буржуазія, що була на Україні, ставилась вороже до українського нац. відродження. Передать їй державну владу, значило загубити справу національного визволення.

Отже, виходило «ні туди, Микито, ні сюди, Микито».

Правда, для справедливості треба зазначити, що есефи готові були взяти на себе роль української буржуазної влади. Приносячи в жертву свою «соціалістичність» в ім'я національних здобутків, вони готові були «порозумітися» з генералом і постаратися нести шлейф з достойним виглядом. Але вони ставили умову, щоб їхні товариші «такі самі соціалісти» (есери, есдеки) не лаяли їх за це, не називали буржуями та носіями німецької реакції й щоб, як не офіціально, то неофіціально помагали їм, бо вони ж такі малосильні були, ті делікатні есефи.

Есери на це не пристали, бо, насамперед, це вийшло б те саме, тільки змінилась би у влади одна літера: замість «р» стало б «ф», а все інше лишилось би на тому самому місці. Крім того, треба мати на увазі те відоме й цікаве явище, що влада раз у раз найбільше сама собою задоволена й рідко-рідко коли з доброї волі уступається другій.

Так було й з владою есерів. І самі бачили й почували, що якось воно не так, а відійти нема сили.

А тут ще друга частина есдеків (на чолі з головою хлібного бюро М. Поршом) енергійно піддержувала есерів і запевняла, що соціальна революція не скінчилась і що нізащо через те не треба уступатися з своїх посад. А з німцями треба поводитися строго, хай вони не забувають, що вони — слуги української влади. Український пролетаріат і революційне селянство вірять українській владі і не дозволять німецьким імперіалістам порушити їхні революційні здобутки.

А есери, слухаючи цю пустопорожню, нещиру фразеологію, задоволено плескали всяким Поршам у долоні й кидали викликаючі погляди на німецьких імперіалістів.

Дуже багатьох шанувальників журналу зацікавило повідомлення про книгу Лева Силенка «Мага Віра», яку подарував редакції шановний Б. Ковальський з Канади. Цими днями ми надіслали пану Богдану телефакс з проханням розповісти про умови придбання цієї епохальної праці, яка написана, звичайно ж, українською мовою. Чекаємо відповіді для вас. Ми також звернулися за згодою передрукувати у журналі 10—15 глав, які становитимуть для читачів виняткový інтерес. Якщо буде така згода — почнемо з осінніх номерів і продовжимо у наступному році.

Завчасно подумайте про передплату журналу.

Редакція.

У № 11 нашого журналу за минулий рік була опублікована стаття Вероніки Івлєвої «Астрологія та акупунктура: чи існує між ними зв'язок?» Редакція одержала багато листів на її публікацію від бажаючих глибше ознайомитися з новою методикою. Сьогодні ми друкуємо ще один матеріал В. Івлєвої з деякими уточненнями та доповненнями.

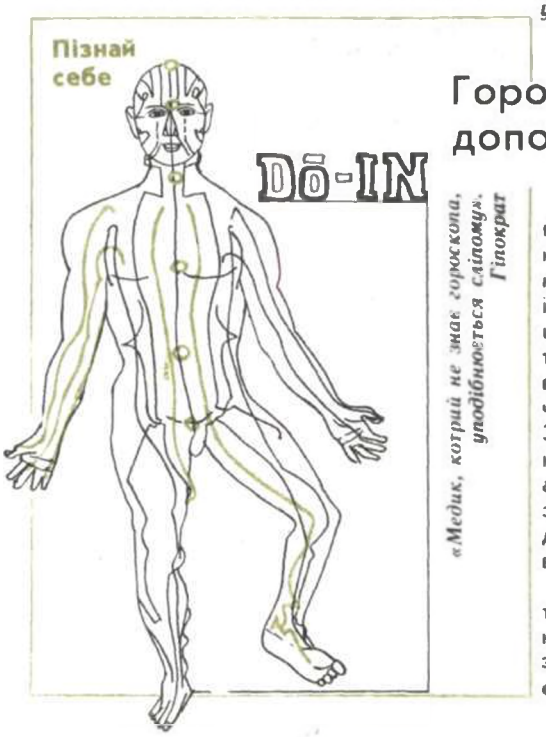

Гороскоп допомагає зцілювати

Ще зовсім недавно поняття «астрологія» та «гороскоп» вважали у нас лженауковим окультизмом, містикою й мракобіссям. Тим часом у західних країнах і в Японії астрологічними гороскопами широко послуговуються під час ділових та сімейних стосунків, зокрема, в біржевих операціях, при доборі працівників, чи, скажімо, шлюбних пар. Одначе, і на Заході роль астрології в лікуванні людей недооцінюється. Між іншим, зв'язок між астрологією та медициною знали ще здавен, і стародавні цілителі підходили до лікування суто індивідуально, враховуючи й гороскоп конкретної людини.

У своїй першій статті я вже писала про те, що такий перевірений віками, надійний метод лікування, як акупунктура, і, зокрема, голкоголювання, часто є неефективним через те, що лікар не бере

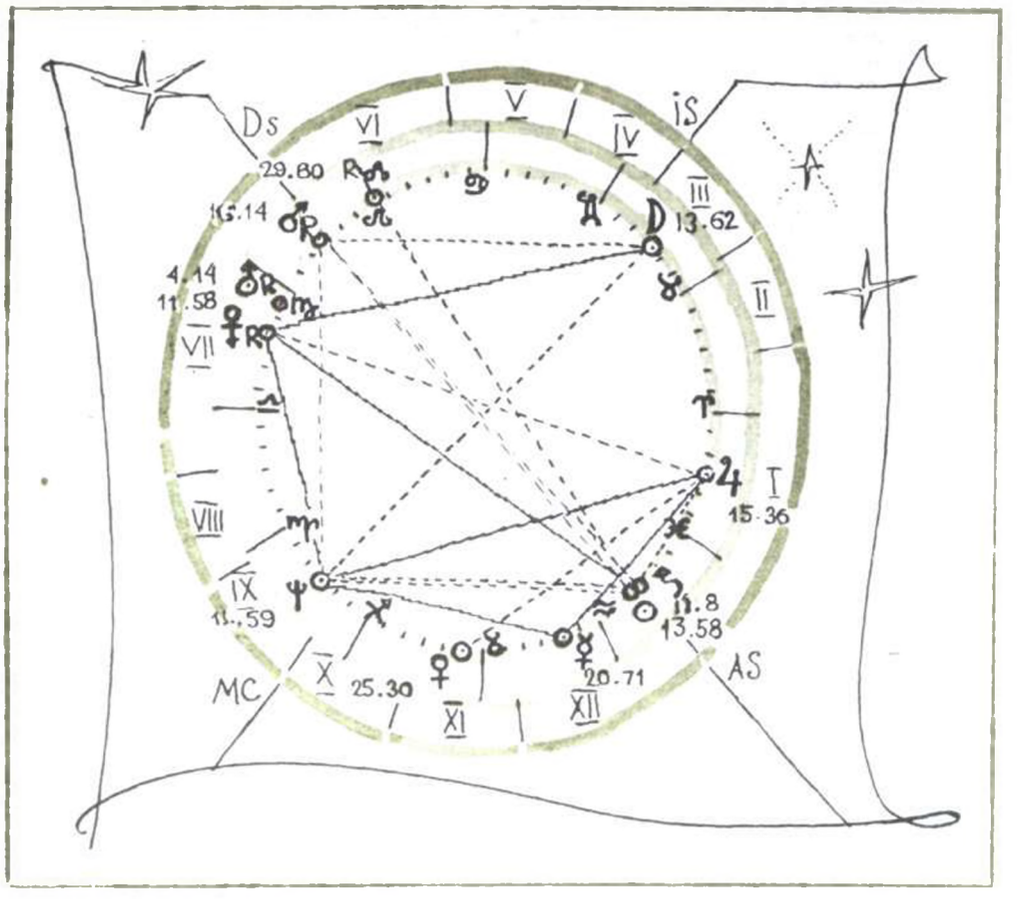

до уваги особливості організму свого пацієнта, його стан у певні дні і години доби. Інформація про стан організму та його зміни з плином часу закодована у гороскопі людини. Тож медикам потрібно навчитись розшифровувати цю інформацію, аби використовувати її під час лікування. Нам, мовили древні, треба лікувати людину, а не хворобу. І в цьому допомагає астрологія, про зв'язок якої з акупунктурою я вже розповідала.

Нагадаю деякі основні поняття акупунктури. Як відомо, на тілі людини існує 26 меридіанів: по 12 симетрично з правого й лівого боку та два центральних. На рис. 1 показані 15 меридіанів на передній частині тіла. Кожний відповідає певному внутрішньому органу (серцю, печінці, киркам, легеням і т. д.). Уздовж меридіанів розташовані біологічно активні точки, за допомогою яких відбувається обмін інформацією та енергією між внутрішніми органами і зовнішнім середовищем. Отже, будь-який вплив на ці точки (голковколювання, масаж, електропунктура та ін.) може справити цілющу дію на хворий орган. З іншого боку, хвороба будь-якого внутрішнього органа насамперед повідомляє про себе больовим відчуттям у відповідній активній точці, що є чудовим методом діагностики на ранній стадії захворювання.

Отже, основою методу лікувальної акупунктури є точне визначення розташування активних точок на тілі людини і виявлення ступеню їх активності за різних періодів. Ідея мого методу полягає у тому, що під час лікування необхідно брати до уваги індивідуальні відмінності у розташуванні активних точок й у чергуванні періодів їх активності в різних людей. Такі відмінності можна виявити шляхом розрахунку і аналізу гороскопів пацієнтів, виходячи з відомостей про точний час і місце їх народження (з точністю до години і хвилини й часток градусів географічної широти і довготи). Цей метод настільки точний, що цілком допускає можливість зворотного розрахунку невідомого часу і місця народження людини — за даними акупунктурної діагностики її больових точок. Всі розрахунки виконуються за спеціальною програмою і за допомогою астрологічних таблиць, розташуванням планет Сонячної системи на екліптиці, обчислених на XX століття (таблиці ефемерид).

Читачеві, мабуть, вже кортить запитати: який же зв'язок між розташуванням

планет на небі і активними точками на тілі людини? Не вдаючись у деталі, спробую пояснити його на основі добового біоритму, який виробило все живе на Землі в процесі еволюції. Як вважає древня китайська медицина, в організмі людини цей періодичний процес починається з трьох годин ночі (за місцевим часом) активністю правого й лівого меридіанів легень. Приблизно через дві години активізується меридіан товстого кишечника, ще через дві — шлунка і т. д.

Слід нагадати, що у пращурів людини, котрі жили в єдності з природою, пологи відбувалися тільки вночі, аби беззахисна дитина не потрапляла відразу під жорстку сонячну радіацію. Так природа боронила потомство від шкідливих ситуацій і злоякісних пухлин. Перше, що робить дитина, з'явившись на світ,— глибокий вдих. Одразу ж починають активно працювати легені, постачаючи крові кисень. От чому перший після народження активний меридіан — легеневий!

Але сучасна людина, надійно захистившись від навколишнього середовища та ультрафіолетового сонячного випромінювання стінами і дахом свого житла, значною мірою втратила цей інстинкт збереження роду. Сьогодні діти народжуються о будь-якій порі доби. Але, як і раніше, народившись, дитина найперше робить глибокий вдих, і в момент народження першим запускається механізм дихання, що підтверджує — найактивнішими є легеневі меридіани. Тому відлік циклічних змін активності різних меридіанів (себто відповідних їм внутрішніх органів) для кожної конкретної людини слід розпочинати з моменту її народження, коли запускається її біологічний годинник.

З іншого боку, зодіакальне коло (рис. 2) відбиває не лише річну, як це прийнято вважати, але й добову циклічність земного часу. Ось чому двогодинному періоду активності кожного меридіана в китайській системі До-Ін відповідає свій знак Зодіаку. А для кожної конкретної людини ця схема полів зсувається залежно від часу і місця її народження.

Зауважу, що на меридіанах можна знайти до 180 точок, де спостерігаються застійні явища. З них обираються найболючіші (до 30), діючи на які можна досягти найбільшого лікувального ефекту.

Ось у чому полягає мій метод індивідуальної акупунктури, вдосконалений з допомогою конкретних підрахунків. Він дає змогу уникнути шаблонності і підвищити ефективність лікування.

Вероніка ІВЛЄВА.

Банк ідей

Саджанці у вазоні

Останнім часом зникли з продажу яблука таких сортів, як білий налив, антонівка, джонатан. У чому ж справа? Яблуневі дерева уражають різні шкідники, плодожерки, з котрими ми не вміємо радикально боротись з допомогою тієї ж природи — ентомофагів.

Не вміємо вирощувати і садивний матеріал. Може тепер за це візьмуться кооперативи? Але їх саджанці дорогі. На базарах Миколаєва, Одеси за вишню сорту «володимирка», за ранній абрикос, персик правлять п'ять карбованців. Люди, це дуже дорого! Якби ми могли вирощувати саджанці у домашніх умовах, на підвіконні, у вазонах замість квітів! Мало хто знає, що в одній поліетиленовій торбинці можна виростити стільки саджанців найрізноманітніших сортів фруктових дерев, що їх вистачить для двох-трьох присадибних ділянок.

Восени починають перекопувати грунт на городах, у садках. Лезо лопати переріже коріння вишні, яблуні, абрикоси, аличі. Їх просто викидають, як непотріб. А даремно. На тому корінні можна прищепити взимку і ранньою весною живці, взяті з необхідних вам дерев, і матимете вдосталь садивного матеріалу, не платитимете за нього великі гроші.

Прищеплюють кісточкові до кісточкових, а насінневі до насінневих. Отже, викопане коріння зберіть по-господарськи, зв'яжіть у пучечки, щоб знали, де зберігається підщепний матеріал. У лютому — на початку березня іноді розмерзається грунт. Ось тоді й дістаньте заготовлене восени коріння, поріжте *його на живці довжиною сім — вісім*

сантиметрів. Обов'язково позначте, де верх, і покладіть у тирсу. Годиться картонний ящик, старе відро, поліетиленовий мішечок. Заготовлені живці витримати чотири-шість днів при температурі 26° С, доки не з'явиться на них прозора рідина — калюс. Ця робота зветься стратифікацією. На верхній частині корінчика зробіть косий зріз і натомість прикладіть зрізаний із заготовленого ще в січні черенка щиток із сплячою брунькою. Його примотують до корінчика поліетиленовою стрічкою. Коли треба зробити багато таких саджанців, корінчик з щитком, притримуючи його пальцем, вмочають у парафін. Від того на верхній частині корінчика утворюється парафіновий чохол з дірочкою, де тримали пальцем,— спеціально для росту бруньки. Прищеплені корінчики знову зв'язують і кладуть в теплу тирсу, що має температуру 26 градусів, для приживлення. Воно відбувається за чотири-п'ять днів іноді за шість-сім, що значною мірою залежить від температури.

Коли ж щитки прижились, і бруньки почали розпускатися, саджанці неодмінно винесіть у погріб і розстеліть на дні його, прикривши садивний матеріал тою ж тирсою. Таким чином, ви зупините ріст бруньок і загартуєте саджанці. Через десять днів можна висаджувати їх у звичайні вазони і ставити на підвіконня. Саджанці закопують так, щоб прищепа на три-п'ять міліметрів піднімалася над грунтом. Щоб його зволожити, вазон ставлять у тарілку з водою.

Через тиждень саджанці почнуть рости. Висадіть їх у потрібному місці, а зайві віддайте сусідові. Таким чином, ви не переплачуватимете гроші за садивний матеріал. Окрім того, виростите такі дерева, які вам потрібні, бо ж на базарі, як правило, купуєте «кота в мішку».

Коли немає погреба і тирси, нарізані корінці у жовтні — листопаді прищепіть і закопайте у грунт на глибину 15 — 20 сантиметрів. Залиште їх до кінця березня або й середини квітня. Вони самі приживуться в землі, вам залишиться розсадити їх. Одначе грунт треба добре підготувати. Корінці пригорніть грунтом так, щоб виглядали з-під нього на два-три міліметри. За такого способу прищеплюється менше прищеп, тож зробіть більше щеплень.

Леонід КОНДРАЦЬКИЙ,
садівник-любитель.
смт. Березанка
Миколаївської області.

У лабораторіях учених

Модульний принцип

покладено в основу побудови нервової системи.
Кожен орган має свій керівний центр

Доки живий мозок

Історія науки — річ парадоксальна. Не лише його величність випадок залишив на її сторінках свої сліди. Певну роль відіграли й судові процеси. І не тільки такі гучні, як, приміром, справа Джордано Бруно. З розповіді про два з них, які, хоча й не набули надто великого розголосу, та все ж таки лишили свій слід, і починаємо нашу розповідь.

1975 рік, США. Двадцятиодноріча наркоманка Карен Куілен прийняла конячу дозу барбітуратів і алкоголю. Це завдало такої хімічної травми головному мозку, що дівчина знепритомніла, і не було жодної надії повернути її до тями. Через кілька місяців родичі звернулися до суду з проханням дозволити відключити апарат «штучні легені», який підтримував життєдіяльність організму Карен. Відмова — судді не сприйняли за визначення смерті необоротні зміни у мозку та цілковитий розлад інтелекту. Адже життєдіяльність організму, хоча й при штучній підтримці, продовжувалася. Минуло чимало часу, протягом якого стало остаточно ясно, що сподіватися нема на що. Тоді й відключили апарат.

Критерієм життя і смерті у даному разі є енцефалограма мозку. Офіційно це визнали у Сполучених Штатах під час процесу проти доктора Р. Р. Лоуера з медичного коледжу штату Віргінія. Звинувачували його у... вбивстві. Рятуючи людину із смертельно хворим серцем, він вилучив цей орган у донора, який в автокатастрофі зазнав незцілимої травми головного мозку. Суд визнав це достатнім, аби зробити висновок про смерть, і виправдав Лоуера.

Як бачимо, в обох випадках проблема полягає у тому, що головний мозок загинув, тоді як окремі органи і системи організму ще функціонували. Адже ті кілька місяців, поки апарат вдмухував повітря у легені Карен Куілен, її штучно годували. Працювали шлунок, кишечник, печінка, нирки. Врешті, діяло серце. Дивно, якщо вважати, що всіма процесами в організмі керує один центр — головний мозок. Принаймні, така точка зору утвердилася у вітчизняній фізіології після так званої Павловської сесії — розширеної сесії відділення фізіології Академії наук 1949 року. Але чи так це насправді? Якщо положення істинне, то не зрозуміло, чому вдається трансплантувати органи. Адже, вилучаючи їх з тіла донора, хірург, приміром, обриває скальпелем зв'язок нирки з центральною нервовою системою. Нервові тканини регенерують дуже повільно — частка міліметра протягом доби, отже, на новому місці нирка підключиться до системи управління не скоро. А тим часом вона починає працювати буквально відразу! То в чому ж справа?

Дивовижні ганглії

Наприкінці минулого століття Ауербах і Мейєр відкрили інтрамуральні (тобто, «вмуровані» в стінки внутрішніх органів) ганглії — скупчення нервових клітин. Як це не раз вже було, значення відкриття збагнули тільки з часом.

Сприяло цьому, зокрема, те, що фізіологи звернули увагу на цікавий факт: у стравоході виявилося стільки ж нервових клітин, скільки й у спинному мозку. Зібрані вони у ганглії — центри, що мають три типи нейронів: ті, що сприймають сигнали, ті, що їх опрацьовують, і ті, що передають далі. Реагувати вони можуть на механічні та хімічні подразники, коливання температури та осмотичного тиску...

— По суті, кожен внутрішній орган має свій маленький мозок,— пояснює кандидат біологічних наук О. В. Янцев.— Це щось на зразок органів місцевого самоврядування. Тільки та інформація, яку не здатні опрацювати ганглії, надходить у головний мозок, і регуляція відбувається на більш високому рівні.

Якби інформація про життєдіяльність органів не опрацьовувалася «на місці», ми просто не могли б, приміром, читати книгу й одночасно перетравлювати їжу. Ганглії, вочевидь, роблять ще одну важливу справу — співвідносять інформацію, одержану з головного мозку, з внутрішнім станом органа. Адже не будь-яку команду можна виконати — приміром, серце не може скорочуватися інтенсивніше від своїх фізичних можливостей. До речі, у серці спеціальні видозмінені м'язові клітини видають електричні сигнали, які викликають скорочення шлуночків та передсердь. А вузли автоматії стежать, аби ці імпульси надходили регулярно.

У стравоході також є вузли автоматії. Регулятор ритму тонкої кишки — біля її початку, під шлунком. Кожні три-чотири секунди він видає електричні імпульси, які передаються від однієї м'язової клітини до іншої. Перистальтична хвиля біжить кишкою, проштовхуючи їжу. Якщо цей механізм розладнується, то хвиля починає згасати, здебільшого в нижній частині кишечника. Це зветься хворобою Гіршспрунга. У товстій кишці накопичуються калові маси, інколи до 16 кг. Інтрамуральні центри уражуються і при хворобі Шагаса. Цілувальні клопи (вони водяться у Латинській Америці), кусаючи людей у губи, розносять тріпанасоми, які нападають на нервові клітини.

Сімферопольські та ленінградські вчені дійшли висновку, що нервова система тварин влаштована за модульним принципом, тобто складається з окремих блоків, вочевидь, подібних за складом і якістю, але з'єднаних порізному. Ганглії є чимось на зразок складових цеглинок. Саме об'єднання модулів забезпечує регулювання рухами, м'язовим тонусом, рівновагою тощо.

Практичні висновки з наукових пошуків у даній галузі дуже цікаві. Американський учений Уіллард Гейлін запропонував у банках матеріалів для трансплантації зберігати не окремі органи, а тіла людей, головний мозок яких безнадійно зруйнований.

— За допомогою спеціальної апаратури можна було б тривалий час підтримувати життєдіяльність такого тіла,— говорить О. В. Янцев. — Отож у декого навіть виникла ідея проводити на таких живих трупах експерименти, відпрацьовувати техніку складних хірургічних операцій. Але чи погодитеся ви, щоб хтось із ваших близьких, який приміром, потрапив в автокатастрофу, був перетворений на напівживий макет для вправлянь студентів чи банк для трансплантацій? Думаю, практична користь далеко не завжди перекриває явну негуманність проекту.

...І природа знайшла вихід

Природа розробила три основних принципи організації нервової системи.

1. Компактний нервовий центр. Приклад — мідії. Їм такого центру вистачає для виконання нескладної головної життєвої функції — фільтрації води. До того ж у них доволі маленьке тіло.

2. Нервовий ланцюжок. Зустрічається в істот з видовженим тілом, зокрема у черв'яків.

3. Дифузна мережа, яка не має керівного центру. Приклад — гідра, в якої будь-який маленький шматок тіла здатен регенерувати і перетворюватися на повноцінну особину.

Неважко помітити, що за першим принципом побудована й нервова система людини. Але ж тіло у неї набагато більше — воно складається з кількох десятків трильйонів клітин, які дуже різняться будовою та функціонуванням. Крім того, життєдіяльність людини незрівнянно складніша порівняно з мідією. Отже, в її головний мозок надходить злива інформації двох основних типів: про діяльність органів і системи організму та про навколишнє середовище. Причому, зовнішня інформація в міру того, як людина вдосконалюється біологічно і соціально, зростає за обсягом і стає дедалі складнішою. Вона «приглушує» сигнали, які йдуть у мозок від органів і систем. Але ж ті продовжують чекати керівних вказівок.

Отже, природа мала знайти якийсь вихід. І вона його знайшла. До речі, люди, ще не знаючи про це, застосували аналогічний принцип при організації адміністративно-господарської діяльності. Уявіть, що будь-яку проблему, скажімо, колгоспу, розв'язувала б лише Рада Міністрів. Остання захлинулася б від інформації. Саме тому і створено відповідні структури на рівні району та області, здатні вирішувати питання в межах своєї компетенції.

Так само, тільки набагато раніше, вчинила й природа. У вищих тварин є позамозкові центри, які керують окремими органами та системами. На думку науковців кафедри фізіології людини і тварин та біофізики Сімферопольського держуніверситету, які досліджують цю проблему спільно з колегами із Ленінградського університету, саме це еволюційне пристосування дало змогу вивільнити мозок для більш складної взаємодії з навколишнім середовищем.

Валентин ІВАНЧЕНКО.

Пієлонефрит у дітей

Хронічний пієлонефрит у дітей активніший, ніж у дорослих. Причинами тут найчастіше бувають запальні процеси сечовивідної системи.

За клінічним перебігом хронічний пієлонефрит буває латентний і хвилеподібний, якому властива зміна періодів ремісії та загострення.

У першому випадку захворювання здебільшого виявляють випадково, під час диспансерного огляду чи обстеження у зв'язку з іншими захворюваннями. Лише у невеликої кількості хворих дітей бувають скарги на поганий апетит, періодичну стомлюваність, температуру і дуже рідко — болі в животі. Але ці симптоми швидко минають, тому родичі тільки при наполегливому опитуванні лікаря згадують про такі епізоди.

Хвилеподібний перебіг пієлонефриту найчастіше виявляють у дітей із запальними ускладненнями нижніх сечовивідних органів. Захворювання починається гостро, з високою температурою, головними болями, інколи з нудотою або блюванням та сильним болем у животі. У таких випадках антибактеріальна терапія звичайно швидко гальмує першу атаку, нормалізуються аналізи крові та сечі, процес набуває прихованого перебігу. Однак хвороби інших органів і систем спричиняють повторні загострення. Успіх від антибактеріального лікування знижується, а число рецидивів зростає.

Проти сечової інфекції використовують нітрофурани (фурагін, фурадонін). Особливо ефективний комбінований препарат — 5-НОК та сульфаніламіди (бісептол). Як підтримуюча, добре зарекомендувала себе фітотерапія.

Якщо не порушено відтік сечі, хворим на пієлонефрит рекомендують багато пити — морс із клюкви, соки, відвари, трав, які мають діуретичні та антисептичні властивості. Зокрема, лікувальний чай: листя берези — 10 г, листя мучниці — 10 г, трава хвоща польового — 10 г, корінь кульбаби — 10 г, плід ялівцю — 3 г, журавлиний лист — 15 г, насіння льону — 15 г. Столову ложку суміші заливають склянкою окропу, настоюють у духовці шість — вісім годин, проціджують і вживають по 50 мл чотири рази на добу за 30 хвилин до їди. Цей збір трав рекомендують поєднувати з антибактеріальними препаратами.

Застосування лікарських рослин, що мають протизапальні, антибактеріальні, сечогінні, спазмолітичні та інші властивості, досить ефективне у лікуванні хронічного пієлонефриту у дітей.

Дуже часто діти відмовляються пити настої чи відвари через неприємний смак. Тому ці препарати треба присмачувати варенням, повидлом, соком.

Пієлонефрит, де переважає інфекційний процес, бажано лікувати рослинними сумішами, до складу яких входять квітки волошки, трава золотарника, трава триколірної фіалки, плоди ялівцю, квітки календули, трава чебрецю, корінь вовчуга польового, листя мучниці, трава душиці. Беручи до уваги сильну дію ялівцю та мучниці їх треба брати у невеликій кількості. Інфекцію сечовивідних шляхів успішно виліковують за короткий проміжок часу салатом з листя настурції городньої. Для цього беруть 20 г свіжого листя, старанно подрібнюють, змішують з одною столовою ложкою олії чи чайною ложечкою лимонного соку. З'їдати треба одразу ж по його приготуванні раз на день між обідом і вечерею протягом двох тижнів.

Коли запальний процес трохи вщухне, антибактеріальні препарати відміняють, але хворих дітей продовжують поїти морсом із клюкви по 50—100 мл чотири рази на день разом з метіоніном (по 0,5 г чотири рази на день).

Щоб уникнути рецидивів пієлонефриту, бажано дотримуватись такої схеми: лікувальний чай *згаданого вище складу (2 тижні)*; морс із клюкви з метіоніном (2 тижні); мінеральна вода (смирновська, слов'янська) по 100—150 мл на день (2 тижні).

Лікування хронічного пієлонефриту бактеріального походження бажано проводити відварами з таких лікарських рослин:

1. Листя мучниці, листя журавлини, листя подорожника великого по 10 г, листя порічок чорних — 5 г, плоди шипшини — 30 г, листя суниці лісової — 15 г, трави хвоща польового — 15 г, теплий відвар п'ють по 50 мл тричі на день за 30 хвилин до їди.

2. Трава кропиви собачої (пустирник)— 15 г, трава звіробою — 10 г, трава триколірної фіалки — 15 г, трава хвоща польового — 10. Відвар п'ють по 50 мл тричі на день.

Запропоновані збори змішують, із суміші взяти дві столові ложки трав і залити 300 мл води, нагрівати на киплячій водяній бані 10 хвилин. Вживають по 30 мл тричі на день перед їдою протягом двох тижнів щомісяця. Курс лікування один — півтора року.

Лікуючи пієлонефрит у дітей, яких перед тим лікували синтетичними засобами, необхідно одночасно давати їм ліки рослинного походження для регенерації паренхіми печінки. Це такі рослини, як трава або корені цикорію дикого, квітки нагідок лікарських або листя бобівника трилистого. Чай із цих рослин можна вживати у суміші або окремо з кожної рослини.

Федір МАМЧУР,
професор.
м. Івано-Франківськ.

«Чи є в наших морях отруйні риби
і чим вони можуть зашкодити людині?»

В. Гайченко,
Армянськ Кримської області.

Підступна скорпена

Під час риболовлі на морі важко уникнути травм: рибалка, знімаючи рибину з гачка, часто ранить ним або плавцем палець. Уже через 15—20 хвилин ранка починає боліти й кровоточити, палець розпухає. Це — «дарунок» малої скорпени, або морського йоржа, який водиться у Чорному та Азовському морях.

Ця риба довжиною до 30 см має отруйну зброю: 11 голок-променів спинного плавця, один списик на черевному плавці й три — на анальному. На поверхні цих утворень проходять два жолобки, в яких розміщена веретеноподібна залоза: секрет виділяється в тіло потерпілого безпосередньо з порожнини жолобка. Людина дістає укол, не знаючи про небезпечні наслідки.

Коли починаються болі та кровотеча, поранені, трапляється, висмоктують рану і отруюються: з'являється млявість, нудота, кола перед очима. В міру поглинання отрути організмом, біль підіймається по руці. Починається запалення лімфатичних вузлів, яке триває від двох до п'яти діб.

Лікування полягає у профілактичній обробці рани розчином перекису водню. З метою інактивації токсину і знеболювання доцільно прийняти гарячу ванну (температура +45—+50), додавши в неї трипроцентний сульфат магнію. Треба стежити, щоб температура води не знижувалась, бо процедура має тривати 30—60 хвилин.

Замість ванночок можна застосувати гарячі компреси з трипроцентного розчину сульфату магнію. Тривалість така сама. Потім на ранку накладають антисептичну пов'язку.

Анатолій ПАСТЕРНАК,
лікар.

Вивести стронцій

Як допоміжний засіб при лікуванні різних ступенів променевої хвороби, виведення радіонуклідів, зокрема стронцію, літературні джерела подають такі рецепти:

АЛОЕ ДЕРЕВОВИДНЕ (алоэ древовидное). 740 г соку алое, 1750 г червоного вина і 1250 г чистого меду настоюють сім діб у закритій скляній посудині (у темному місці). По одній чайній ложці приймають протягом тижня, а наступні п'ять тижнів — по одній столовій ложці тричі на день за дві години до їди (корисно також при туберкульозі легень, виразці шлунка, лейкопенії).

БУРКУН ЛІКАРСЬКИЙ (донник лекарственный). Наявність кумарину в рослині сприяє збільшенню лейкоцитів у крові хворих на лейкопенію внаслідок опромінення або потрапляння в організм радіонуклідів. Вживають як чай: одна столова ложка буркуну на склянку окропу. Настоюють десять хвилин, проціджують. Приймають по $^1/_3$ склянки тричі на день до їди (передозування шкідливе!) Можна пити у суміші з іншими рослинами (нагідками лікарськими, полином гірким, суницями лісовими та ін.).

ПОЛИН ГІРКИЙ (полынь горькая). Променеві виразки на шкірі лікують олією, змішаною з екстрактом полину гіркого. При недокрів'ї п'ють чай: на одну склянку окропу беруть чайну ложку полину гіркого, настоюють 10 хвилин, проціджують і п'ють протягом дня по ковтку за півгодини до їди.

Проти новоутворень добре допомагає ГАДЮЧНИК ЗВИЧАЙНИЙ (лобазник обыкновенный). Його кореневі бульбочки вживають сирими з медом по три на день, або роблять спиртову настойку: півсклянки бульбочок на 0,5 л горілки, настоюють 10—12 діб і п'ють по чайній ложці тричі на день до їди.

Михайло МАНТУЛІН.

Занедбана гречка

Гречка була відома народам, які заселяли нинішню територію нашої республіки і пониззя Волги, задовго до навали на Європу монголо-татарських племен. Її зерна знайшли під час розкопок скіфського житла у Вінницькій області й у сарматському похованні I—II століття нашої ери неподалік Ростова-на-Дону. Обгорілі зерна цієї культури виявили в городищі, яке існувало у XII столітті поблизу сучасного міста Харкова. Про це поселення слов'ян згадується у найвизначнішій літературній пам'ятці Київської Русі — «Слові о полку Ігоревім», писаній між 1185 і 1187 роками. Горщик з гречаною кашею, звареною близько тисячі років тому, розкопали й на Чернігівщині, в селищі Любечі, відомому з 882 року.

Перші російські письмові джерела, де йдеться про гречку, датовані кінцем XV століття. В описі російського селянського двору, зробленому 1492 року, поряд з житом, вівсом, ячменем та пшеницею згадується і гречка. У датованій 1561 роком грамоті Соловецького монастиря знаходимо вказівки монастирським селянам — вирощувати гречку. В царських грамотах другої половини XVI століття вона дуже часто згадується як товар, яким належить оплачувати мито.

Широке поширення цієї культури у Росії пояснюється тим, що здавен гречана каша поряд з житнім хлібом була основним продуктом харчування простого люду. «Хліб житній — то батько рідний, гречана каша — то матір наша»,— казали у народі. Її вважали основою солдатського раціону, ще О. В. Суворов називав її богатирською.

За що ж шанували гречку? Зерно сучасних її сортів містить 15—16 процентів білків, близьких до тваринних, вуглеводи, жири, органічні кислоти (лимонну, яблучну), мінеральні солі (фосфор, кальцій, залізо, мідь), мікроелементи (бор, йод, кобальт) та дуже цінні вітаміни (тіамін, рибофлавін, рутин).

Гречана крупа завжди славилась не тільки високими смаковими, а й лікувальними властивостями. Недарма у давньоруських травниках і старовинних медичних книгах гречану кашу рекомендували їсти за значної втрати крові, сильного нежитю, інших захворювань. І нині — це найкращий дієтичний продукт для дітей і хворих на цукровий діабет, недокрів'я, розлади нервової системи, шлунково-кишкові та інші хвороби.

З листя і квіток гречки видобувають дуже цінний глюкозид рутин, який належить до групи вітаміну Р. Цей препарат корисний при серцево-судинних захворюваннях, гіпертонії, склерозі, цукровому діабеті, підвищеній проникності й ламкості капілярів. Він зменшує шкідливу дію на людський організм радіоактивного та рентгенівського випромінювання.

Навіть зола від спалювання соломи — і та згодиться в господарстві як цінне природне добриво: тут калію і фосфору відповідно у 40 і 10 разів більше, ніж у гної.

«Де гречка, там і мед»,— кажуть у народі. Вона цвіте майже місяць, одна рослина має мало не п'ятсот квіточок. З гектара посіву бджоли збирають до ста кілограмів меду, водночас запилюючи рослини. У нашій країні з гречки одержують близько чверті, а на Україні і в середній смузі Російської Федерації — майже половину всього медозбору.

Гречаним медом у народній медицині лікують захворювання дихальних шляхів, шлунково-кишкового тракту, легень, серця, печінки, нирок, гоять рани. У ньому більше білків і жирів, ніж у липовому й квітковому, близько 40 процентів

глюкози і всі незамінні амінокислоти. Цей темний мед допомагає при анемії — недарма у давнину казали, що він «блідолицим дуже корисний».

На Україні минулої п'ятирічки збирали по 9,7 центнера з гектара, а всього — 338 тисяч тонн за рік (проти відповідно 8 центнерів і 581 тисячі тонн у 1940 році).

Скорочення площ під гречкою, іншими медоносами, зменшення чисельності запилювачів рослин, вигублених отрутохімікатами, негативно позначилось і на медозборах: у середньому по країні ми одержуємо по 13 кілограмів меду від бджолиної сім'ї — загалом же трохи більше як сто тисяч тонн за рік. Третину відправляємо за кордон. А за фізіологічними нормами харчування на душу населення потрібно 7,5 кілограма зерна гречки на рік і 80—100 грамів меду щодня.

Щоб підвищити врожайність гречки, потрібне добре запилювання рослин бджолами. Без пасіки на полі не обійтися. Жоден агротехнічний захід не підвищує так врожайність, як бджолозапилення. І це зрозуміло: під час цвітіння на гектарі щодня розпускається до мільярда квіток, причому кожна живе тільки один день.

Але бджоли продуктивно працюють на гречаному полі лише тоді, коли відстань від вуликів до рослин не перевищує двох-трьох кілометрів. Що вона менша, то більше ми одержуємо і зерна, і меду. Тим часом керівники деяких наших колгоспів і радгоспів забороняють вивозити приватні вулики на гречані поля.

Найвищу віддачу від гречки мають там, де пасіки поставили на колеса і возять від поля до поля. У відомій в Латвії агрофірмі «Лачплесіс» бджільництво дає півтора мільйона карбованців прибутку на рік. І не тільки від реалізації меду. Переробний цех агрофірми виготовляє лікарські препарати, екстракти з маточного молочка, пилку, прополісу — всього понад двадцять найменувань продукції. Кормова база агрофірми не забезпечує пасіку повноцінним взятком, і вона кочує не тільки Латвією, Карелією, а й іншими регіонами країни з щедрими медоносами.

Мед, віск, прополіс, маточне молочко — дуже цінна продукція бджільництва. У США від її реалізації одержують 45 мільйонів доларів на рік, а від запилення сільськогосподарських культур — шість мільярдів. У нашій же країні бджоли запилюють посіви на двадцяти мільйонах гектарів, а прибавка врожаю від цього — два мільярди карбованців. Ось чому назріла гостра потреба у дальшому розвитку громадського й аматорського бджільництва, в усуненні всіляких обмежень щодо утримування пасік населенням.

І повністю розв'язати проблему можна лише за допомогою системи захисту бджільництва з боку держави. Адже закони про його охорону були ще у Давньому Римі. У збірнику норм давньоруського права «Руська правда» великого київського князя Ярослава Мудрого звелено брати за знищення князівської борті (або бджолосім'ї) три гривни штрафу (вартість одного коня та дев'яти овець), селянської борті — дві гривни. А підписаний 1919 року В. І. Леніним декрет про охорону бджільництва зобов'язував земвідділи всіляко сприяти пасічникам, забороняв обмежувати кількість бджолосімей і розміри пасік, де не послуговуються найманою працею.

Для задоволення потреб населення у гречаних крупах, створення необхідних резервно-страхових та експортних фондів посівні площі під цією культурою у нашій країні треба збільшити у 1,8 раза, а валовий збір зерна довести до трьох мільйонів тонн.

Однак колгоспи й радгоспи не поспішають збільшувати площі під гречку, незважаючи на очевидну вигідність її вирощування. Причина — у застарілій оцінці господарської діяльності за кількістю виробленого зерна з гектара. Але ж гречка не дасть такої врожайності, як, скажімо, озима пшениця чи кукурудза, хоча за якісними показниками порівнювати ці культури аж ніяк не можна.

Якщо так піде далі, то гречка стане для наших дітей такою ж рідкістю, якою є ікра — тільки з розповідей старших вони дізнаються, що був такий смачний і поживний харч.

Микола ІНШИН,
кандидат сільськогосподарських наук.

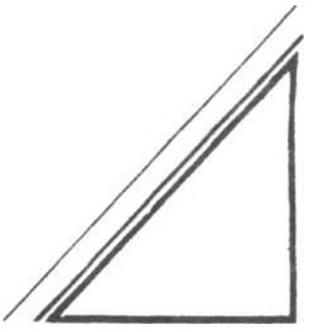

Невідоме про звичайний хліб

Часто лікарі й фахівці радять:
— Їжте менше хліба! Щоб схуднути, відмовтеся від хліба.

Думаю, що така позиція наших медиків сприяла поширенню хвороб, пов'язаних з перистальтикою кишечника аж до атонії.

Простежимо шлях хліба протягом багатьох віків. К. Маркс писав: «Хліб — це основний життєвий засіб цивілізованих народів». Перші осередки хліборобства з'явилися близько семи тисяч років тому. Тисячоліттями хліб годував людину, за що ж потрапив у немилість наших лікарів?

Роздільне харчування проголошує: хліб, з'їдений разом з м'ясом, повністю не перетравлюється, повністю не засвоюється, перешкоджає розщепленню білків, і в кінцевому підсумку заляже у товстому відділі кишечника, розтягуючи його складки і спричиняючи інтоксикацію крові.

Неприпустимо їсти хліб з м'ясом та молочними продуктами — це веде до ферментативного перенапруження шлунково-кишкового тракту, марного витрачання кислотного секрету, а отже, до захворювань, пов'язаних з гормональною недостатністю,— цукрового діабету; ферментативною неповноцінністю — гастритів або хвороби нерухомого кишечника та інших небажаних наслідків.

О. М. Радищев свого часу сказав: «Що більше пізнають діяння Природи, то помітнішою стає простота законів, яких додержується вона у своїх діяннях». Спробуймо збагнути мудрі й прості закономірності взаємодії хліба й організму людини.

У далекі часи, коли людина навчилася створювати жароміцний посуд з глини, на столі з'явилася каша. Археолог з ФРН професор фон Стокар назвав її «праматір'ю хліба». Хліб з дріжджовою закваскою з'явився набагато пізніше. Наприкінці кам'яної доби люди робили крупу і варили кашу. Потім — вирощували емер, і з його зерен готували смачну полбу. Полб'яна каша не виділяла властивого більшості круп крохмального слизу. В Росії вирощували емер аж до XX століття.

Найпоширенішою їжею найбідніших прошарків у народів Стародавнього Сходу була ячмінна каша. Ячмінь, твердили жителі Еллади, забезпечує довголіття і добрий зір. Наречена, переступаючи вперше поріг будинку нареченого, приносила із собою мірку ячменю. Довгожителькою є каша з проса (пшона). Її батьківщина — Монголія. Шанували пшоняну кашу римляни. Народи, що населяли території нинішньої Німеччини, Англії і Франції, здавен віддавали перевагу вівсяній каші. На Русі їли кашу у глибоку давнину, і це означало «бенкет».

Нині виробляється понад 80 різних круп з десяти зернових культур. На жаль, у наших магазинах частіше за все зустрінеш манку та шліфований рис. Під час шліфування у зернят видаляються зовнішні шари й зародки, крупа втрачає баластні речовини та вітаміни, необхідні шлунково-кишковому тракту для підтримання перистальтики, ендогенного харчування, підтримання температурного режиму у товстому відділі кишечника, імунного захисту.

Цінність білків визначається вмістом незамінних амінокислот: триптофану, лізину, метконіну. За формулою ФАО (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН) найбільш сприятливе співвідношення таке: 1:3:3. У пшоні воно становить 1:1,4:0,5, у гречці — 1:3:1,7, у вівсянці — 1:3,7:2,6.

Цілком очевидно, що найбільш сприятливе співвідношення незамінних амінокислот має саме вівсянка. Заліза в ній — 4,2 мг на 100 грамів. Чи не тому так благотворно діє вона на бігунів, дітей, хворих?

У нашій країні живуть народи понад 100 національностей. Їхні традиції яскраво відбилися в уживанні національних сортів і видів хліба. У Латвії печуть селянський хліб із житнього

Передрук з журналу «Охрана труда и социальное страхование», № 6, 1990.

борошна грубого помелу з невеличкими добавками пшеничного. Тісто готують без дріжджів, і малосолоне. Хліб дуже смачний, високопоживний і завдяки висівкам цілющий. З точки зору мікробіології це чистий продукт, який не стане джерелом чужорідних мікроорганізмів — дріжджів у шлунково-кишковому тракті.

Вірмени випікають листовий лаваш, який не черствіє, «оживає», варто тільки скропити його водою. У казахів є перепічки токаш, дамдинану, жай-нан. Грузинські майстри уславилися тандирським хлібом, трахнітулі, мадаулі, шоти. В Азербайджані люблять чурек.

У народних рецептах приготування хліба не знайдете продуктів, які утворюють здобне тісто. Випікати прісний хліб з борошна грубого помелу — ось у чому полягає народна мудрість.

Хліб — це життя і здоров'я. Академік В. Д. Федоров додержується думки, протилежної думці своїх колег-лікарів, котрі радять хворим їсти якомога менше хліба або взагалі відмовитись від нього і каш: «На жаль, останнім часом з'явилася тенденція обмежувати вживання хліба. Наприклад, огрядні люди, захоплюючись різними дієтами, насамперед намагаються обмежити себе у хлібі. Чи правильно це? Аж ніяк. Хоч щодо розв'язання проблеми повноти ще є деякі суперечливі питання, цілком очевидно: хліб необхідний усім людям без винятку для правильного харчування. Більше того, його споживання певною мірою забезпечує профілактику ряду захворювань».

Хліб містить клітковину, що забезпечує нормальну роботу шлунково-кишкового тракту, в зв'язку з чим постає питання про сорти хліба. Чи треба відмовлятися від традиційних, чи, можливо, більше використовувати борошно грубого помелу?

Кращий метод підтримання здоров'я — правильне харчування, кращі ліки — продукти харчування. Є сотні рецептів народної медицини, де різні злаки вживають як ліки. Так ячмінь, овес, гречку, пшеницю здавен вживали як заспокійливі засоби — у пшеничному зерні є все, необхідне для побудови людського організму. Ще енергійнішу дію справляє харчування хлібом з висівками, з додаванням у нього плодів.

Усі мої знайомі, які очищали кишечник від завалів, одночасно починали харчуватися за схемою адекватного розділення продуктів і вводили в раціон каші з круп висівкових сортів — перлової, ячневої, пшеничної, пшоняної, гречаної, вівсяної. Нерідко особи з тяжкими розладами травлення їли хліб з плодами і досягали завжди найкращих результатів.

Хлібу житньому, пшеничному з висівками слід відвести почесне місце не тільки на обідньому столі, але й серед лікувальних засобів, оскільки він усуває майже всі вади травлення, а головне — запори. Усім відомо, що запори породжують тяжкі болючі розлади — в'ялість кишечника, геморой, застій у печінці, велике надходження токсинів у кров, порушення обміну речовин і навіть нервові психічні захворювання. Висівковий хліб є водночас і поживним, і лікувальним засобом, нешкідливий як більшість лікарських засобів. Коли починаєш їсти хліб висівкових сортів, білий м'який і теплий сприймається вже як несмачний. Це — готовий засіб проти атонії кишечника, він робить непотрібними проносні засоби.

Хліб — чудовий вуглеводний продукт, добре сполучається з рослинними продуктами, соліннями, фруктово-овочевими консервами, плодами, медом, жирами, але зовсім не перетравлюється, якщо ви з'їли його з молочними продуктами, яйцем, рибою, м'ясними чи рибними бульйонами. Він також несумісний з бобовими, грибами, горіхами.

Людям з надлишковою вагою особливо потрібно стежити за собою. Позбувшись завалів у кишечнику й правильно поєднуючи продукти, вони постійно відчуватимуть цілком конкретне бажання — з'їсти кашу, хліб. А при цьому легко вивільняється кишечник, швидко «уходить» надлишкова вага.

Хліб висівкових сортів треба добре пережовувати. Слина, яка змочує хліб, справляє подвійну благотворну дію на шлунок. З одного боку, луги слини зв'язують частину кислот, що знаходяться у шлунку, з другого — бродильні ферменти слини перетворюють крохмаль зерна на цукор. Останні сприяють травленню.

Більшість з нас шукають до столу гарячий хліб, завдаючи шкоди собі і своїм близьким, відмовляючись від хліба з висівками. Бажання їсти білий хліб не є бажанням від природи, це — від поганої звички. Нашому тілу потрібен хліб з висівками — російський, бородинський, булки лікарські, хліб житній та ін. Якщо ж у дім потрапив свіжий хліб, дайте йому відстоятись у хлібниці день-два і тільки по тому ріжте до обіду.

Із зерна багатьох злаків здавна виготовляють чудові відновлювальні настої, відвари та ін.

Хто не знає про дивну силу пророслих зернин пшениці? Мої друзі їдять їх, не подрібнюючи, не проварюючи, а тим більше, без добавок молока, як плоди чи ягоди. Дехто додає мед. Думаю, що варити пророслі зерно просто нелогічно: спочатку викликаємо утворення активних речовин, а потім знищуємо їх кип'ятінням.

Добрим відновлювальним засобом для діяльності шлунково-кишкового тракту вважали настій з вівса. Овес промивають, просушують, перемелюють на кавомолці. Дві столових ложки борошна засипають у термос і заливають 0,5 л води. Настоюють три-чотири години й уживають за бажанням як їжу.

Цим засобом мої підопічні послуговувались проти блювання та поносу в дітей, проти діатезу, алергії на ліки. Добрі результати дає вживання настою з вівса при цукровому діабеті за умови роздільно-адекватного харчування. Вівсяні настої є добрими для годування дитини. Чисту вівсяну кашу добре давати породіллям, які втратили багато крові, і для збільшення грудного молока.

На жаль, в офіційній літературі про здоровий спосіб життя не знайти слова про хліб. Натомість скільки запаморочливих рецептів печива, булок, тортів, делікатесів, які передбачають тільки біле борошно у немислимих сумішах. Ці суміші не підтримують тіло, а роблять з їжі засіб насолоди.

Надія СЕМЕНОВА.

Чудеса!

Давайте розберемося...

Вплив
навколишнього середовища
на людину
ні в кого не викликає сумніву.
Для його дослідження
навіть створена спеціальна
наука — медична екологія.
Але у світі все
не просто пов'язане,
а взаємопов'язане.
Останнім часом
дедалі частіше можна почути,
що й людина здатна впливати
на довкілля.
Мається на увазі
не виробнича діяльність,
а... психічна енергія.

Розроблено багато проектів по врятуванню Аральського моря, серед них перекидання північних рік, перекачування води з Каспійського моря, будівництво каналу від Байкалу, перекачування отруєних вод Сарикамиського озера. Та екологи певні: ці ідеї завдадуть більше шкоди, ніж користі, позаяк порушується екологія в інших районах країни.

З ініціативи завідуючого лабораторією Інституту мікробіології АН УзРСР А. А. Ахунова у Ташкенті працює наша група психоенергетиків з Миколаєва. Один з напрямів роботи — вивчення впливу біоенергетики на навколишнє середовище. Ми досліджуємо можливості наповнення Аральського моря водою за рахунок атмосферних опадів. У багатьох ця ідея викликала усмішку.

Ще у серпні 1989 року ми вивчали матеріали гідрометцентру, особливості регіону, літературні джерела з проблеми. На основі добутих відомостей склали карту напрямків руху хмар, прогноз фаз річних опадів у районі Аральського моря. Підрахували: щоб уповільнити висихання, у море треба скидати щороку 600 кубічних кілометрів води. Такої кількості у цих місцях ніколи не бачили. Група заходилася шукати можливості переміщення хмар безпосередньо у заданий район. З 23 спроб удалася 21. Опрацювавши програми, в яких передбачався біоенергетичний вплив на хмари з певної відстані, пересвідчилися, що цю роботу можна виконувати з високою точністю. Опади у період з 10 по 15 серпня випали двічі, скільки й планувалося.

Два дощі, викликані нашою групою у серпні, були сенсацією, бо в цей період стоїть сильна спека і розжарений пісок створює висхідні потоки повітря, що є додатковою перешкодою для випадання дощу. Люди повірили у наш успіх.

Наші психоенергетики виявили ряд факторів, які перешкоджають цілеспрямованому переміщенню хмар. Однією з головних складностей є проходження у цих місцях гребеневих хмар, які вважають несприятливими для опадів. Але наша методика дає змогу і їх примусити випадати у вигляді дощу. Узагальнюючи наші спостереження і дані гідрометцентру Ташкента, ми дійшли твердого переконання, що нашій групі під силу розв'язати завдання, пов'язане з біоенергетичним управлінням хмарами та опадами в Аральському регіоні.

Анатолій ТИХОМИРОВ,
учасник експедиції.

Коментує співголова
комісії Академії наук України
з проблеми інформаційних комунікацій
у природі,
кандидат фізико-математичних наук
Юрій Миколайович ЛЕВЧУК:

— Матеріал дуже цікавий. Моя точка зору — все, про що йдеться, має під собою реальний грунт. Варто хоча б побіжно звернутися до історії питання. По селах ще до війни були люди, до яких зверталися селяни під час жнив, аби ті відвернули дощову хмару. Про

цю здатність окремих осіб було відомо здавен. Ритуальні дії, мета яких — вплив на навколишнє середовище, були в «арсеналі» і давньоєгипетських жреців, і сибірських шаманів, і африканських чаклунів. Тобто, явище спостерігалося повсюдно, тільки ідеологічне забарвлення у нього було різне залежно від місцевої культури.

Дехто твердить, що ці явища — просто збіг обставин. Але чи не забагато співпадінь? Випадковий збіг — це 50 на 50. Ну хіба що випадково терези схилилися в якийсь бік. Тут же позитивний результат — 21 з 23 спроб.

Який механізм цього — ми ще не знаємо. Але те, що екстрасенси здатні впливати на неживі системи — це факт, підтверджений експериментально, зокрема в установах нашої Академії наук. Так, в Інституті фізики, у відділі професора М. В. Курина, переконалися: екстрасенсам під силу зсувати фазові переходи різних кристалів. Вони здатні змінювати процеси кристалізації розплавів, завдяки чому метали набувають нових якостей — в останньому переконалися в Інституті проблем матеріалознавства у відділі В. П. Майбороди. Факти засвідчено найсучаснішими фізичними методами, якими послуговуються у лабораторіях Академії наук.

Безумовно, все це незвичайне, майже неймовірне, але ж явища спостерігаються. Інша справа — ми не в змозі їх пояснити. Але ми взагалі не знаємо механізму екстрасенсорної комунікації, не розуміємо, як відбувається цей обмін інформацією. А він таки відбувається! Наприклад, у нашій лабораторії лазерної спектроскопії в Інституті біохімії досліджуємо вплив людини на популяції мікроорганізмів і бачимо, як під впливом екстрасенса різко міняється динаміка — бактерії починають плавати зовсім інакше. Безумовно, все залежить від того, хто здійснює вплив — якщо співробітники лабораторії, то ефект дуже незначний, а якщо справжній екстрасенс... Приміром Алан Чумак, перебуваючи у готелі «Україна», примусив рухатися кишкові палички, які були в нашій лабораторії, у певному напрямку.

— А екстрасенс може стимулювати або пригнічувати життєдіяльність мікроорганізмів?

— Так, саме звідси з'явилося поняття «знак біополя». Раніше ми працювали з генераторами мікроелектромагнітних хвиль, які теж примушували мікроорганізми рухатися у певному напрямку — тобто виникло явище, яке ми називали радіотаксис (до речі, ми подали заявку на відкриття). Мікроорганізми завжди прагнули вийти із зони впливу мікрохвиль від штучного генератора. А от одні екстрасенси «відштовхують» їх, інші — «притягують». До речі, Кашпіровський і Чумак дуже сильні негативні екстрасенси, хоча перший і стверджує, що він лише психотерапевт. А Кубрат Тумов з Болгарії виявився позитивним. Усі відомі цілителі — Анатолій Бойко, Віра Мезєрнова та ін.— сильні негативні екстрасенси, які справляють дивовижний лікувальний ефект.

Так що всі ці явища пов'язані з обміном інформацією невідомими нам нетрадиційними каналами.

— А як за кордоном ставляться до цих досліджень?

— У цивілізованих країнах екстрасенсів обстежують у спеціальних лабораторіях і якщо виявляють відповідні здібності, то ставляться до них, як до національного надбання. Приміром з Урі Геллером, який зупиняв Біг Бен, наукові центри Ізраїлю та Канади підписали контракт. У Болгарії організовано центр екстрасенсорного лікування, куди приїздять лікуватися з усієї Європи.

У США над цією проблемою працюють серйозні наукові центри — Каліфорнійський університет, Масачусетський технологічний інститут. Залучено солідних учених. Наприклад, професора Джані, дуже цікаву статтю якого «Нестаріючий парадокс психофізичних явищ. Інженерний підхід» надрукував журнал Американського товариства радіоінженерів. Він розповідав про експерименти з комп'ютером. Виявилося, результат, який видавала ЕОМ, обираючи середнє число з великої кількості чисел, коливався в той або інший бік — залежно від того, що «навіював» комп'ютеру екстрасенс.

Людина здатна впливати своїм біополем — ми переконалися в цьому, експериментуючи з мікроорганізмами, які являють собою живі клітини без зачатків нервової системи. Отже, можемо сказати, що біополе, якщо воно є, сприймається організмом на клітинному рівні. Але оскільки все в природі взаємопов'язане, то, вочевидь, і біополе людини взаємодіє з неживими об'єктами.

— А моє біополе можна заміряти!

— Безумовно.

Ось результат, отриманий на лазерному кореляційному спектрометрі Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна АН УРСР — біополе негативне, рівень — 136 умовних одиниць.

Записав
Валентин ПУСТОВОЙТ.

— Це знову ти, Поляков? Місяць, як на фабриці, а тебе вже всі знають,— зустрів молодого інженера-технолога цеху дитячого взуття керівник бюро раціоналізації та винахідництва Коротишев.

Розгублений Вітя Поляков зупинився посеред кімнати, тримаючи в руках посудину з рідиною.

— Іди, іди, Поляков! І без тебе роботи вистачає,— Коротишев все ж підійшов до технолога. — Що в тебе? Новий клей? У наступному кварталі зайдеш. Гаразд? А зараз іди і працюй!

Поляков хотів щось сказати, але Коротишев взяв його за руку і повів до дверей. Кілька краплин рідини впало на підлогу.

«Ну, й набрид же. Добре, що відправив його, а то пропало б півдня. Едісон! — подумав Коротишев.— До обіду ще допишу листа тещі... О, а це що? — злякався він хвилиною пізніше.— Чи мене, бува, не паралізувало? Ноги не слухаються».

І тут Коротишев збагнув: він наступив на краплини рідини, що її приносив Поляков, і, напевне, приклеївся.

Коротишев розв'язав шнурки і виліз із своїх імпортних черевиків. Кинувся до дверей, замкнув їх. «Не дай Бог побачить хтось, сміху буде на всю фабрику!» А потім, вдивляючись у підлогу і обминаючи підступні краплини, обережно підійшов до черевиків. Вони так приклеїлися, мовби їх цвяхами прибили.

«Шкода черевиків, шкода. Хочу-нехочу, а мушу покликати Полякова й оформити папери на винахід. Може, підкаже, як черевики відклеїти».

І Коротишев почав набирати номер цеху дитячого взуття.

Володимир
ПОЛІЩУК,

м. Кіровоград.

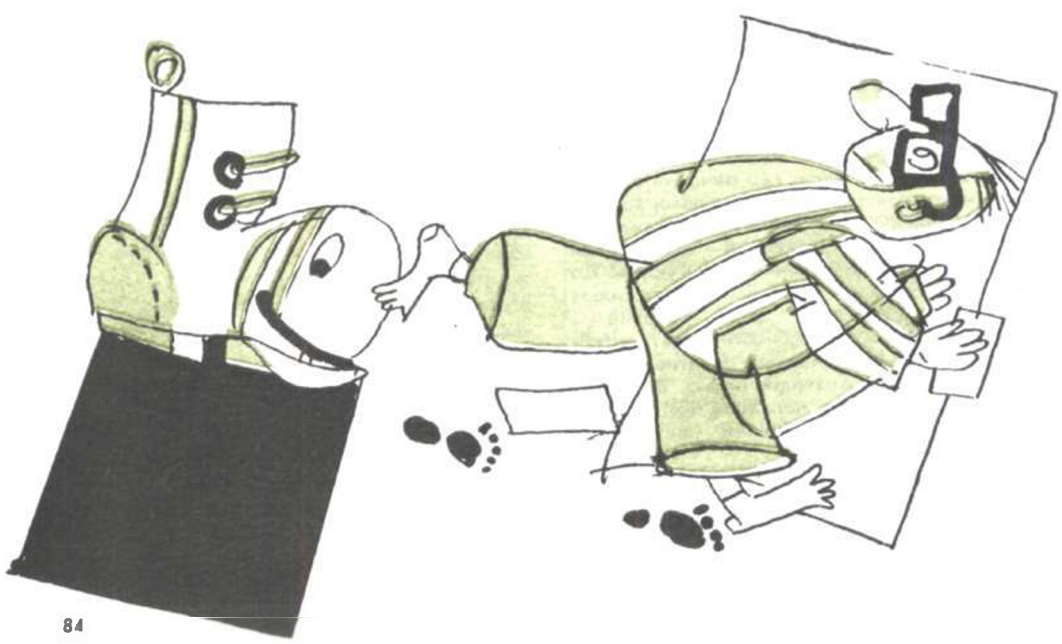

Шуригін дивився телепередачу «Це ви можете», коли раптово погасло світло.

Федір Ілліч глянув у вікно. У будинку навпроти — вікна світилися.

— Треба дізнатися, чи є світло в сусідів? — подумав Федір Ілліч і навпомацки пішов до дверей.

Як-то не дивно, в сусідів та й в усьому під'їзді світло було.

— Значить, згоріли пробки! — зробив висновок Шуригін, узяв з кухні табуретку і вкрутив нові пробки. Та це не допомогло.

— Що ж, доведеться покликати електрика. Хоч навряд чи він сьогодні прийде. Якби не було світла в усьому під'їзді, а так!.. Тепер без пляшки ніхто нічого не зробить. А час уже пізній, робочий день закінчився. Тут, мабуть, і двох пляшок не вистачить.

І в той же час — дуже кортіло додивитись передачу, а після неї ще й футбольний огляд.

— А-а, де наше не пропадало! Дві пляшки — так дві! — махнув рукою Федір Ілліч, запалив свічку й пішов накривати стіл.

— Хліб, ковбаса, грибочки, помідорчики, ну, і дві пляшки винця з антресолей...

— Здається, все готове?! Тоді до роботи!

І Федір Ілліч узяв свою валізу, з якою ходив на роботу.

— Не інакше, як в коробці замкнуло!..

Не минуло й п'яти хвилин, як у квартирі знову спалахнуло світло, запрацював холодильник, телевізор...

— Як-то кажуть, гра варта свічок! — подумав Федір Ілліч і відкоркував пляшку: заробив чесною працею!

Олександр ПЕРЛЮК.

Одні відточують слово — інші язик.
За 73 роки Радянської влади можна було б наситити ринок не тільки електричними лампочками, але й лампами Алладіна!
Пустелі утворюються ще й тому, що у словах екологів надто багато води.
Ніщо так не полегшує проведення конкурсів краси, як відсутність скромності.

Олександр ПАСТУХ.

м. Київ.

Забудьмо про психіатрів та невропатологів! Спробуймо пізнати свій характер самотужки!

Більшість таких малюнків (дудлзів) ми робимо підсвідомо, тримаючи в руці олівець або ручку. Але це — не просто безсистемні лінії та геометричні фігури, а досить точні діаграми нашої свідомості, нашого характеру. Зроблені безконтрольно, дудлзи відображають внутрішню сутність людини.

1. Якщо ви нашкрябали на аркуші паперу обличчя, це свідчить про ваше бажання спілкуватися з іншими людьми, або навпаки — про нестачу бажання спілкуватись. Якщо обличчя на вашому малюнку усміхнені, ви — людина контактна і обираєте активний спосіб життя. Якщо ваш малюнок сердитий — ви схильні до сентиментальності. Коли ж дудлзи повернуті вправо — то ознака стадності, непевності перед майбутнім. Вліво — сором'язливість і скритність поведінки.
2. Голі і низькі дерева на вашому малюнку означають нестачу душевної теплоти, тим часом ландшафти і пейзажі означають захищеність вашої душі. Можливо, ви розчарувались у коханні, або страждаєте від дріб'язкової проблеми, якій не надаєте належної уваги.
3. Безсистемні лінії показують, що вам бракує організаторських здібностей для того, щоб впоратись з повсякденними проблемами. Це призводить до хаосу і втрати самоконтролю.
4. Малюючи будиночки, ви втілюєте на папері свою потаємну мрію про домашній затишок, сім'ю, дітей. Дуже важливо, чи є у вашого «будинку» фіранки на вікнах і дим у комині. Якщо так, а ще до того ж доріжка до нього і квіти перед вікнами, і невеличкі дерева у садку, то ви, поза сумнівом, шукаєте емоційного притулку. Але бійтеся стати благодушним. Якщо ви намалювали будинок без усього цього, без дверей, вікон, садочка і т. д., то вам невистачає любові і теплоти.
5. Дудлзи з сильним натиском на папір свідчать про вашу агресивність. Що більший тиск на папір, то більше зла та ненависті. Якщо ж лінії проведені з нормальним або навіть з мінімальним натиском — ви здатні вдатися до гумору і жартів, як до захисної реакції.
6. Якщо ваш малюнок нагадує павутиння, вам потрібна допомога: ви відчуваєте себе у пастці й шукаєте виходу. Вам потрібні подорожі, нові знайомства. Але невистачає сміливості першим зробити крок, бо ви *самі обплутали себе павутинням.*
7. Ножі, шибениця та зброя — свідчення про агресивність, злостивість, а часом і садистські нахили.
8. Прямі лінії у формі певних геометричних фігур промовляють про бар'єр, що ви ним відгородилися від навколишнього світу. Ви тримаєте свої емоції під суворим контролем, бо неспроможні опанувати їх. Але ви знаєте, що колись таки зустрінете людину, здатну повалити цей бар'єр.
9. Сердечка, пухнасті коти, квіти говорять про вашу закоханість. Ви полюбляєте мріяти, ви справжній архітектор повітряних замків.

Відповіді на запитання, вміщені у «Гіперболоїді» (див. стор. 40—43).

«ЧИ ЗНАЄТЕ ВИ!..»
1. Серов. 2. Рєпін. 3. Айвазовський. 4. Івасюк. 5. Мурашко. 6. Меліхова. 7. «Майська ніч» Гоголя. 8. Анімалісти. 9. Крамською.

Слово «абракадабра» можна прочитати *8957 разів, а «математика» — 512 разів.*

Кросворд

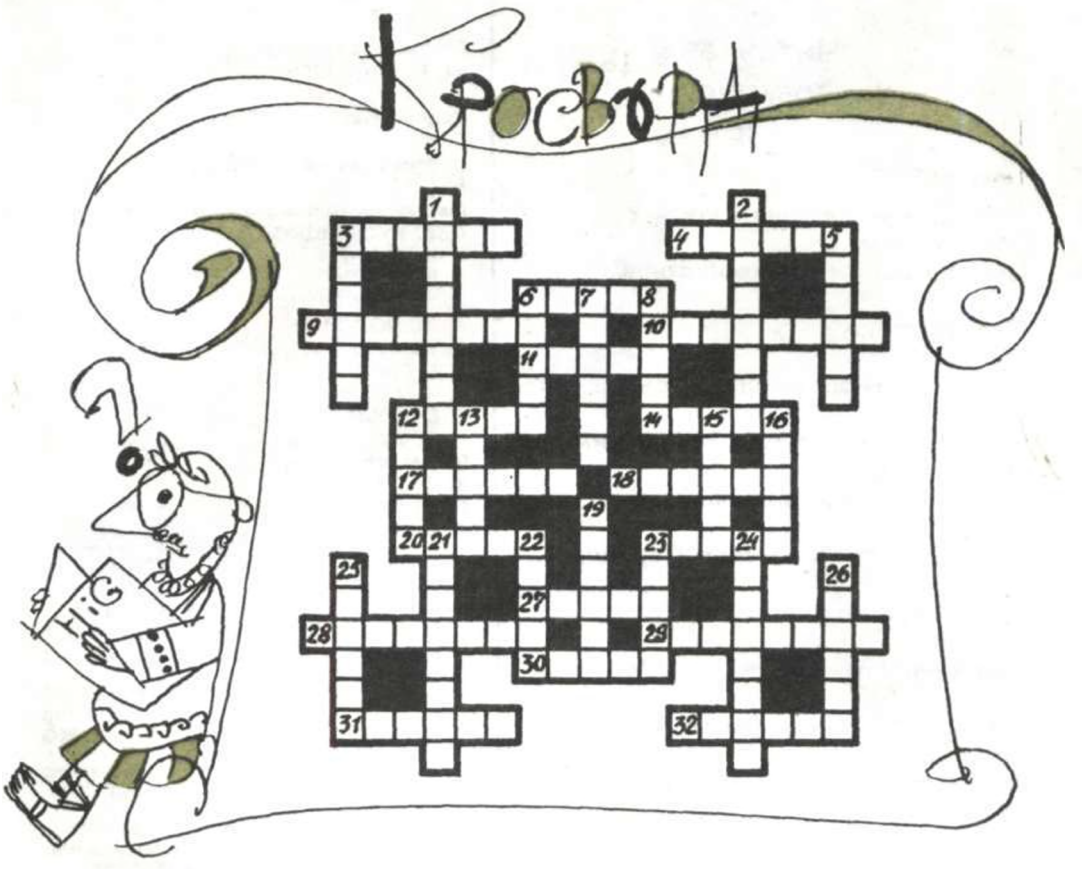

ПО ГОРИЗОНТАЛІ: 3. Напівкруглий виступ будівлі, що здебільшого має власне перекриття. 4. Магматична гірська порода сірого, зеленкувато-сірого кольору. 6. Християнський подвижник, пустельник. 9. Бальний танок. 10. Реактивний опір. 11. Вертикальна подовжена порожнина в деяких спорудах. 12. У Стародавній Греції кругле приміщення для музичних вистав і змагань. 14. Хлібний злак. 17. Абонентський телеграфний зв'язок, здійснюваний за допомогою телефонної мережі. 18. Літературна гра, учасники якої змагаються в написанні жартівливих віршів. 20. Органічна сполука, безбарвна рідина з приємним запахом троянд. 23. Гірська порода, що складається переважно з вапняково-залізистих силікатів. 27. Коротке, офіційне послання Папи Римського. 28. Електрохімічний прилад з керованим опором, здатний запам'ятовувати поданий на нього сигнал. 29. Збирач цукрової тростини. 30. Місце у Стародавній Греції, де відбувалися народні збори. 31. Пересувний самохідний конвейєр, яким колоди вкладають у штабелі. 32. Рід деревних ящірок.

ПО ВЕРТИКАЛІ: 1. Сорт кварцевого скла. 2. Функції кута. 3. Колона у вигляді чоловічої постаті, що підтримує перекриття будівлі, портик, балкон. 5. Дзвіночок, повішений на шию тваринам. 6. Російська міра довжини. 7. Плитки, якими облицьовують печі. 8. Вантажний пароплав. 12. Органічна сполука, вуглеводень. 13. Тістечко з кремом усередині. 15. Рід вічнозелених дерев або кущів. 16. У давньогрецькій міфології бог, володар водної стихії. 19. Коло, яке обертається на осі і служить для приведення в рух механізмів. 21. Мистецтво вести полеміку. 22. Міра ваги у країнах Латинської Америки. 23. Спрощене зображення, викладення чогось у загальних, основних рисах. 24. Товста лляна тканина, різновид парусини. 25. Порода тонкорунних овець. 26. Вузький і довгий човник в індіанців.

Склала Людмила ПОЛІЩУК.
м. Волочиськ
Хмельницької області.

Відповіді на кросворд,
вміщений у № 5 ц. р. журналу.

По горизонталі:
7. Черенков. 8. Лабрадор. 10. Муфта. 11. Вінер. 12. Факторіал. 15. Кокіль. 18. Мебіус. 19. Інерція. 20. Стеклов. 21. Рангоут. 24. Колегія. 26. Гномон. 27. Скутер. 31. Магнетрон. 33. Еркер. 34. Дебай. 35. Постулат. 36. Гассенді.

По вертикалі:
1. Редуктор. 2. Веста. 3. Томпак. 4. Рамзай. 5. Галіт. 6. Колегіум. 9. Ізобара. 13. Клапейрон. 14. Тектоніка. 16. Антонов. 17. Гіпатія. 22. Мендель. 23. Андерсон. 25. Гексаедр. 28. Ландау. 29. Монтаж. 30. Тертя. 32. Непер.

Читайте у наступному номері:

Іван Дзюба. Україна і Росія

Основні поняття макробіотики

Оперує струм

Проблеми геопатогенних зон

Знак ордена Підв'язки та інші символи

Запорозькі козаки і жіноцтво

Календар народних свят. Серпень

Електричні люди

Охоронна грамота Нестора Махна

Поради для дому, для сім'ї

Рекомендує народна цілителька Надія Семенова

І знову НЛО...

Зілля і догляд за волоссям

Інформація звідусіль

Гумор. Кросворд

На 1-й стор. обкладинки — такий вигляд має «дірка» в озоновому шарі з космосу.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
Ю. М. ПАХОМОВ
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
Ц. М. ГАНУШКЕВИЧ
М. В. КУХАРЧУК
А. В. ПАПУША
М. М. РОЗУМНИЙ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Зареєстрований Державним комітетом Української РСР по пресі, серія КП, № 185.

Здано до набору 29.03.91.
Підписано до друку 10.06.91.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 41 150 прим.
Зам. 01130061.
Ціна 80 к.

Адреса редакції:
252025, Київ-25,
Рильський пров., 10.
Адрес редакции: 252025, Киев-25,
Рыльский переул., 10.

Комбінат друку видавництва «Радянська Україна», 252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Комбинат печати издательства «Радянська Україна», 252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный и литературно-художественный иллюстрированный журнал общества «Знание» Украинской ССР «Наука и общество» (на украинском языке). № 6 1991 г.

Издательство «Радянська Україна»

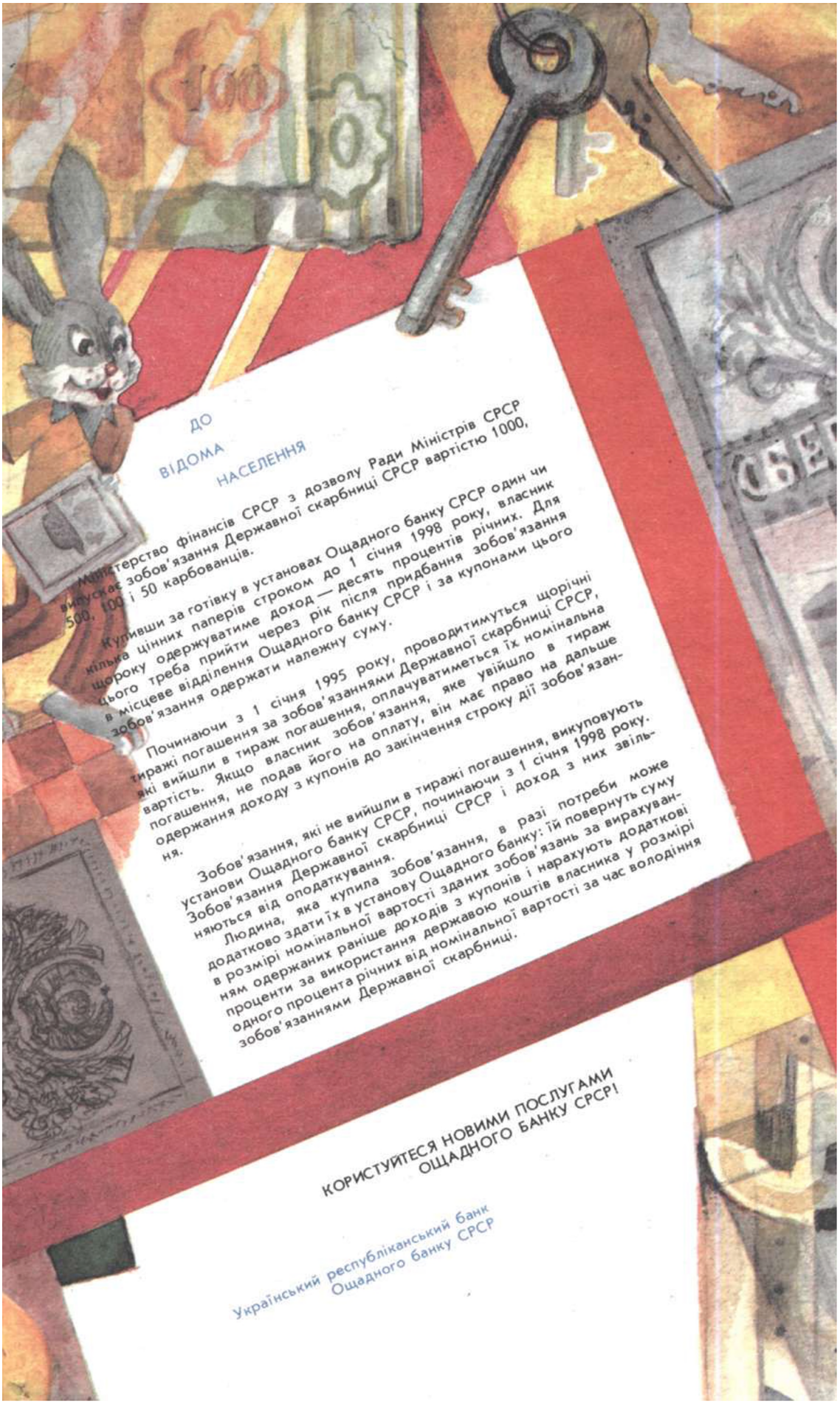

ДО
ВІДОМА
НАСЕЛЕННЯ

Міністерство фінансів СРСР з дозволу Ради Міністрів СРСР випускає зобов'язання Державної скарбниці СРСР вартістю 1000, 500, 100 і 50 карбованців.

Купивши за готівку в установах Ощадного банку СРСР один чи кілька цінних паперів строком до 1 січня 1998 року, власник щороку одержуватиме дохід — десять процентів річних. Для цього треба прийти через рік після придбання зобов'язання в місцеве відділення Ощадного банку СРСР і за купонами цього зобов'язання одержати належну суму.

Починаючи з 1 січня 1995 року, проводитимуться щорічні тиражі погашення за зобов'язаннями Державної скарбниці СРСР, які вийшли в тираж погашення, оплачуватиметься їх номінальна вартість. Якщо власник зобов'язання, яке увійшло в тираж погашення, не подав його на оплату, він має право на дальше одержання доходу з купонів до закінчення строку дії зобов'язання.

Зобов'язання, які не вийшли в тиражі погашення, викуповують установи Ощадного банку СРСР, починаючи з 1 січня 1998 року. Зобов'язання Державної скарбниці СРСР і доход з них звільняються від оподаткування.

Людина, яка купила зобов'язання, в разі потреби може додатково здати їх в установу Ощадного банку: їй повернуть суму в розмірі номінальної вартості зданих зобов'язань за вирахуванням одержаних раніше доходів з купонів і нарахують додаткові проценти за використання державою коштів власника у розмірі одного процента річних від номінальної вартості за час володіння зобов'язаннями Державної скарбниці.

КОРИСТУЙТЕСЯ НОВИМИ ПОСЛУГАМИ ОЩАДНОГО БАНКУ СРСР!

Український республіканський банк
Ощадного банку СРСР

80 к.
Індекс 74330

Вікно у дивосвіт

Квітка з кайнозою...

Велика, оригінальна, в обрамленні розплатаних великих листків, які численними променями розрослися навсебіч. Те, що спершу сприймаємо як велику, до 20 сантиметрів у діаметрі, квітку, насправді є суцвіттям-кошиком, складеним з великої кількості дрібних трубчастих квіточок. Екзотична дикорослa рослина схожа на кульбабу і на соняшник одночасно. Схожа і не схожа, хоч вони — одного роду-племені і належать до родини айстрових, себто рослини складноцвіті. Але між настирливими кульбабками, що трапляються мало не на кожному кроці, і цією дивовижною квіткою пролягли мільйонолiття: вона прийшла до нас з кайнозою, не виключено, у первісному своєму вигляді, так і залишившись серед сучасної флори непомітним рідкісним видом — ендеміком, реліктовою рослиною третинного періоду. І жива досі скоріше не нашими стараннями, а всупереч їм, бо сама природа зберегла для неї екологічно незаймані острівці, де за 70 мільйонів років так і не змінилися умови для її життя. Отже, росте відкасник татарниколистий не будь-де, а на специфічних грунтах з близьким заляганням вапняків і крейди. На Україні — на кам'янистих та степових схилах західного лісостепу. Але й тут він не частий гість. У багатьох місцевостях відкасник геть знищений. Крім Львівщини й деяких інших областей, рослина трапляється ще у кількох районах Польщі.

Квітування — рідкісна мить у житті цієї рослини. Кілька років готується вона до цього, нарощуючи прикореневу розетку з листків, набирається на силі, призбируючи все необхідне для того, щоб дати життєспроможне насіння і продовжити свій прадавній рід. Бо квітує і плодоносить лише один раз у житті, а потім — відмирає. Така тривала підготовка до цвітіння зумовлена еволюцією: розетка, як бачимо, солідна, доволі щільна, багатошарова, складається з пір'ясто-лопатевих листків — зовні майже оголених, зісподу — сіруватих, опушених. Зовнішні листочки обгортки суцвіття зелені і видовжені, середні — ажурні, з колючками (можливо, у назві відбилася добра захищеність рослини). Міцно тримається вона землі більш як метровим, схожим на довгу моркву, коренем. А от стебла майже не має. Навіщо рослині така складна будова — достеменно невідомо, бо вивчена вона мало.

Родовід відкасника татарниколистого оповитий таємницею. Уявіть, він квітував ще тої геологічної епохи, коли виростали молоді складчасті гори, а різкі кліматичні зміни супроводилися зледенінням на величезних площах Євразії. І все-таки, рослина вижила. Чи не від тих часів зберегла здатність стуляти кошик на ніч і в негоду, зберігаючи всередині суцвіття температуру, трохи вищу від температури навколишнього середовища? А скільки ще незвіданого і цікавого приховує для науки! Вчені вважають, що з точки зору еволюції, складноцвіті — найпрогресивніша група вищих рослин, і відкасник татарниколистий, як представник цієї групи, є багатим джерелом інформації, своєрідною пам'яттю про далекі геологічні епохи. Його занесли до «Червоної книги СРСР», як релікт, що опинився під загрозою зникнення. Та невідомо, проте, чи заглядають у цю книгу ті, хто викошує його разом з іншими ендеміками, витоптує не згірше від худоби на багатих випасах, викопує цю «чашу», повну цілющих речовин.

Світлана ЯНКО.

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1991, № 6, 1—88